Tartalom

XLVIII. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1994. MÁJUS

JUNG KÁROLY: Kegyetlen férfikor; Ellenpontok; A kérdésekről; Fehér liliomszál 3

KONTRA FERENC: Úgy törnek el 6

SZATHMÁRI ISTVÁN: Ennyi az egész 11

PAP JÓZSEF: Megint a madárról; Ezredvégi kérdés; Itt; Három haiku 13

ERDÉLYI ERZSÉBET–NOBEL IVÁN: „Az én virágom tiszteletet parancsoló..." (Beszélgetés Pap Józseffel) 16

ZALABAI ZSIGMOND: Asztalfiók-irodalom I. (Gondolatok két hírvers nyomán) 19

MÓZSI FERENC: a vélt változás; bagoly bagolynak...; süllyedő hajó; dióhéjnyi...; vihar Florida felett 26

KABDEBÓ TAMÁS: Sárkányeregetés 29

KALÁSZ MÁRTON: Capricciók (Conznak, 821; Napsütés) 31

BAKA ISTVÁN: Rike 32

PETRI CSATHÓ FERENC: Archív kockák; Verkli; Freud szobái; Poszt; Klió tetszhalála 34

BÖJTI GÁBOR: Holofernész könyve (részletek) 37

BENCZE BALÁZS: A mártír I.; Mártír II. 40

MAGYARI BARNA: Az erdélyi magyarok első levele; Az erdélyi magyarok második levele; Az erdélyi magyarok harmadik levele 43

SZÉPFALUSI ISTVÁN–KÁSZONI ZOLTÁN: Ügyvivőváltás Bécsben 45

KÖNTÖS-SZABÓ ZOLTÁN: K. tiszteletes diáriuma (Fejezet a Trianon gyermekei c. [családi] krónika II. kötetéből) 48

TANULMÁNY

GÖMÖRI GYÖRGY: Edgar Allan Poe és Dsida Jenő Szerenád Ilonkának c. verse (DSIDA JENŐ: Szerenád Ilonkának) 56
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: És mégis Marsyas? (Korformáló mitológia) 64

NÉZŐ

DOBOSSY LÁSZLÓ: Comenius és a magyarok 73
FRIED ISTVÁN: Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn 79

KRITIKA

MONOSTORI IMRE: „...régiónkban a hatalmat is ugyanazok a rugók működtették" (Tóth László: Elfeledett évek) 85
BENCE ERIKA: Elfelejtett értékeink (Kalapis Zoltán: Betűk és képek) 90
HARMAT PÁL: A járványtörténet aktualitása 92

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

FODOR JÓZSEF rajzai a 10., 25., 30., 33., 36., 39., 42., 44. és a 47. oldalon

DIÁK-MELLÉKLET

SZEKÉR ENDRE: A mai magyar költészet stílusáról

Jung Károly

Kegyetlen férfikor

Mire kihunynak belőlem
Testembe mart tulajdonjegyeid,
Az idő lesz újra az, mely
Tovább pusztítja testemet.
Te vagy esélye egész valómnak.
Benned bujdosva tudnék megmaradni,
Öled kútjából ki nem szabadulva,
Fonjad rá gyűrűid tagjaimra,
Medúza ajkad tapadjon számra,
Gyógyító áramként járjál át egészen,
S bolyongva tested mezőin, bokrain,
Hajlatain hátad lankáinak,
Kebled dombjain, lüktető
Szíved, ereid vidékein,
Engedd felszabadulni lelkemet.
Ez már a kegyetlen, komor férfikor.
Az utolsó döntések kora.
Vagy a kegyes öncsalásé. Ki tudja.
Kezeddel szoríts magadhoz,
Búzavirág szemeddel szegezz
Az éjszaka fekete kapujára,
Öled gyűrűjével jegyezz el magadnak.
Fogaddal, körmöddel véssed belém
Visszavonhatatlan tulajdonjegyeidet.
S akkor talán én boldog leszek.
S kicsit belédhalok, mindörökre.

Ellenpontok

A föld meleg, mint az anyaöl,
Vagy a kedves öle,
S forró, akár a szerelmesé,
A kitáruló szeretőé,
Ha megnyílik:
Egyszer és mindörökre.
Ám a fény kihűlt körülöttünk,
A csillagméretű idő
Egyre-egyre hidegebb.
A lét ránk kövesedik,
Akár e szorító ezredforduló.

A kérdésekről

Oly távol vagy tőlem, hogy az már
Józan ésszel fel sem mérhető.
Hiába szöknék hozzád, nem tehetem,
Ahonnan szöknék, nem ember mértékű
Táj. Ez itt maga a téboly.
S vele pusztul az ember is,
Ki vele egybeforrt, mióta itt él.
Felködlenek, megfogalmazódnak,
Majd elenyésznek sorra a kérdések.
Nincs kinek feltenni őket. Neked sem.
S végtére is – minden kérdés árulás;
Orvul kivont kés, tervezett halál.
Marad a teremtő kétség, konok csönd,
A választalanul eltávozó világ,
A magába némuló búcsúzó ember is.

Fehér liliomszál

Bekopogtat majd hozzád az angyal.
Könnyen felismerheted: kezében
Virágot fog tartani. A te hasad
Mint a gabonaasztag – fogja mondani
– liliomokkal körülkerítve.
Az Ének szavait persze felismered,
Nem egyszer fonták be neved
Győztes virágkoszorúba ittasult

Hadfiak, de a csatatéren, hol
Fennen lobogtak a zászlós kopják,
Alábocsátotta a setétet az Úr,
Hozzájuk el nem küldte angyalát,
S veszni hagyta erejét fegyverüknek.
Bekopogtat majd hozzád az angyal;
Folytatni fogja: te farodnak
Egybeszerkezése, miként a násfák –
S te tudod, kik voltak, s hányan
A hitegetők, ölednek vont arany
Gabonaasztagát kedvükre forgatni
Akarók – benne kedvüket tölteni.
Égi haragjában nem hagyta az Úr,
Fehér liliomszál, Szent Antal-virágom.
Bekopogtat majd hozzád az angyal.
Szól majd jövetelének okáról.
Zokogni fogsz: öled kínban összerándul,
Eszedbe jutnak majd az éjszakák,
Hogy méhed csodája holddal elvirágzik.
Én kedvesemmel én nem találkozom –
Mondanád –, én kedvesem nem itt lakik.
Én kedvesem énvelem nem lehet.
Az angyal a virágot öledbe teszi.
Tudja, amit tud. Másról nem beszél.
S kiterjeszti kegyelmét feletted
Az Úr. Az angyal eltávozik.
Nevednek, s ölednek liliomillata
Bódító éterben árad felém, az Ének
Szavait már én mondom tovább –,
S tudom, teremtésre rendeltettünk.
A teremtés általunk elrendeltetett.
Mert rajtad tartotta szemét az Úr,
Kegyelme megőrzött nekem. Illetett
Akár érdemtelen, ezért meglakolt.
Az angyal nyomában hozzád én jövök.
A fogantatás csak evilági lehet,
Esendő emberi egyesülés, de élteti
Tovább, s tovább tisztaság ígérete.
Fehér liliomszál, őrizd meg neved,
Vonj öledbe, fogadj be magadba,
Gyöngyözzön az űrbe számtalan sikoly
Ajkadról – szerelemben ne legyen
Józan mérlegelés. A világ kiégett
Hirosimai táj. Általunk benépesül.

KONTRA FERENC

Úgy törnek el

Bekapcsolt hátul a nevetőgép, a döccenés hozta működésbe, nyekkent egyet a kocsi, és a csomagtartóban rekedtes műanyag hangján felharsant a kacagás, még élénk volt benne az elem, átvirított a motorzúgáson, megnevettetett bennünket. Mint amikor a sok nullára pillantottunk: nem Jovan Jovanović Zmaj tehetett róla, hogy ő díszítette az 500 000 000 000 dinárost, megálltunk kevéssel a vasúti bukkanó után, és vettünk rajta három kiflit, addigra elcsitult a nevetőgép, csak fél percig működött, aztán lelassult és magától kikapcsolt. A bőröndben túl közel került hozzá valamelyik könyv.

Rossz álmaimban azon töprengtem, hogy ha mennünk kell, és csak egyetlen csomagot engednek magunkkal vinni, akkor mit tennék bele, mi lenne a legfontosabb először, mi másodszor és mi harmadszor, senki többet negyedszer, nem választhatna helyettem más, nekem kellene eldöntenem, mit hagyjak itt; az, ami fontos, egyébként is elfér egyetlen bőröndben, de nem tudhatom, hogy a következő pillanatban mit tartok nélkülözhetetlennek, esetleg egy könyvet, amely váratlanul bekapcsolja a nevetőgépet, melyet éppen arra találtak ki, hogy mindent helyettesítsen, ami vidámságot hoz, néha pótszer, mint a könyv:

– Nem szórakoztató – mondta Dégé –, de azért elolvashatod.

Amikor kicsomagoltam a bőröndöt, akkor láttam, hogy ez a könyv nyomódott a zakó súlyától a nevetőgéphez. Néztem egy darabig a kissé érdes fehér borítót, aztán belelapoztam, elolvastam benne a golyóstollal megjelölt bekezdést:

„Az erőszak nagy műveit, legyen az szerelmi vagy hatalmi erőszak, egyre megy, mindig ki kell tervelni és végre kell hajtani. A gyöngédséget se kitervelni nem lehet, se a végrehajtásán buzgólkodni, mert az valami olyan, ami kizárólag tervek nélkül hajtja végre magát bennem és rajtam. Szinte még attól is függetlenül, hogy ketten vagyunk-e hozzá, vagy egyes-egyedül vagyok. Az erőszak nagy műveinek a kitervelés és a végrehajtás a története. A gyöngédség nagy műveinek nem lehet történetük."

Az ilyen történetek általában valami eredendő gonoszsággal kezdődnek: egy gyanútlan kéz esetleg virágot ültet, amihez elengedhetetlen, hogy a gyanútlanság előre felvetődjön, a művelet során végig gondolni kelljen a gyanútlanságra, tudjunk tehát valamit előre, amit a földbe markoló kéz nem is sejthet, mert a mi tudásunk csak akkor válik az ő sejtésévé, amikor már késő, addigra kiderül, hogy a föld a sátán sírjáról származik, amely persze jelöletlen, éppen ezért alkalmas virágföld gyűjtésére. A földből kikel egy hosszú szárú, elegáns levélállású szobanövény mindenki kedvére, a gyanútlanság harsányan zöldül tovább az ablakban, hiszen a legnaposabb párkányra helyezik, mígnem egy éjszaka elszabadulnak a növény által feltámasztott démonok, és mindenből egészen más lesz, mint amire gondolni lehetett.

De a könyv egészen másról szólt.

Hogyan válaszolnék a kérdésekre másnap? Mi került a könyvembe? Arra gondoltam, hogy nem marad semmi a válaszokból, ha témát váltva hazaszélednek, és végig sem olvassák. Első hallásra okosnak tűntek a kérdések mind, és folyt az asztaltáncoltatás két egyenlőtlen fél között: meg kellett erősítenem az ismeretlenbe vethető hitet: abban a hiszemben folyt a játék, hogy lesznek, akik azért olvassák el, mert nyitva felej-

tettek magukban egy ajtót, mások egészen mást jegyeznek meg a találkozásból, az elolvasás hiányában csupán a válaszok raktározódnak el bennük, és akkor örökre homályban marad a leírás, a töredék, a vessző, marad csupán a körülmény, amely viszi az élményt az emlékbe, a következő hét közepébe, addigra el lehet felejteni. A legnagyobb csalódást alighanem az okozza, ha a szerző élőben kevésbé okos és kevésbé szellemes, akkor a hallgatóság egy emberként, egy tanárként fog gyanút: hátha csak puskázta a könyvet. Produkáljon tehát valamit azokból a nyűglődésekből és örömökből – erre van kéznél a nevetőgép –, melyek a nagy MŰVET létrehozták. Ilyen körülményekre kérdeztek rá előző este a könyvbemutatón.

Miről is beszélgethettünk volna a túlságosan hosszú hatásszünetekkel tűzdelt, önképzőkört idéző részletfelolvasás után, mint például a borítóról, amely kötődött ugyan a belívekben elbeszéltekhez, de valójában önálló életet élt, mert a címoldal egy fej röntgenfelvételét ábrázolta, hátul pedig a bal tüdőlebeny díszlett, aztán a kíváncsiságból fellapozók a fejezetek között kulcscsontokkal és oldalbordákkal találkozhattak, és egyáltalán nem látszottak gyanútlannak a fekete hátterek láttán, emiatt a könyvem baljósnak tűnhetett, mintha a sátán sírjáról szólna, hiszen a röntgenfelvételek konkrét töréseket és daganatokat juttattak az eszükbe elsősorban, nem pedig irodalmat. Gondoltam, jó rávezetés lesz, ha a történetről mondok valami elhallgatásokkal teli kedvcsinálót. De nem, nem igazán a tartalomra terelődött a szó, hanem maradtunk a kályhánál, ahonnan nehéz elmozdulni, mert a kiindulási pont nyújtja a legnagyobb biztonságot, és a látvány jobban fogva tart, mint a betű. Kit ábrázolnak ezek a feketeségek? Hogy kerültek bele?

Előbb el kellett mesélnem, hogy Dégé – aki a helybeliek tíz liter kilencvennyolcasáért vállalta, hogy eltaxiz – asszisztens a városi kórházban, saját ötletem alapján vele készíttettem el a filmeket; arra gondoltam, a feltárulkozás magasiskolája lesz, ha ilyen mértékű csupaszodást mutatok a lapokon: lehetőleg vetkőzze le az író a húsát is, ne legyen semmi titkolnivalója, gátlások nélkül álljon a röntgengép elé műszak után, amikor viselkedését nem minősítik felelőtlenségnek, és nem írja elő a szemüveges, szigorú szakorvos, hogy milyen szögben és pózban viszonyuljon a sugárvédett kuckó előtt a sötét üveghez, közben eszembe sem jutott, hogy lesz, aki fejcsóválva figyeli a művészet bevonulását a diagnosztikába, mert a szabályosság volt korábban az egyetlen forma. Szórakoztató pedig a mozdulatok kitalálása, melyek elveszítik semlegességüket és csontvázszerűségüket; megelevenednek, ha gesztusokat fejeznek ki: akár fenyegetést vagy hahotát, mert az állkapocs és a fogsorok bemozdultak a nevetőgép hallatán, ugyanazok a csontok csaptak az írógép billentyűire, ugyanazok az ujjak vehetők ki a szennycímlapon. Először csak a hecc kedvéért, aztán bele a fintorral a könyvbe: a lepusztulás mint háborús metafora, egy oszlásnak indult térkép, az újjászületés szent reménysége, ilyenek.

A körülmények részletezése jobban lekötötte a hallgatóságot, mint a középről kiragadott töredék, amelynek jobban éreztem éles széleit, mint megnyugtatóbb közepét; olyan nyugtalanítóan hatott rám, mint amikor a kismutatót törik le az óráról, és bizonytalanságban hagynak, hogy most fél van, de vajon melyik órának a harminc perce, mert sohasem úgy törnek le a dolgok, ahogyan célszerűbb volna, hanem szándékosan hirdetik öntörvényűségüket. Úgy törnek el a szobrok, hogy ne lehessen őket észrevétlenül megragasztani, az arc közepén fut át a rianás, hogy látványosan megcsúfolja a hajdani egészet. A tárgyak titka marad, hogy miért éppen úgy törnek el, ahogyan.

A művelődési ház vezetőjének titka marad, hogy miért éppen ezt a töredéket választotta, aminek alapján magam sem gondoltam volna, hogy az történik, aminek a szöveg szerint történnie kell.

Áttetsző valami a kispoharakban, a nagyobbakban sárga hosszú, mellettük pogácsák, szokásos maradó közönséggel, ismerkedés a könyvtárosnővel, a prózamondóval és a magyartanárnővel, valahogy minden jelen idő. Az emelet egyetlen terme beszélgető csoportokra szakad. Érdeklődve szemléli a könyvem egy ősz úr, mint aki nem egészen az irodalom miatt tartaná ismerősnek, és nem is a könyv mivolta köti le a figyelmét. Még csak szokatlannak sem találja a címoldalát, hiszen naponta találkozik hasonlókkal, mert a beszédbe elegyedéskor kiderül róla, hogy a helyi intézetben elmeorvos, semmi különöset nem talál az ábrán, abban sem talál kivetnivalót, hogy illusztrálni ilyesmivel, miért ne. Végre más mesél történeteket, lehet pogácsát enni.

– Folyton befektetnek valakit az osztályomra, anélkül, hogy szólnának, legalábbis a papírjait vele küldenék, de semmi, néha valóságos nyomozásba telik, mire kiderítem, hogy mik az előzmények, mert a betegtől nem mindig tudható meg, hogy mi történt vele, főleg, ha alszik, és eszében sincs felébredni, így volt ez a ma reggeli beteggel is, ráadásul semmiféle elváltozást nem tapasztaltam rajta, a terembe, ahova az önpusztítókat szokták befektetni, többnyire szemmel láthatóak a jelek, mondjuk, hogy éppen összevarrták, mert felvágta az ereit, vagy a gyomrát takarították ki a túlszedett, túlivott szerektől, a kimosott mérgek után is más a páciens állaga, de ez másmilyen volt, az ápoló, aki betolta, csak annyit tudott, hogy tüdőgyulladása van, szóval magára csukta a hűtőszekrény ajtaját, és várt a szerencsétlen, amíg rá nem találtak, vagy egy vállalat hűtőkamrájában akarhatott megfagyni, aztán még arra is emlékezett az ápoló, hogy hajnalban hívták ki a mentőt a szomszédok, akik az erkélyükön találtak rá, ezzel elment az ápoló, magamra hagyott töprengésemmel, hogy ugyan miért mások erkélyén akar valaki megfagyni, talán bosszúból, hiszen az öngyilkosság cselekedete is lehet bosszú, de hát azt senki sem gondolhatja komolyan, hogy egy erkélyen csak úgy meg lehet fagyni látványosan, egy szál pizsamában, azért akkora fagyok még nem voltak, ennek az illetőnek nem lehettek igazán komolyak a szándékai, arra gondoltam, de aztán észrevettem egy tenyérnyi zúzódást az oldalán, és amikor felébredt, akkor elmesélte, hogy a tizenötödik emeleten lakik, onnan ugrott, nagyon erősen fújt a kossava, öt emelettel lejjebb befújta az erkélyre, talán eszméletét vesztette, vagy csak nem akarta felébreszteni az ott lakókat, megvárta az erkélyen a reggelt.

A harmadik pogácsa után mondom neki, hogy lejegyzem adandó alkalommal, hogy ne csak szájhagyomány útján hagyományozódjon a szokatlan eset. Jelentkezett volna inkább önkéntesnek, toldja meg mellettünk a történetet egy nő, aki kezével szélesen gesztikulál, folyton megfeledkezve róla, hogy a pohara félig van pálinkával:

– ...ahol lőnek, oda menjenek az ilyenek, a golyóval biztosra mehet, a durranások itt is fényes nappal, azelőtt csak éjszaka merték kipróbálni, addig senki nem vesz fegyvert, amíg ki nem próbálja, nem igaz?, csak azt nem tudom, mi mért nem csomagoltunk még össze?, mondtam a lányomnak délután, hogy Pillangó, te mért maradtál, látod, körülötted sár van meg nyomor, egyhamar itt nem lesz pillangónak való évszak, ezt írja le a következő könyvében, ez olyan szép gondolat...

...folytatta még egy darabig, és a pohár lassan kiürült közben, anélkül, hogy a szájához emelte volna, csak annyit tudtam róla, hogy valakinek a felesége. Innen a múlt idő megint, mert közeledett felém egy púpos nő. Tele voltam előítélettel, miért is tagadnám, balsejtelmem beigazolódni látszott, amikor bemutatkozás helyett mindjárt

arra kért, hogy négyszemközt beszélhessen velem. A púpos nők nemcsak a testi fogyatékosságukban hasonlítanak egymásra, hanem abban is, hogy világoskék szemük van, gondoltam magamban. Tekintete belém akadt, mint a horog, és nem tudtam mozdulni tőle. A horog természete szerint viselkedett, és emlékezetemből kihúzott egy töredéket, az indokot, amitől tudat alatt is előítéletem támadt.

Valamiben feltétlenül hasonlítani kell egyik dolognak a másikra, ha váratlanul előbukkan, különben elfelejtettem volna. Személyes élmény kell hozzá, hogy egyáltalán asszociálni lehessen: a tízéves érettségi találkozónk képe szélesedett ki előttem, középen púpos osztálytársnőnkkel, aki megőrizte kislányos vonásait, és szemlátomást élvezte, hogy a figyelem középpontjába kerül; elsorolta ő is, hogyan sodródott élete fonala a jogi karon keresztül az ügyvédi magánpraxisig, lett lakása meg egy kisfia – ettől mindenki meghatódott, ugyanaz az együttérző részvét ült ki minden elhúzódó mosoly köré nemre és korra való tekintet nélkül, hiszen merte vállalni szembeötlő testi fogyatékossága ellenére, kockáztatta az életét, és emberfeletti elszántsággal végigcsinálta – ez derült ki a kérdésekből és a válaszokból, olyan volt, mint egy író-olvasó találkozó, az alkalmi főszereplő az osztály rokonszenvét élvezte, és ez a parancsoló közvélemény azelőtt sem engedélyezett semmiféle kételyt; aminek részvétet kell ébresztenie, ahhoz tessék ahhoz méltóan viszonyulni!, azt figyeltem, az előítélet elhárítása hogyan csap át a másik végletbe. Mert vannak az életnek megkérdőjelezhetetlenül szent dolgai, és a találkozón a magam visszafogott csendességével és rajongásnélküliségével úgy éreztem magam, mint a bűnös, aki oda nem illő gondolataival felborítja a jászolt: mert a hajdani énjét láttam benne akkor is, aki méltánytalan előnyökhöz jut fele annyi tanulással és tehetséggel, messzemenően kiaknázza a kínálkozó lehetőségeket, a maga javára fordítja látszólagos hátrányait, közben a tanároknak el sem jut a tudatukig, hogy zsarolja őket, előbb csak jobb jegyért, aztán pedig a felvételihez szükséges jobb előmenetelért, és ugyan ki merte volna kimondani, hogy ő azok közé a testi fogyatékosok közé tartozik, akiknek erkölcsi fogyatékosságai is vannak, mert mindenféle skatulyázás előítéletet szít, amit nem szabad, úgy néztek volna rám, mint egy akadékoskodóra, aki kiteszi a lábát a vak ember elé. Felnőtt osztálytársaim talán valamennyien elfelejtették, hogy akit csodálva hallgattak, esetleg ugyanolyan ravasz és számító maradt, érinteni se merték titkának kagylóhéját, amikor világoskék tekintetét végighordozta a hallgatóságon: senki sem fogja megtudni, hogy ki az apja. A pillantása számomra a káröröm nyílvesszője volt, amely a győzelem magabiztosságát szúrta belém, a hatalom örömét, és önkéntelenül elképzeltem magamban, miféle eszközökkel bírhatta rá kiszemeltjét a tettre és a titoktartásra, amit soha nem oszthat meg másokkal. Ahogy egykor a tanárait megzsarolta, miért ne zsarolhatott volna meg később hasonló eszközökkel egy jogilag rászorulót. A célokért másokat sarokba szorítás tükröződött a tekintetében, miközben a nemek biológiai kiszámíthatóságáról cserélt véleményt egykori padtársnőjével. Attól kezdve kerültem a pillantását, nem kívántam meggyőződni róla, hogy az én rosszindulatú feltételezésem a valódi látószög, vagy pedig az, amit ő a saját anyasága felől, a piros biciklis kisfiú képének mutogatásával sugallt. Egyébként sem a gondolataimban végigpergetett körülmények voltak a fontosak, hanem a mű sikere. Az ő igazsága fotóval bizonyítható: bevallottan feminista, akinek jogában áll tervei szerint élni. Csak nekem jutott eszembe, hogy az erőszak nagy műveit, legyen az szerelmi vagy hatalmi erőszak, egyre megy, mindig ki kell tervelni, és végre kell hajtani. Az ember ösztönösen ráérez valamire, aztán ösztönösen vonzódik valakihez, vagy éppen ellenkezőleg, kerüli a társaságát: az irodalmi est után a velem négyszemközt szót váltó nőben nem a torzsága

volt számomra taszító, hanem a hasonlóság. Olyan pillantása volt, mint hajdani osztálytársnőnknek. Mire mindezt visszapergettem gondolatban, addigra ő már benne járt egy hosszú körmondat közepében, amely könyvem borítójából indult ki és oda tért vissza percekkel később, bejárta közben a saját kálváriáját a klinikától a mozgássérültek intézetéig.

A következő mondata pedig arról szólt, hogy a legjobb szándékkal hívja fel a figyelmemet arra – bár ő nem orvos, de rengeteget olvasott –, ami másnak fel sem tűnne. Rábökött a röntgenfelvételemre, hogy ezek a csontok itt kinagyítva, a bordák meg a gerinc, milyen szögben állnak, meg a ritkulásuk:

– *Nálam* is így kezdődött – ez volt a varázsszó, amivel tekintetét hosszan belém akasztotta, ami szöges ellentétben állt szavainak jószándékával. Arra gondoltam, bárcsak kihámozná tekintetemből, hogy arra a kézre gondolok, amely a sátán sírjáról emel fel egy maréknyi földet, hogy a gyanútlanság szobájában kikeljen belőle valami. De mondani nem mondtam semmit.

Hazafelé eszembe jutott még egyszer, azután, hogy bekapcsolt a kis nevetőgép. A gonoszság ellen hordom, mint valami amulettet, melyet néha bekapcsol egy könyv, ha közel kerül hozzá, mert a könyvek tulajdonsága, hogy kinyíljanak, alkalmasak legyenek a belelátásra, a képek a saját sorsba, betűk a betűkbe, ahol minden sornak vége van.

1993. december 26.

Szathmári István

Ennyi az egész

Megyek haza, vagy inkább csak érkezem. Bonyolult, nehéz definiálni. Nem világos, mintha valaha is az lenne akár, akárha át lehetne látni mindezt, logikusan, nyersen, érzelem, hangulat nélkül, mint valami sebész a villogó, csillogó szikével, úgy belemártózni a tárulkozó húsba, akárha az egy tál remegő kocsonya lenne, őszi vagy tavaszi szagokkal?, felejt az ember, sebesen, igen, szóval visz a vonat, visz magával az ismerős tájra, de hát ez is az, ez, itt, ami mögöttem marad; zavaros minden, ebbe születtünk, vagy ezt húzták ránk?, kinézni lehetne, akár állandóan is, mégis ülök magamba roskadtan, súlyosan, nehéz a fej, a kéz, a derék, és hát persze, ami eszembe jut, még lekerülök a piszkos padlóra, a rázkódó üvegek közé. Nők, férfiak lépnek a kupéba, kérik a zöld, sárga flaskókat, hisz úgyse kell már, megittunk mindent, hatalmas szatyrokkal házalnak, gyűrött arcuk pirul, de nem attól, attól, hisz megszokták ezt, így van és kész, ez a természetes, így kellene nekem is, magától értetően, lezseren, bámulni kifelé, vagy csak egy pontra odabenn, esetleg cikázni, jókedvvel, kedélyesen, de hát persze, hogy nem megy, nem sikerül, ólomból van a világ, zakatol, ver a vonat, akár valami visszatérő ima, körkörös révület, rohangálnak a fák, a házak, ha mégis kipillantok, arra nézek, mint nehéz, súlyos vízből előbukkanó, látom a barna földeket, azt a pár jószágot egészen messze, a szakadozó eget, és hogy lassan sötét lesz immár és kigyúlnak a fények, puhán, finoman.

A zsákban lapulnak a dolgok, azok, melyek *itt* vannak, és *ott* nincsenek, már látom, amint apám kinyitja az ajtót, fáradtan mosolyogva, és amikor pakolni kezdek, mondja, hogy minek, és anyámat is látom, és csend lesz, hosszú, hosszú csend.

Kint esik az eső. Zörög a csatornákban a víz. Úszik a sok-sok szemét lefelé az utcán, le-le a Kiserdő felé, ahol mint gyerek, rémülten, de tele izgalommal lapultam a sűrű bokrokban, várva, áhítva a pillanatot, hogy hátha lesz már valami, látom azt, mit soha még, csak úgy halványan tudtam elképzelni, mi is lenne az, meg hogyan is nézne ki, tíz már elmúltam, vagy lehet, hogy tizenkettő is, fölöttem kacskaringós ágak, majd a tölgyek koronája, na meg persze a hatalmas ég, ki gondolhatta volna akkor, hogy mindez valamikor nem lesz/lehet az enyém, olyan logikus volt ott lenni, magaménak tudni, feküdni az éves avaron, visszafojtott lélegzettel, hogy igen, jönnek már, és elébem feküsznek, a finom, puha fűbe. De most nincs avar, bokor és fű, csak szemét, gondolom, pedig nincs így, illetve másképp is van, de nem tehetek róla, az idő, a világ, a háború mindent bemocskolt, nem tudom úgy látni a dolgokat, ahogy magukban vannak, akár valami kormozott üvegen keresztül néznék mindent, mint annak idején, amikor bekövetkezett a napfogyatkozás, ki-kilestem ugyan a sötét mögül, de csak egy hajszálnyira, és már buktam is vissza, a megnyugtató koromba, akkor az volt, és talán most is az? jobb így, jobb?, hogy csak az üledéket látom, jobb nekem? Szóval zuhog az eső, a kályha már meleg, a kis szobában meg továbbra is csend, dehogy akartam így, ez nem lehet igaz, látom a fényeset is, hát persze, de nem sokáig az, nem lehet.

Mintha megvadult volna ez a vonat. Rázkódik, fetreng, tajtékzik, habzik a szája, tán ostorral csapdossák láthatatlan, szőrös kezek, még kisiklik, gondolom rémülten, kivágódik a sötét földekre, üszkös talpfákat hagyva maga után, és kiáltást fel az égbe.

Gurulnak a föntmaradt üvegek, az egyik sarokból a másikba, hangosan, ricsajosan, még majd leesik a zsák, nézek fel hirtelen, akárha viharba keveredett hajó volnánk, hatalmas, rojtos hullámok közepette, apámékkal utaztunk egyszer így, anyám a kishajó mélyében várt, várta, hogy elmúljék mindez, mint egy álom, én fönn apámmal a fedélzeten, leszakad az ég, ismételgettem, elsüllyedünk, csuromvizesek voltunk, de itt mégis jobb, habzott, kegyetlenkedett ez a máskor oly fényes, szelíd víztömeg, mi bújt belé, mi, kérdeztem többször is, a bűneim jutottak eszembe, hátha emiatt, miattuk Istenem, apám kiabálni kezd, ember a vízben, ember a vízben, a kapitány odajön, a hajó lassít, majd megáll, közben már az égre buknak a hullámok, egy szürke fej tűnik fel hirtelen, de hisz minden az, majd eltűnik, majd újból fönn, akár valami labda, ide-oda hánykolódik. Sárga gumiöv repül a levegőben, utána száll a kacskaringós kötél, ázott emberke kerül közénk, arcán már a halálfélelem sem látszik.

És utána, mikor partot értünk, nagyon meleg lett. Egy kis fenyvesen haladtunk át. A föld vörösen izzott, kabócák ciripeltek megállás nélkül, az ég kékje szinte lefolyt a fákra, anyám egészen elöl, fürdőruhában, én apámmal hátul, és akkor apám mondott valamit, amitől anyám, mivel meghallotta, nagyon mérges lett, olyan dombfélére értünk, alattunk a most már teljesen meghunyászkodott tenger, fejünk fölött a súlyos, citromsárga nap, én nem értettem semmit, nyár volt, nekem elég volt ez a tudat.

Pár napra rá a tengeri kisvárosban, este a korzón feltűnt az a vékonyka, vézna ember, hadonászva mesélt a társainak, talán még mindig a fuldoklást, a küzdelmet, a gondviselést magyarázza, mint az a valaki, akinek csak egyetlenegy élmény adatott, legyen az élet vagy halál. Hisz a halálról is írnak, beszélnek oly sokan. Vagy mást se teszünk? Az a tenger nekem nagyon tetszett. Hisz mindegyik szép, de akkor az volt az igazi, a strandon finom homok, sok napbarnította ember, az átlátszó vízben mesebeli lények élnek, ha közel hajolok a felszínhez, láthatom, hogyan történik mindez, ha akarom, apámmal kagylókat keresünk a mélyben, kinn a napon megnyílnak, akár... de *azt* a nyílást akkor még nem ismerem, úgy igazából, és kilátszik a rózsaszín kis testük, egy idevalósi lány elkérte tőlünk, mint valami apró nyelv, és megette jókedvvel, csak néztük, és később meséltünk róla. Igen, a tenger, *minden* tenger most nagyon hiányzik, ilyen messze még sohase volt, robog a vonat a sötétben. Előbb-utóbb úgyis megáll.

Az állomás kopott és kihalt. Csak elvétve világít egy-egy lámpa. Mintha nem is ebből a világból lenne. De nagyon is ebből, döbbenek meg. Odább emberek feküsznek a padon. Szatyrok, foltos zsákok körülöttük. Istenem, milyen gyorsan változik a világ. A városban idegen hangok, a régi, ismerős épületeket valami kimondhatatlan szomorúság lengi körül.

És igen, esik az eső. A kis szobában halljuk a csatornákban vergődő vizet. A háló jut eszembe és a hal. De az sincs már. Apám hiába pecázott a nyáron. Csak néha egy nyeszlett kárász. A társak is eltűntek, kidőltek. Ásítozó, piszkos tó. Ez maradt. Jártam a parton. De nem keresek semmit. Ne csináljam ezt!

Majd vissza. Vagy inkább el. A nagyváros kedélyesen fogad. Százarca csodás. Hát mi bajom nekem? Meleg és fény. És filmek, filmek egymás után. Mehetek egyedül az utcán, és senki se lát.

De..., mondanám, hisz mondom. Ennyi az egész.

Pap József

Megint a madárról

Megint a madárról,
és most csak azt,
hogy ne némuljon el,
ne hagyja abba énekét,
a fájdalmában és jókedvében
égiekhez és földiekhez szólót,
amint reggelente belépek a kertbe;
hiszen miatta teszem, a gátlástalan
és szeplőtelen fogantatású szózatért,
amit aztán naphosszat buzgón és némán
felmondok magamba mint evangéliumot,
hogy föloldozzam – ha egyáltalán még
föloldozhat a szó – esendő voltomat.

Ezredvégi kérdés

Míg el nem felejtem a háború szót
és teljes szókincsét a pusztításnak,
addig, békesség tekintetében,
nem bízhatom meg még önmagamban sem.
De, hiába az igyekezetem. Még mindig
egyből kivágom, ha kell, az öldöklés
ősszavait: a felnégyelést, a karóba húzást,
a kerékbe törést, az öklelést, bajvívást,
a kardélre hányást (a tűzfegyverek,
a mérges gázok, az atommaghasadásból
kifejlesztett öldöklő eszközök
és szerek alkalmazási módozatainak
nevei közül még gyűlöletes példát sem
említek itt) – nos hát mindezeket elfelejthetem-e?
Íródik már a tankönyv, mely felejteni tanít?

Itt

...Mert semmijük, sem kövük,
sem fájuk nincs az e tájon
lakó barbároknak.
Priszkosz

Most kiverjük fejünkből
a csúcs szót, azt, hogy túl
és még egynémely fényűző fogalmat.
Itt nincs: „A csúcson túl...",
és az se: „A szirt napos oldalán",
ahogyan odafönt mondogattuk,
a sziklás Trenta-völgyben.
A síknak, bizony, nincs oldala,
s itt a síkon túl is csak sík van.

*

Látványnak nem látvány,
és még inkább nem, magára hagyatva.
Ha felülről néznek le rá,
ha csak úgy mellékesen
vetnek rá egy pillantást,
a volán mögül, netán a vonat ablakán át,
lapozva egyet a gondűző könyvben.
Mint egy nagy ásítás, olyan a síkság,
nem lehet kivárni a végét.
„Mintha valami halál utáni
világba vetődtem volna...",
panaszolta róla grasse-i
ismerősöm, egy télvíz idején.

*

Látvánnyá általunk válik e sík táj.
Szembeötlővé, a mozdulatainkban:
ahogyan az ekét nekiakasztjuk,
ahogyan megerednek benne az egynyáriak.
A zsenge serkedésben a látvány,
a visszatarthatatlan szárbaszökkenésben,
a marokból marokba folyó termésben,
a boldog betakarításban, mindabban,
amit ismétlődő évadaiban
a színünk elé tár

önpusztító állhatatossága.
A múltját-rothasztásban a látvány,
a jövőjét folyton temetésben.

*

Az iránta való jóindulatunkban a látvány.
Gyámolító és gyöngéd szavainkban:
ahogy délibábba bugyoláljuk, rónának becézzük,
ringó búzatenger – mondjuk ábrándozva,
leterített táj – sóhajtozzuk,
és agyonhajszolt – panaszoljuk,
noha a hajszában, a hajszoltságban lettünk vele egyek.

*

Mondhatnánk így is:
Égbéklyózta táj ez.
Gyámolításra szoktatott.
Betört foglyainak szívéből virágzó.
Nélkülünk évszakok martaléka lenne:
Nap kiégetné, szelek széthordanák.
Tarack se teremne itt, még ördögszekér se!

*

Ott fönn elnézegettük a mákfejszínű szirtet,
ahogy mosakodott, ahogy szárítkozott
nyíló-csukódó legyezőjével a napsugaraknak.
Már-már összeroppantunk a közelében,
mégis áteresztett, nem lettünk foglyai.
Itt elég megállnunk, nyújtózkodni egyet:
sötét van, nem látni, de érezni, hogy vacog a síkság –
vadlibák sikongnak, kukorica levele zörren,
hideglelősen (vagy viháncolva?) futkosni kezdünk,
és süppedünk, bokáig, térdig, derékig már,
boldog örömünkben észre se vesszük:
egyre mélyebben, mind mélyebben, az itthoni sárba.

Három haiku

1. *Látod, kivártuk:*
már egérfülnagyságú
a fűz levele.

2. *Időzz el benne!*
Lásd, érezd: neked borult
virágba a kert.

3. *Hajolj meg, görnyedj*
kétrét a haikuba
zárt pillanatért!

„Az én virágom tiszteletet parancsoló..."

BESZÉLGETÉS PAP JÓZSEFFEL

– Pap József az orvosi pálya mellett – párhuzamosan – választotta a költői hivatást. Kiegészíti a kettő egymást? Akadályozza? Segíti?

– Érdekes tanulmányi téma volna az orvosi-írói viszonylat taglalása, különösen olyan jelentős és eltérő alkotókat választva a vizsgálódás tárgyául, mint például Németh László, Csáth Géza, Csehov. Persze, a problémakört ki is lehetne szélesíteni. Ma már rengeteg olyan írót tartunk számon, akik nem irodalmi „képesítésben" részesültek (mérnökök, kutatók, különféle technikumokat végzettek vagy valamiféle kényszerűségből képzettségnélküliségben megrekedtek); őket is az én kategóriámba sorolnám be egy ilyen vizsgálat keretében. Azt se tévesszük szem elől, hogy seregnyi irodalmi képzettségű értelmiséginek eszébe sem jut az íróvá érés, noha feltételezhetjük, hogy olyasféle ambícióval kezdte el irodalmi tanulmányait. Nyilván sokan idejében belátják, hogy az íróság nem tanulmányi, hanem alkati kérdés, s alapjában véve a gének határozzák meg. A többi tényező, mint a képzettség, a hivatástudat, a társadalmi szerepvállalás, a sikerélmények vagy vereségek nyilván befolyásolják valamelyest az író személyiségének a formálását és írói súlyát, de nem döntő fontosságúak. Hányan osztoztak Szolzsenyicin sorsában, mégis csak neki adatott meg annak írói kifejezése. (Különben, ha nem tévedek, ő is mérnöknek tanult.) Ami lényeges az íróvá válásban, azt örökli az ember, s az legtöbbször még kedvezőtlen, ínséges körülmények között sem sorvad el.

Nos, ami engem illet, kettős pályám vége felé közeledve, s immár visszafelé tekintve, elmondhatom, hogy a költői az, amelyhez szív szerint ragaszkodom, amely még ma is elragad és alkotásra késztet; az orvosi, habár nem mondható sikertelennek, és ragaszkodtam is hozzá, ma már teljesen hidegen hagy, mintha nem áldoztam volna rá fiatalságom legszebb éveit (háttérbe szorítva magamban a költőt) meg egész munkakoromat. Igaz, az irodalmi érdeklődés volt a koraibb, még a gimnázium padjában kezdődött, s akár egy nagy szerelem, végig heves szenvedéllyel töltött el. Amikor ezt vallom, nemcsak az írás áldásos pillanataira gondolok, hanem azokra a meghitt és bensőséges élményekre, felismerésekre, rádöbbenésekre is, amelyeket én a költészet, a költői megélésnek érzek, és a magam számára ugyanolyan értékesnek tartok, mint a megírt művet.

– Talán az orvosi hivatás tette „szófukar" költővé? Hiszen költészetét a tömörségre törekvés jellemzi, a gondolat lecsupaszítása, a költői eszközök nagyon takarékos kezelése.

– Inkább szeretem megélni a verset, mint megírni. Ez kielégít. Az előbb említett ritka, áldásos pillanatoknak a formába merevítése – a szilveszteri ólomöntéshez hasonlóan – eredményezi költészetem tervezetlen rövid lírai sorait. Mindig is kerülni akartam az öregségre jellemző bőbeszédűséget. Bár az is igaz, hogy a rövid versekkel kevésbé tudtam kommunikálni, mert a közönség ezeket nem érthette meg úgy, mint a hosszabb költeményeket. Ezért születtek olyan hosszú versek is, mint például a Triptychon.

– A tömörség, a gondolat minél frappánsabb kifejezése iránti rokonszenv bizonyítéka a haiku-sorozat?

– A haiku nemcsak a tömörítés gyakorlása, hanem a megvilágosodás pillanatainak a megformálása is. Például egy ilyen pillanat:

Csak mosolyom van,
És feléd nyújtott kezem.
Az nincs – fegyverem.

– A két hivatás közötti választás is a „megvilágosodás pillanatának" eredménye volt?

– Nem különíteném el a kettőt egymástól. Az orvosi képzettség, annak hivatásszerű gyakorlása befolyásolta az írói alkotómunkát. Itt nem a „két műszak"-kal járó kimerítő teherre gondolok, a munkahelyhez kötöttségre, a mindennapi helytállásra, mert ezek mégiscsak technikai velejárói a másik – nem írói – hivatásnak, hanem a másik hivatásnak – az orvosinak tehát vagy bármi másnak – alkotás-lélektani, magatartásbeli stb. hatására az írói tevékenység folyamatában. A rejtett, tudattalan összefüggések kibogozására én nem vállalkozhatom. Ahhoz kívülálló személy s talán éppen lélekbúvár szükségeltetik. Amit a bőrömön éreztem, tapasztaltam kettős pályám során, azt röviden így összegezhetném: az orvosi hivatás hol béklyóm volt, hol meg felszabadítóm. Különféle esztétikák, irányzatok, áramlatok helyett az ember felé, az emberi lét és létezés kérdései felé terelte érdeklődésemet, fegyelemre, mértéktartásra, elmélyültségre, óvatosságra intett, kétkedővé tett, olyanná, aki a jelenségek árnyékos oldalát szemléli és fürkészi, noha eredendően játékos, szertelen, „csikói tűzben ficánkoló" hajlamai vannak.

– Vannak versek is erre bizonyítékul?

– Ilyen sorokat köszönhetek orvosi hivatásomnak: *Mindennapi gondom: Szemed karikája.* Továbbá: *Mielőtt munkába indul / Körüljárja a kertet* (ahogyan én a betegeimet, tenném hozzá magyarázatul, de ez már szószátyárkodás volna). És sorolhatnám az *Arctalan szomorúságot*, a *Szögletek közé horpad a létet*, a *Házak kifordult szeme fehérjét*, és azt, hogy *Szerelmünk ártatlan ujjai letöredeztek*, hogy *A véget nem érő játék / Megszakadt szembogarában*, s még azt is, hogy *...a te lágyékod hínárosa lesz a hely, ahol végül is örökre földet érek.* És az orvosi hivatásom szorított *Kényszerű viszonyba: a virággal / mert észre kellett vennem. / Az emberrel / mert el is kell szenvednem.* És hadd idézzem az *Itt* című versemből az *Égbéklyózta* [...] / *Gyámolításra szoktatott / Betört foglyainak szívéből virágzó* táj látványát. De hát mi ez? Magasztalás? Kedvcsinálás az orvosi pályához? Nem. Véletlenül sem ez a célom.

– Költészetében gyakori motívum a virág, a kert, a madár. Lelki alkatából fakadó, természetes derű ez? Hiszen a körülmények nem sugallják ezt az életfelfogást.

– Erőszakolt derű ez. Egy másik megfogalmazásomban: *Sűrített derű.* Mindenképpen olyan, amit akaratlagosan ér el, vív ki az ember. A virág, a kert, a derű, a madár gyakran szinte programszerűen bukkan fel költészetemben (és még hány költőében a világ minden táján), mint egy általános érvényű szimbólum, metafora, amelynek elkötelezettje vagyok. De nem ám a „széplélek" betegesen érzékeny vagy hamisan pompázó virága az enyém, hanem a mából, a mi világunkból sarjadt virág, amilyenről már Ady is vallott *(„Ma is virág és kard is a virág").* Szükségünk van erre a virág-kardra, mert a nem-virágkard minden korszerű változatában csak tetézné az erőszakot, a borzalmakat, az elállatiasodást. Az én virágom tiszteletet parancsoló, eltiporhatatlan erkölcsi erő, ám anélkül, hogy maga erőszakos lenne. És ragaszkodunk a kerthez, még ha nem is privát tulajdonunk: *Nem a mi kertünk; / mi csak gondozzuk. No meg / élvezzük, persze.* – vallja egyik haikum.

– Utolsó kötete 1987-ben jelent meg; a Jegy. Azóta tragikus mélységekbe süllyedt a költőt körülvevő világ. Születtek, születhettek-e azóta újabb költemények?

– Erre is verssel válaszolnék, amelyet 1992 decemberében írtam, és Vitězslav Nezval vendégszövegét is segítségül kértem.

Kaptam – adom

Fuldokolva
a reménytelenségben
a cseh Nezval
– utolsóként a múlt
biztos emlékeibe
fogódzott, mondván:

„Angyal-lajtorja az
út a gyönyörhöz
remény lépdel föl rajta"

S nekem a verse most
– hogy, hogy nem, de éppen most –
az övéhez mérhető elveszettségünkben,
a kezembe került.

Jótékony üzenet

Sietve továbbadom.

– *„Hatvanévesen" című versében írja: „A bölcsek bizonytalanok, / és nemcsak idejük, / merszük sincs már / kőbe vésni észlelésüket." Egy költői pálya summázata ez a borús eszmefuttatás?*

– Mindig valami jobbat remélek. Semmit sem gondolok egészen végig. Elég eljutni ahhoz, hogy megsejtsem a végkifejletet. Akkor abbahagyom, mert ijeszt a végkifejlet. A megsejtettnek a küszöbén még meggondolhatom magam: jobbra vagy balra fordulhatok, belevethetem magam a kusza bizonytalanba – vagy reménykedőbben mondva, a költészet széles folyamába –, s onnét egy verssel bukkanok fel vagy nélküle, de mindenképpen tisztábban látva és megkönnyebbülve.

Újvidék, 1993. december 2.

Erdélyi Erzsébet – Nobel Iván

ZALABAI ZSIGMOND

Asztalfiók-irodalom

I.

GONDOLATOK KÉT HÍRVERS NYOMÁN

Az utóbbi egy-két évben örvendetesen nőtt azoknak az adat- és tényfeltáró tanulmányoknak, problémafelvető értekezéseknek, részkutatások eredményeit összegző kiadványoknak a sora, melyek történelmünk és közelmúltunk eleddig föltáratlan területeivel, tabuként kezelt kérdéseivel, politikai *„muszáj"* festette fehér foltjaival foglalkoznak. E szlovenszkói-szlovákiai magyar sorsproblémák fölvetése és újragondolása azonban – sajnos, de tény és való – nem a hazai magyar irodalomtörténeti műhelyek érzékenységének és erudíciójának köszönhető; a munka oroszlánrészét az *„elszármazott"* (Budapesten élő) szlovákiai magyar értelmiségiek maroknyi, de annál nagyobb buzgalommal tevékenykedő csoportja, a *Regio* című folyóirat és a *Regio Alapítvány* körül tömörülő „Regió-kör" – név szerint *G. Kovács László, Szarka László* és *Molnár Imre* történész, valamint a kör „szellemi mindenese", a költő, műfordító, közíró és tényfeltáró irodalomtörténész, *Tóth László* – vállalta magára. *„Szlovákiai magyar"* szerző számomra mindahány (mint ahogy *magyar* költő volt mondjuk Kassák Lajos az emigrációban élve); önmagunkat szegényítenénk, ha nem kapcsolnánk be őket irodalmi és tudományos életünk vérkeringésébe, különösen most, amikor a határok „légiesülnek", s megteremtődhet végre az illyési hazakép: a *Haza a magasban*, a Szellem magasában...

A *Regio-kör* alkotói közül Tóth László 1990-ben két kiadvánnyal gazdagította a csehszlovákiai magyar irodalmat. *Szélén az országútnak* címmel impozáns „versfolyamot" adott ki a csehszlovákiai magyar líra 1918–1988 közötti terméséből, jól megkomponált műegészt, amely egy fiktív „kollektív én" (kisebbségünk) s a szlovákiai magyar *„mi"*-tudat szempontjából is olvasható „líraregény". Molnár Imrével közösen pedig; *Mint fészkéből kizavart madár...* címmel állított össze szépirodalmi alkotásokból, dokumentumokból, levelekből egy olyan – ezúttal nem közhelyszerű az obligát jelző! – *hézagpótló* kötetet, amely alcímével: *A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949* a szlovákiai magyar történelem és irodalomtörténet egy mindeddig módszeresen nem kutatott területére vet fényt.

Nem célom ezúttal, hogy a két említett kötetnek az *egészéről* mondjak véleményt. A sok-sok kínálkozó értékelési szempont, közelítésmód, értelmezési lehetőség, végig- (és újra-)gondolandó gondolat közül lényegében csupán *két aspektusra* szorítkozom. Az egyikkel – Tóth Lászlótól közölt hírvers *(Deportálás)* kapcsán – s az általam gyűjtött hasonló témájú szövegvariánssal azt szeretném illusztrálni, amit a *Mint fészkéből kizavart madár...* utószavának szerzői így fogalmaztak meg, irodalomtörténeti babonákat foszlatva semmivé, tudniillik; „...ha egy népet el is lehet (ideig-óráig) hallgattatni, s meg is lehet fosztani nyelvétől, újságjaitól, könyveitől, azaz: anyanyelvi kultúrájától, az emberi lélek külső kényszer hatására sem némul el, hanem a kifejezés sajátos formáit megkeresve szól továbbra is önmagáról és a világról" (i. m. 138.).

A másik aspektus tulajdonképpen az első gondolat szerves folytatása: arra irányul, hogy ha létezett (márpedig létezett!) egy sajátos magyar irodalomtudat az 1945–1948 közötti évek Csehszlovákiájában, jogos-e irodalomtörténetünk hetven évét úgy

„harmadolni", ahogy azt (minden különbözőségeik ellenére is) Fábry Zoltán, majd pedig Koncsol László, Fónod Zoltán és – a *Szélén az országútnak* című antológiában – Tóth László is egyöntetűen teszik.

Azt, hogy a *„némaság esztendei"*, ellentétben a Fábry-féle felfogással, irodalmi szempontból nem voltak teljesen *„némák"* az irodalmi intézményrendszer (lapok, kiadó) vitán felül álló hiánya ellenére sem, Koncsol László kezdeti adatfeltárásai után Tóth László tisztázta kellő és alighanem perdöntő érvekkel. Említett köteteiben számtalan *műköltészeti szöveg* erősíti meg ezt a tényt. De az irodalmi élet és működő irodalomtudat jeleként kell értékelnünk (l. a magyar irodalomtörténet Kazinczy-kori állapotát!) az emelkedettebb stílusú *misszilis*zeket, leveleket is.

S létezett emellett egy *„profán"* és *népi*, alulról fakadó, folklorizálódott irodalomtudat is, amely vagy az *új stílusú népdalok*, vagy pedig, ritmikáját tekintve, a magyar nóták stiláris eszköztárát használta föl *„a hontalanság kora"* magyarnyomorító megaláztatásainak, szenvedéseinek a kifejezésére. Ilyen típusú szöveg Tóth Lászlóék összeállításában például a *Gúta nagyközség közepén születtem*, illetőleg a *Csehországi kis faluban szomorú az élet* című „versdokumentum". S a folklór – mégpedig az ún. *hírvers* – kategóriájába tartozik a *Felsőszeliek búcsúja* is, amelynek végén ez a tömörségében is megrázó, három továbbgondolandó ponttal súlyosbított adat jelöli ki (fedi el?) a népköltészet anonimitásához hasonlóan a hírmondó kilétét: *„Szerzője: Magyar..."*

Abban a korban, amikor számunkra, magyarok számára, a szülöttem földön egymást követték a kegyetlennél kegyetlenebb sorscsapások, büntetések, megaláztatások, a puszta létezésünkből való kisemmizések, jellemző módon újjáéledt a *lirikoepikus középkori műfaj*, a *históriás ének*, s annak is egy sajátos válfaja, az ún. *veszedelemének*. Jócsik Lajos, a két háború közötti Sarlós-mozgalom ismert tagja, *A gútori veszedelem* címmel hagyott ránk egy tizenöt énekből s fohászkodásból és utóhangból álló „kiseposzt". E szövegtípus *műköltői* eredetű ugyan, de élt az epikolirikus költemény a *nép körében*, naiv formában is. Ezt a műfaji változatot *hírvers* néven tartja számon a folklorisztika.

Miről szól a hírvers? Tragédiákról, elborzasztó dolgokról, verekedésről-késelésről, gyilkosságról, árvízről, tűzesetről és – *deportálás*ról, *kitelepítés*ről. A hírvers igaz, megtörtént eseményeket rögzít krónikás modorban. Közösségi jellegű műfaj, eredendő célja az, hogy fontos közlést továbbítson befogadójának, legyen az hallgató vagy éppen olvasó. A műfajnak erre a funkciójára 1945–1948 között tájainkon ugyancsak szükség volt; magyar nyelvű sajtó nem létezett; mi több, a magyaroknak – a magyar kormánytól és a világtól való elszigeteltségüket növelendő – még telepes rádióikat is be kellett szolgáltatniuk...

Ilyen körülmények között támadt fel tehát az 1945–1948 közötti évek Szlovákiájában a *hírvers* műfaja, amelyről a folklorisztika megjegyzi, hogy virágkorát a század elején élte. Számon tartja a néprajz a legkiválóbb hírverskölt őket is; név szerint megemlítve például Nagy Kovács Istvánt. Hogy a szlovákiai magyar deportálási hírversek szerzője ki lehetett, ma már (még?) nem tudjuk. *„Szerzője: Magyar."* Több szerencsénk van az adatközlőkkel. A felsőszeli változatot *Renczés Pálné* jegyezte le, az alábbi megjegyzéssel toldva meg a szöveget: *„Az 1947-es év I. hó 22-én történt. Felsőszeliben eldeportálták a népet erőszakkal – 238 családot Csehországba, a Szudéta földre."* A hírvers közzétevője, Tóth László megjegyzi, birtokában van egy tardoskeddi változatnak is. Ezt nem közli, besorolta viszont mind a két könyvébe a *Deportálás* címet viselő szöveget.

A krónikás szöveg megértéséhez, főleg az ifjabbaknak, akik számára történelmünknek ez a pontja (is) *tabu*ként kezelt fehér folt, legalább annyi háttérismeret szükségeltetik, hogy az 1945–1948-as jogfosztottság éveiben elnöki rendelet alapján, az elnemzetlenítés szándékaitól vezérelten, a magyarokat erőszakkal kényszermunkára telepítették át Csehországba. Több mint 44 000 magyart téptek ki szülőföldje éltető talajából. Ingatlanjuk, földjük, állatállományuk elkobzásra, illetve – Samuel Campbel szerint – *„megbízható szlovák gondnok kezébe került"*. (Janics Kálmán: *A hontalanság évei.* München 1980., 226. lap.)

A deportálási tragédia 1946. november 19-én hajnalban, katonai erők bevetése mellett kezdődött a Felső-Csallóközben. Ezt követően végigsöpört a Csallóközön, a Mátyusföldön, a Garam és az Ipoly mentén, Nógrádon, el egészen Tornaljáig. A kilencvenkilenc napig tartó ember- és családelhurcolás, amely csupán a *„reszlovák"*-okra (magukat szlovák nemzetiségűnek vallókra) és a *„fehérlaposok"*-ra vagy *„telepítőlaposok"*-ra (tehát a Magyarországra áttelepítendőkre) nem terjedt ki, 1947. február 25-én ért véget.

Egyik szövegvariánsunkban hangsúlyozottan szerepel, miszerint *„Az indulásnak hogy eljött az ideje, / Akkor érkezett meg az Isten hidege"*. Hogy a fűtetlen marhavagonokba zsuppolt magyar családok – tehetetlen aggok, nők, kisgyermekek és csecsemők – számára *„az Isten hidege"* valójában mit is jelentett, arra nézve lásd Janics Kálmán idézett könyvének megállapítását: *„Kiterjedt fagyhullám Európa fölött. České Budějovice – 26 fok, Tábor – 25 fok, Pardubice – 24, Praha – 21."*

E műfaji és társadalmi-történeti kérdések után pedig lássuk végre a szlovákiai magyar népi irodalomtudat, a *folklorizálódott irodalomtudat* egyik megnyilvánulását, a deportálási hírvers Tóth László által közzétett taksonyfalvi változatát:

Rejtelmes gépbúgás hallatszik távolból,
Hurcolják a népet Taksonyfalváról.
Hangos zokszó tör fel, búcsúzik a nép,
Elviszik a magyart, mindenkit, aki ép.
Nincs mentség számára, nincs más menekvés,
Csak a fehér lap és súlyos betegség.
Kevés bútorkáját autóra rakják,
Otthagyják a többit: földet, házat, marhát.
Amit szorgos kézzel összekuporgatott,
Ellenérték nélkül prédának otthagyott.
Nem tehettek másképp, nem volt irgalom,
Mert elfojtott mindent erős karhatalom.

Taksonyfalva népe körül volt kerítve
Sűrű csatárlánccal, s nem volt menekvése.
Úton, útfélen portyázó járőrök,
Fegyveres katonák, csendőrök, rendőrök.
Az igazoltatásnak nem volt határa:
Gyanús volt az ember a maga falujában.
Hurcolják a népet messzi idegenbe;
Hallatszik a sóhaj: Istenem, ne hagyj el!

Szabadságra vágyott Taksonyfalva népe,
Mégis szolgaság lett szorgalmának bére:
Ahogy megérkeztek a szolgavásárra,
Megtudták, hová jöttek, melyik majorságba.

Olcsó lett az ember és préda a nemzet,
Sajnos, nekik kellett elszenvedni mindezt.
Bár csak a jó Isten könyörülne rajtunk,
Hallgatná meg imánk, amit rebeg ajkunk.
Ne sanyargatnának ártatlan népeket,
Köztük a miénket – a magyar nemzetet.
Látnák meg egymásban Isten teremtményét,
S követnék Istennek eme törvényét:
„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat."
Ez volna a Földön a legszebb parancsolat.
Ha erre az alapra építenénk a békét,
Megérnénk a világ újjászületését!

A száraz tényközlésekből, zokszóból, panaszból, magyarságsiratásból, könyörgésből és fohászból egybeszőtt hírverset a *Debreceni Déri Múzeum Sarló Gyűjteménye* őrizte meg az utókor számára. Másolója – akárcsak a középkori kódexeink másolói – megérdemli, hogy megemlítsük a nevét: *Németh Zoltán.* Nem mulasztotta el, híven a kor krónikás szelleméhez, hogy kommentárt fűzzön a szöveghez: *„Ismeretlen szerzőtől – a szlovákiai magyarok Cseh- és Morvaországba való deportálásakor Taksonyfalváról: 1947. január hónapban".*

Taksonyfalva, Felsőszeli, Tardoskedd... – a helynevek és a szövegváltozatok alapján Tóth László joggal állítja, hogy a szöveget nem *egy,* hanem *több* faluban ismerték. Szájról szájra, községről községre járt, irkalapról irkalapra vándorolt. Lelőhelye azonban semmiképpen sem korlátozható csupán a Mátyusföldre. Amikor a *Deportálás* című hírversre, a *Szélén az országútnak* című antológiában először rálapoztam, belém hasított a fölismerés:

De hiszen ezt a (kiadatlan) szöveget én ismerem!
Ismerem, de vajon honnan?
Honnan?

Nem a Mátyusföldről, hanem az *Ipoly mentéről.* A nyolcvanas évek elején-derekán, amikor a *Mindenekről számot adok* és a *Hazahív a harangszó* című könyveim anyagát gyűjtöttem, az ipolypásztói öregeken kívül többször megfordultam Ipolyszakállason, a falu mindentudó öregjénél, Dobrovolni Antal bácsinál. *„Diploma nélküli értelmiségi"* – így jellemezhetném tömören őt, s viszonyát a világhoz, az élet dolgaihoz. Isonzótól kezdve a kitelepítésen át a hetvenes–nyolcvanas évek konszolidációjáig sok mindent megélt, látott és hallott. Hát persze! Az általa példaszerűen, történeti és néprajzi szempontból is megbízhatóan vezetett ipolyszakállasi krónikából másoltam ki magamnak annak idején a *Deportálás* című vers Ipoly menti változatát! Hogy ennek Antal bácsi – Isten nyugosztalja szegényt! – hogyan és mikor került a birtokába, akkor föl sem vetődött bennem, s mára meg sem mondható...

Annyi viszont tény, hogy a kitelepítés az Alsó-Ipoly mente egynéhány faluját előbb érte el, mint akár Taksonyfalvát, akár pedig Felsőszelit. A reájuk vonatkozó, *1947. évi januári* dátumokkal szemben Ipolypásztó népe már *1946. december 11*-én fölpanaszolhatta az Istennek, hogy *„Csendes falunk népe körül volt kerítve / Sűrű csatárlánccal, s nem volt menedéke"*. – Azaz, az események időrendjét tekintve, indulhatott volna útjára ez a vers kelet–nyugati irányban, Hontból a Mátyusföld felé is. Mivel azonban a deportálás a Felső-Csallóközre zúdult rá először, arra gyanakszom mégis, hogy az *„ősszöveg"* ezen a területen keletkezhetett. Erről a területről datálja *A gútori veszedelem* című „kiseposzát" Jócsik Lajos is. Tóth Lászlóval szemben, aki jegyzetapparátusában óvatosan annyit közöl, hogy *„a mű megírásának idejére* [...] *nincsenek egyelőre közelebbi adataink"*, én megkockáztatnám azt a (nem filológiai tényt, hanem) föltevést, hogy a Jócsik-poéma X. énekének élén álló dátum *(1946. november 24.)* a megírás napját (napjait?) jelzi; mindenesetre kísértetiesen közel van a felső-csallóközi kitelepítés kezdetéhez, *1946. november 19*-hez.

Annak alapján tehát, hogy az első olyan lirikoepikus alkotás, melynek témája a kitelepítés, éppen a Felső-Csallóközhöz, Gútorhoz köthető, valószínűnek tartom, hogy a *hírversek* „ősszövege" is itt, a kitelepítési hullám kezdőzónájában fogant meg. Erre vall az a tény is, hogy mátyusföldi hírveréseink *közeli variánsai egymásnak*. E változatcsalád egyik tagja a Dobrovolni Antaltól gyűjtött variáns is; azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy az ipolyszakállosi hírvers – az én megítélésem szerint – érettebb, jelentősen „megjobbított" változatot képvisel.

Hogy miben mutatkozik meg ez a jobbító szándék? Mindenekelőtt a vers szerkezetében, amely egy *A, B, A* képlettel írható le, miközben a *B* szerkezeti egység sajátos kontrasztív viszonyban áll az *A* tételekkel. Konkrétan: az első huszonnégy sor a tényszerű leírás, a *„kemény realizmus"* szövegmezeje (A); a *(B)* szövegmező a fohász, a vágyott, az óhajtott, az elképzelt, a sóvárgott ember-, nemzet- és hazakép; az utolsó négy zárósor (A) pedig megint csak a rideg valóság, az említett *„kemény realizmus"* szövegmezeje.

Lássuk ezek után a deportálási hírvers ipolyszakállasi változatát!

Hangos motorzúgás hallatszik messziről,
Egy pincébe húzódtam meg kegyetlenül.
Hangos sírás között búcsúzkodik a nép,
Elvisznek most minden magyart, aki csak ép.
Idehaza más nemigen maradhatott,
mint reszlovák és a telepítő-lapos.
Az indulásnak hogy eljött az ideje,
Akkor érkezett meg az Isten hidege.
Néhány bútorkát az autóra raktak,
Házat, földet, marhát, mást mindent itt hagytak.
Amit sok szorgos kéz összekuporgatott,
Az itthon maradván mind prédára jutott.
Azon célból rakták őket vagonokba,
hogy ne kerüljenek vissza otthonukba.
Nem tehettünk másként, mert nem volt irgalom,
Mindent elfojtott az erős karhatalom.

Csendes falunk népe körül volt kerítve
Sűrű csatárlánccal s nem volt menedéke.
Az igazolásnak se szeri, se száma,
Gyanús volt az ember saját falujába.
Szabadságra vágyott Szakállosnak népe,
Mégis rabszolgaság lett a vágya bére.
Olcsó lett az ember és préda a nemzet,
Sajnos nekünk köllött elszenvedni eztet.
Ne sanyargatnának ártatlan népeket,
De inkább szeretnék egymást az emberek.
Tanulnák meg egymást tisztölni, böcsülni,
Még ha nem is tudnak egy nyelven beszélni.
Látnák meg egymásban Isten teremtményét,
Be tudnák tartani az Isten törvényét.
Felebarátodat szeresd, mint magadat,
Ez volna a földön legfőbb parancsolat.
Ha ezen alapra építnék a békét,
Meglátnák a világ újjászületését.
Könnyes szemmel intünk búcsút mindenkinek,
Szomszédunknak és többi kedvesünknek.
Költözzön közétek békesség, szeretet,
Drága kicsi falunk, a Jó Isten veled!

A két hírvers, továbbá a *Szélén az országútnak* című Tóth-antológia nyolc költeménye (mindmegannyi 1945 és 1947 között fogant), valamint a *„hontalanság évei"*-nek irodalmi termését bemutató kötet, a *Mint fészkéből kizavart madár...* azt bizonyítja, hogy (olyan-amilyen) irodalom és (olyan-amilyen) irodalomtudat a Fábry posztulálta *„némaság esztendei"*-ben is létezett a szlovákiai magyarság körében. Vitatkozást elkerülendő, ez tény és való. A kérdés számomra ezek után csupáncsak az, hogy e korszak 1935–1955 közötti irodalmát *alkorszak*nak, *főkorszak*nak tekintsük-e. Más szavakkal: hogy elismerjük-e a mondott korszak *önállóságát*, amely abból fakad, hogy mind társadalmi-politikai, mind pedig kulturális-irodalmi vonatkozásban élesen elüt ez a kor mind az *előtte levő*, mind pedig az *utána következő* korszak meghatározó tényezőitől? Avagy pedig – ragaszkodva a *„harmadolás"*-hoz – az *„elsővirágzás"*, a *„másodvirágzás"*, a *„harmadvirágzás"* fogalmakhoz – csapjuk hozzá e korszakot az előtte levőhöz (mint tette azt Fábry az 1938–1948 közötti évtizednek egyetlen, homogén korszakká avatásával)? Vagy pedig könyveljük el a *„hontalanság évei"*-nek irodalmát a *„harmadvirágzás"* kezdeteként – mint tette azt eddig Koncsol László, Fónod Zoltán, s antológiája periodizációjában Tóth László is?

Irodalomtörténeti korszakolásunknak meg kellene végre szabadulnia a sémáktól, a beidegződött közhelyektől; újra kellene gondolnia a Fábry-féle *„harmadvirágzás"* fogalmat, s vele együtt irodalmunk *„szentháromságtan-koncepcióját"*, e mindenáron *harmadolásra* (hármas főkorszakokra) való törekvést.

Hiszen éppen ennek a „harmadolásnak" a bűvöletében „degradálódik le" az 1945–1948 közötti évek irodalma alkorszakká, holott semmi mással össze nem vethető

sajátos korszakról, *fő korszak*ról van bizony ez esetben szó. Tóth László anyagközlései megerősítenek: intézményesített magyar irodalmi élet 1945–1948 között tájainkon ugyan nem létezett irodalomtudat és (az ötvenes évek eleji irodalmunk színvonalánál nem alacsonyabb!) irodalom viszont, ha korlátozott mennyiségben is, ha sajátos műfajokban is *(hírvers, folklorisztikus irodalom, episztola)*, igenis létezett. Éppen ezért sajátos életérzést, sajátos világérzékelést, sajátos üzenetet fejezett ki.

A csehszlovákiai magyar irodalom hét évtizede megítélésem szerint nem három, hanem legalábbis *öt*, mégpedig egymástól jól eltagolható, más-más történelmi-politikai meghatározottságú főkorszakra osztható:

a) 1918–1938, az „Első Republika" kora
b) 1939–1944, a Szlovák Állam kora
c) 1945–1948. december 15. (a hontalanság éveinek irodalma; december 15. a kitelepítés befejezése)
d) 1948. december 15-től (az Új Szó megjelenésétől) 1989. november 17-ig (természetszerűen több alkorszakkal)
e) 1989. november 17-től napjainkig.

A „harmadvirágzás"-féle fogalmakat pedig utaljuk oda, ahová valók – ne a tudomány, hanem az esszéisztikus metaforák világába.

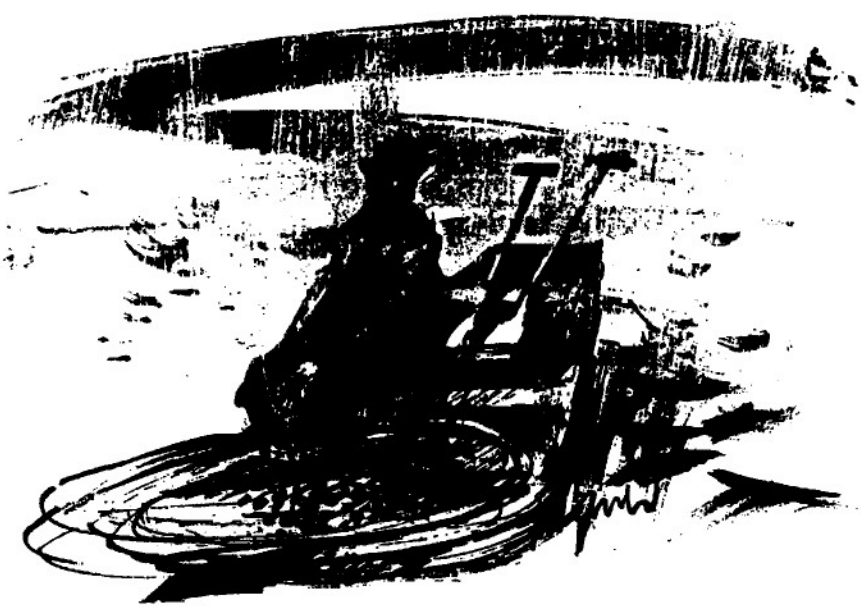

MÓZSI FERENC

a vélt változás

a vélt változás
az idegek csökönyös beavatkozásai
állapotmeghatározók

mint ahogy a sebességtől megszédült bogár koppan
az ablaküvegen úgy szűnik a nagyságrendbe nem sorolható
és főleg nem kiutalható lét

innen pár kilométernyire lelkes orvlövészek
a világ még mindig tétlen
ez a nemzetiségi térképhivatal hatáskörébe tartozik
határvonalak eltolhatósága
(ami nem tollvonással történik)

a légy még mindig ugyanúgy piszkít
Ferenc Jóska óta a nemzeti büszkeség
bekeretezhető és nagyító alatt a légypiszok is kiemelhető

de ez már nem a jegyzetkészítőre vonatkozik...

bagoly bagolynak...

meg sem született ártatlan bárányok
keresztvetést bogozó Isten
lila liliomok a kivilágítatlanságban
éjjeli őrként foszforeszkál a kéj
soha fel nem ébredésre harangoznak

bagoly bagolynak még lehet szövetségese
a közöny vermeiben unalom

hová rejtettétek a reményt?
ki gyújt be az utolsó fohásszal?
ki csapja be a felhasított templomajtót?
hová csaphat még a ménkő?
és mikor találat a találat?

repedezett Mária-üvegek árnyékában
hány nyelven vágja el nyelvét az ima?

süllyedő hajó

fuldokló kilátás fulladó érzékek
a látóhatár felett kiengesztelhetetlen fény
fagyott mosolyában még ott vicsorog a tél
megkerülhetetlen problémáival vacog az ember
és melegebb látszatot remél

az esély ki sem húzható agyarai
mustrálgatják a jelent
aggodalommal bélelt kabátok
sem rejtik el a félelmet
az átlátszó remegés begombolhatatlan

mi a kikiáltási ára a szabadságnak?
avagy alkudozzunk-e még?

irigység káröröm
sárga barna színtelenedés...

dióhéjnyi...

dióhéjnyi koponyán belül bolyong az értelem
képtelen a kijelölt rekeszek bármelyikét is elfoglalni
ideiglenesen beköltözik valamelyik megoldhatatlan képletbe
és érzelmesen tovább bonyolódik

vajon melyikünkhöz rövidebb az út?
Hozzád vagy hozzám?

szűk területre vagyunk behatárolva
hagyományosan kérkedünk nemlétező erőtartalékainkkal
ha nem ezt a nyelvet beszélnénk akkor is ezt
választottuk volna mert
nehezen hozzáférhető

mint kiszáradt kaptár kiolvaszthatatlan méze
úgy csorog át képzeletünkön a lét édes mérge
és megkeseredettségünkben törékeny titkok
burkát feszegetjük még mindig...

vihar Florida felett

a béke szinte teljes
hasonlatok háborgása
visszapergetett film kockái

apám tűri a meleget
fénylő arcán csodálkozás
„tiszta Amerika" – mondom
csak bólint és már rutinosan kapcsolja be
a bérelt autó biztonsági övét

a zivatar nem enged illetve
gyakran ismétlődik
gyors látogatások Marriott Hotel
totalitáliánók esküvője
megérkeztünk a holdról
egymásra talált eltévedtek

Crna Serbia

a világ változatlanul
szégyellheti magát

nagyokos politika
csendesen imádkozzunk

a szerénységért...

KABDEBÓ TAMÁS

Sárkányeregetés

Zreebrüggei sárkányok serkenjetek!
Patyolat felhőkkel versengjetek.
Meztéllábos itten minden gyerek.
Langyos a homok, a világ kerek.
S azért, hogy el ne reppenhessetek,
erősen tartják köteliteket.

Föl, föl, föl! Sárkányok serkenjetek,
libegés, lebegés, csalafinta
légbukfenc, aztán hinta-palinta,
kígyózó libbenés, lobbanás
testeteken színarany a minta.

Sárkányeregető kisgyerekek
nézik a levegőeget, mintha
mindenik az Ő szemébe nézne,
s Ő, a mennyből vidáman kacsintna.

Repülő sárkány az öröm jele
(csak ha rettegsz, a gonosz vegyjele).
Hétfejű sárkány? Repülő gyík az,
növényevő, szárnyas, égi csikasz.
(Minden mese igaz és nem igaz.)

Zeebrüggei sárkányok serkenjetek,
voltam sárkányeregető gyerek
és is; álltam a vöröshídon,
ötven? ötvenegy éve? Nem tudom.
Az enyém is röpködött, odafönt
a dunai sirályoknak köszönt.

S ezek itt? Fennhéjáznak kevélyen,
a labdázókat lenézik mélyen,
hah! Csigalassú lent a treszina,
s a kispap, ki fagylaltját eszi ma.

Orrotok fennhordó sárkánygyíkok!
Mit nektek e bársony belga homok,
hol eltűnnek csakúgy a lábnyomok
mint a vízre írt üzenet, avagy
éppenséggel ezek a verssorok.

Fehér hajó jő, fehér habokon.
Árgyélusok, ne vegyétek zokon,
hogy majd beszállok, s indulok tova,
láthatjátok fentről, honnan s hova.

KALÁSZ MÁRTON

Capricciók

Conznak, 821

kívánd nekik a szenvedést
ne köhécselj ajtók előtt
mielőtt elvonnák az óvadékot
amelyből nem elmeború
a világ kedveztethetne nagy sebeket
ne szánj meg, figyelmeztetésül
lehetne minden annál csúfabb
kietlenebb, sebbel aludni
gyógyszer inkább, s csak lassú
méregömleny, legjobb, ha fölnyitom
a levelet, nyílt játék: miután
a névhez átgyűrt képzet kérdő azonosulás
szép, azonnali kikérkedés, nem tétovázó
rém-látás egy téltűzte írásvégre

Napsütés

visznek a napsütésre
mondtuk, kétszer havonta
engedélyezve a létláthatásom
még savanyú hétvége van
fölnyomom orrom az üveghez
gyermek, mint kiért rásajog
fájó szép lelkünk az alkati fényre
bár kamránkra szárnyatlan árnyék
suhog megintcsak valahonnan
vagy ablak elől, a folyó felől
leszorul az ép gally ingadozása
part alá, míg a napsütésre
megengedve épp a létláthatásom
engedve, ha ma nem, holnap gyere

BAKA ISTVÁN

Rike

Amikor 1967-ben Szegedre kerültem, még itt újságíróskodott a később szédületes karriert befutó Veress Miklós, fel-felbukkant Szepesi Attila, de a város költője – legalábbis a fiatalok számára – ő volt: *Rike*, azaz *Petri Csathó Ferenc*, akit a futballpályákon éppúgy számon tartottak, mint a lánykollégiumokban. Ő szervezte az Éva presszóbeli költői esteket, melyekért honorárium nem járt (egyszer még a kávémat is csak úgy tudtam kifizetni, hogy elszaladtam kölcsönért a közeli kollégiumba), de sokunk számára az első szereplési lehetőséget – szinte a költővé avatást – jelentették.

Rike ekkoriban tele volt életerővel, az én visszahúzódó félszegségemmel szemben ő volt a megtestesült magabiztosság; nem is vártunk mást, mint hogy a nemzedékünkből először az ő kötete fog megjelenni. Az a könyv azóta is késik, miközben a vele egyívásúak, sőt, a nála tíz–tizenöt évvel fiatalabbak is tucatnyi könyvvel jelentkeztek – nem mintha sokkal többet írtak volna (és tegyük hozzá: nem mintha jobbat írtak, írtunk volna). Csak éppen volt valami Petri Feri harsogó jókedve mögött, amiről nem tudtunk, vagy nem tulajdonítottunk neki jelentőséget, s amit egyetlen szóval lehet megnevezni: Ebes.

Ide, a hortobágyi Ebesre telepítették ki a Petri családot 1952-ben, Feri hat-hét éves korában itt élte át a Rákosi-korszak minden iszonyát és nyomorúságát, innen tért vissza X-es – azaz osztályidegen származású – gyerekként; még középiskolába se vették volna fel, bár kitűnő tanuló volt, ha nem nyer meg egy országos úttörőbajnokságot – futóként. Egyébként a betonpályán folyó futóedzések és a kegyetlen súlyzózások miatt ment tönkre a gerince harmincéves korára.

Ebes, más szóval: a félelem. Hogy bármikor leinthetik, visszaküldhetik az utolsó padba, hogy bármikor kétségbe vonhatják nemcsak a tehetségét, hanem a megszólaláshoz, a létezéshez való jogát is.

Ebes miatt nem mert az első visszautasítás után új kötetet beadni (pedig hány ilyet megértünk mi is, szerencsésebb vagy csak kitartóbb pályatársai!); Ebes miatt vállalt munkát a két szegedi napilap közül is a sztálinistább szelleműnél, s írta a vezércikkeket maga is április negyedikére, november hetedikére.

A kitörési kísérlet – a szolnoki rádiónál töltött évek – után már a másikhoz tért meg rovatvezetőnek, s úgy tetszett, beilleszkedett, költői ambícióiról lemondva, de a versírást (és milyen remek versek írását!) nem hagyva abba, élte az elvtársakkal komázó vezető újságírók életét, egészen addig, míg egyszer – igaz, két nagyfröccs után – jól be nem olvasott Győri elvtársnak, aki akkor már nem volt olyan nagyon nagy elvtárs, de ahhoz még elég nagy, hogy Rike repüljön...

Ez már a nyolcvanas évek közepén történt, a nagy szélcsend és a szenilitásba fulladó nyitási kísérletek idején, amikor egy versért még folyóiratot lehetett betiltani, de ettől már senki sem ijedt meg, legfeljebb a betiltók maguk. A barátai ekkoriban ismét megkeresték Rikét: állítsa már össze azt a nyavalyás kötetet, vagy legalább adja oda nekik a kéziratokat, ők majd összerakják, talpalnak vele. Rike nem mondott nemet, sőt, hálás volt a segítségért, megígérte, hogy egy hét múlva hozza a kéziratot.

De Ebes nem engedte, ismét nem engedte, nem hozott semmit, és hetekig-hónapokig nem is találták; még a Gulyás testvérek által rögzített torokszorító vallomás sem kerülhetett a filmbe. És újra a betegségek, a gerincműtétek, magánéleti válságok, a munkahelyek közti hányódás, végül a rokkantnyugdíj nyomorúságos menedéke. A „másik" Petri, aki miatt az anyai Csathó nevet fel kellett vennie, közben diadalmasan tért vissza belső emigrációjából, Rikénél meg maradt az évi négy-öt vers a Tiszatájban, olykor a Kortársban; legteljesebb versgyűjteménye ma is az 1979-es szegedi antológiában, a Gazdátlan hajókban olvasható. Él tovább a „vidék vidékén", írja végletekig lecsupaszított nyelvű, atommag-tömörségű verseit, és most már – a sajátja helyett – időközben felnőtt fia, Petri Vereb Gábor pályafutását egyengeti. Tanúja voltam egy közös fellépésüknek – torokszorító volt az is.

Mit kívánhatnék Petri Csathó Ferenc sok vihart kiállt hajójának, összegyűjtésre, kiadásra váró életművének? Egy csendes öblöt, termékeny, nyugodt éveket, és a kötetet – a KÖTET-et –, de most már igazán, mindannyiunk örömére, vigaszul az elvesztett-elvett évekért.

PETRI CSATHÓ FERENC

Archív kockák

I.

vörös mezőben zöld kabátok
a kocsmapulton piros rumból
tízmillió feles

összeszorított szájszélünk viszont
fehér és képletes

II.

védjük a hont
(újságokban virágzik
bár a tőke pang)
rugalmasak vagyunk
akár a gumipitypang
amely pótolja most
a délibábot kinn a Hortobágyon

III.

magyar anya a szülőágyon
jövőnk bábája Ratkó Anna
vigyáz most anyák rátok
vörös mezőben zöld kabátok
és hull az égi manna

Verkli

Hétfő következik Utána kedd és szerda jő
csütörtök péntek szombat fénytelen vasárnap és
mind krumplinap szalonnanap kocsisbor

Hétfő következik Nyirkos pelenkazászlók
lengenek Remélsz-e még? Föladtad?
Elmálló arcodon kinő a gomba, törtfehér

Freud szobái

A legelső szobában: hintaszék
– az anyaöl emléke máris a
sírás előtti múlt időbe leng át

A második szobában
az Androgün lakik: az ablakban
dereng egy phallikus harangtorony –
nyakán a Hold ezüstkalárisa

A harmadik szobában: háború –
a vérző mennyezet félelméből
zuhanni vágynak a gerendák

A negyedik szobában a fehér
bohóc haldoklik egy kerek porondon

Az ötödik szobában három létige
ül egy bokatörött
skizoid sámlin és
fél, hogy nevét kimondom

Poszt

Eklektikus a nő, ki tegnap elrabolt;
a szája élveteg, bizantinus, az álla
félkerek román, az orra ógörög, szeme
kubista mandula, a homloka hűvös
és gótikus, a lelke posztmodern,
a teste posztrubensi mellesincs

A nő fennkölt és szűzgarázsszagú, a kor
halandzsa gyermeke, folyton a posztlétről
dumál, absztrakt mezőkben újlatin
műszóvirágok nyílanak, unom, rózsát
veszek neki, lefektetem, de közben is
beszél mint mélytudat, forog, forog
mély sírjában a pszichoanalízis

Veszélyes nő, biztos, hogy önveszélyes és
lehet, hogy közveszélyes is, kis melle
szúr, ahogy mered; lát minket és röhög
az Úr. A kis nő már hörög, poszt és modern
minden szava, körülöttünk posztposzt
installáció: döglött kígyó az ágy
melletti széken: kékharisnyanadrág

Klió tetszhalála

A történeti múzeum portásai
halálos ágyukon szokták elmondani:
Kliónak bárcaengedélye van.
Minden korokban újólag kitöltik,
és így már nem erőszak az, ami
látszólag államérdek.

BÖJTI GÁBOR

Holofernész könyve

RÉSZLETEK

Örökség

és mert benne élsz te
minden félrecsúszott nyakkendőmben
kerülöm is rendesen
(mint elhagyott szerető
a hűtlen kedvest)
ezt a torokszorító ünnepeinkre
emlékeztető ruhadarabot

az arcképed mind élesebb
a szívemben mégsem megyek utánad
az élet egyre mélyebb erdejében
ahol élsz és uralkodol
a mindennapjaimon (a magamfajtának
az Atyák Kertje *való) talán*
mert reszketek a tekintetedre

Kiűzetés

a gyümölcsök amelyekhez kezed
ért elrohadtak (a fejemre
nyomott barack éppúgy mint a tarkómra
csúszó tenyered fészekmelege az ezüstöt
termő) talán már az építőtábort is le-
bontotta egy másik anyag-csere –
vajon rájöhettem volna-e időben

hogy miként lehetett volna szebb vagy
mindennek így kellett lennie mert az egész
eleve eldöntetett már azon a dánszentmiklósi
átvert augusztus tizenharmadikán –
ezek érdekelnek és nem az hogy most kivel
tervezed: mi ketten menedék leszünk
ahol majd meghúzódhatunk

Utazol

egyszer azt mondtad
félre ne érts
de úgy szeretném ha
beteg lennél: ápolnálak
majd egy nagy utazásról beszéltél
hogy megmutatod nekem
Iskariótiát és megcsókoltál

aztán ágynak estem
(Betulia alatt hiába kereste
elvesztett fejét egy megalázott sereg)
és te sehol sem voltál
csupán dr. Múlt és Magány nővérke
virrasztott az ágyamnál
téged pedig elnyelt a messzeség

Kifosztott hajó

gerendáim hiába hamvadnak
karnyújtásnyira vagy de mégsem
érhetlek el (tiltott gyümölcs) évekig
hittem hogy tudom a csókod mikor
mit árul el s hogy mert bódít nincs
semmi baj míg zátonyra nem futtattál
hol sziklába vésve áll:

...ÉS A SZERETET
ARCODBA CSAPÓDÓ
ECETES LEHELET
sokáig vártalak s hogy meglásd
az írást fát gyűjtöttem de ma már
mást akarok nem meggyőzni
kívánlak

Tigrisvadászat

egy gép kellene valami olyan szerkezet
amellyel leírhatnálak *(múltadóalap) ha már*
kiírni *nem tudom az emléked magamból most*
is itt dorombol belém harap és addig dörgöli
hozzám magát amíg a vérem egyre vadabb ütemet
nem ver akár a lázas írógépkattogás –
bárányok bárányok mindenütt

kiből evett már tigris az mindig tigris-
fogakra vágyik birkanyájból villogó
smaragdszemekre – árnyéklapulást idéz a rímkényszer-
képzet: a múzsa akkor igazán múzsa
ha elkenődött a rúzsa mint orrbavágás
után a szájba szivárgó vér
gépelődöm

BENCZE BALÁZS

A mártír I.

Júdás harminc aranyat kapott, Kajafás visszanyerte hatalmát lezüllesztett népe fölött. Pilátus lelkiismeretének piszkát a réztálból kiöntötte egy rabszolga. A tanítványok pedig ezúttal központi szerepet nyertek, ha csak egy éjszakára is.

Jézus kint járkált a Getsemáne-kert cédrusfái alatt, és a jövőre gondolt.

– A vértanúk szava, főként a beléfojtott, halálhörgéssel elegy ige messzebbre jut, mint a lóháton nyargaló hírnök kidobolt igazsága. Az élő beszélőt elfelejtik, a halott koponyájába borzadva keresik a fogakat, amelyeken át kiszűrődött a vérbefojtani való világosság. A vesztőhelyen relikviák maradnak, a pulpituson esetleg a szónok lábanyoma, amelyet az első eső elmos.

– Halj meg, hogy meghallgassanak! – mondta maga elé.

A kereszt arányait a görögöktől vették át – illetve, az aurea sectio mértani tökélyét erőltették rá. A kereszt szára és gerendája között ugyanis általában megvolt ez a harmónia.

– Végül is a forma ellen nem lehet kifogásom. Egyszer majd talán jelkép is lesz – hiszen olyan mesteri arány – gondolta.

Azelőtt a názáreti csak egy volt a sok „próféta" közül, s mivel békét prédikált, a hangosabbak és a többségben lévő elégedetlenek nem foglalkoztak vele. Afféle „filozófus" volt, a nép pedig vért, cirkuszt és lázas, mellbevágó, kevés megértéssel is felfogható nagy szavakat keres.

– Ha Lázárt nem rázom fel a tetszhalálból, fele ennyien nem hallgattak volna. Ha azt mondom, megtanultam, hogyan kell meggyógyítani a betegeket, csalónak tartanak, és kinevetnek... A kivégzésre viszont eljönnek! Az már igazi látnivaló lesz! Szavak helyett hörgő tüdő, ige helyett vér, a szeretet helyett látványos haláltusa. Hiába van olyan magasan a megfeszített, ők vannak felül, és ez jólesik a tömegnek.

– Az Atya engem büntet. Lám, Jónás nem vállalta a jobb útra térítést – a Teremtő beérte a meggyaláztatásával. Én magamra vettem a lehetetlent – tehát meg kell halnom. Csakhogy félek, ez ide már kevés.

– Uram! Lásd be, ha az özönvíz nem volt elég, egy ember vére nem fog lemosni semmit.

De mégis... a mártír kiáltása a kereszten felkiáltójel, talán pirossal is aláhúzza szavait a vércsík a testén. Talán a borzongató szánalom megérteti a szavak fontosságát azokkal, akik gondolkodnak. Hiszen éppen én nem nézhetem le embertársaimat annyira, hogy ezt nem tételezném fel róluk. Van minden kivégzésben, amelyet a Hatalom rendel el, egyfajta lázadásra való felbujtás, és a megalázó halál magasztossá lesz, a legfelháborítóbb őrültség is kihajthat és gyümölcsöt hozhat, ha elhullajtója meg tud halni érte; ha kijelentőjének egy Hatalom szavaz halált. Márpedig én – úgy érzem – komolyan beszéltem.

Így gondolkodott a Megváltó, miközben maga sem tudta még, mennyire fáj, ha az embernek szeget kalapálnak bele a kezébe, és kiröhögik a vergődését hat láb magasságban.

– Mutass meg, Uram, engem harmadnap, de engedj élni egy kicsit akkor is, amikor a halott testén kihajtott magonc gyümölcsöt érlel! – fohászkodott. – Add Uram a feltámadást nekem kétezer év után! Avagy nincsen jogom látni a Te világodat és az Én áldozatom eredményét?

És lőn.

És akkor a szakállas csavargó feltűnt a városban, bámulta az emberek arcát, és motyogta maga elé, egyfolytában, hogy nem erről volt szó, aztán, amikor a ballonkabátos szivar megjegyzéseket tett rá, egyszerre a képére mászott, hogy a mentők vitték el. És akkor jött a meseautó, meg minden, aztán sittre vágták a palit, hogy minek csinálja a balhét. De meg minek is ugrál, úgy kell neki, miért nem bírt nyugton lenni? Kész röhej...

Különben meg Júdás harminc aranyát utcakölykök szedték fel.

Kajafás uralkodását eltemette az idő, Pilátusból szappanmárka lett – a tanítványok pedig szétszéledtek...

Mártír II.

Vala pedig egy ember, ki hirdete új eszméket, melyek valának igazak, s az világnak dolgait értő elméknek bizonyosságát nékünk hozá vala. És vala emez ember fiatal, ki mégis az vén bölcsekhez méltó szavakkal hirdeté amaz új eszméket. És valának az régi rendnek nagy sok papjai, kik tudomást vevének ez tanoknak igazságiról, s azon erőst elborzadván szólanak vala egymás között.

– Ezen tanok bizonnyal veszélyesek az mi templomink számára, s mégoly veszélyesek az mi hatalmas és erős voltunkra, nemkülönben pedig az mi tanításinkra.

Ekképpen beszéltenek az régi papok és bölcsek, kik valának hatalmasok azon népeken, melyek alájok rendeltettenek.

És feltevék magokban, hogy ez ifjú prophetát bizony elveszejtik.

És ezenközben az propheta vala nagy munkálkodásinak közepette, mely által kinyilváníttathatik mindaz új tan és annak égi igazsági, miket ő hirdete vala.

És akkoron összetanakodának mind az ő elveszejtésére szerződött papok és az hatalmas Róma, mely vala ura ezen összetanakodóknak.

És eme férfiú, ki vala hordozója ezen új religiónak, nem vala pedig egyszerű ember, hanem vala egy küldötte az világok Teremtőjének és az mozgók Mozgatójának, ki látván látá azon dolgokat, miket az alábbvaló emberi faj önnön szürkesége okán meg nem láthat soha, lévén az ő szemeken éppen hasonlatos szürkeség, és amiképp az hengergőző földbéli féreg nem láthat önnön magánál tökéletesebbet, mivel azt már érteni képtelen, úgy az emberi faj sem veheti elméjébe az felette állót, míg ahhoz mért értelmet nem szerez.

És beszélle vala ezen propheta az világok sokaságinak különbözőségiben való nyilván egyazonságról, és találá vala egyéb igaz törvényeket, melyek az embert bölcsebbé teszik, ha az eladdig való rossz törvényt immáron követni nem akarják.

És mondák akkoron az papok és bölcsek, szövetséget tartván az hatalmas Rómával:

– Immáron elérkezett az ideje ezen bujtogató lázadó megölettetésének, ki Isten dolgait magyarázni magát méltónak tartja, holott ezzel az mi törvényeinket és hatalmasságunkat teszi kétessé.

És elfogják őt, és vádolják őt, kínozni, hogy joguk találtassék, kit azután vértanúságra szánnak.

És megölék vala nagy sokaság szeme láttára az Úrnak 1600. évében azon tanítóját az emberi fajnak, kinek neve vala Giordano Bruno.

MAGYARI BARNA

Az erdélyi magyarok első levele

Gróf Széchenyi Istvánhoz
Kelt: Erdélyben, 1989 őszén

immár törvények határozzák meg
hogy naponta hány percig lehetünk magyar
ám még szabadon választhatunk tachtikát
mellyel vasárnap délelőttönként átejtjük
a templomajtóig követő „szekust"

a melegvíz letiltva az áram is
a paptól kapott gyertya fölött melegítünk egy teát

kijárási tilalom nincs
álmunkban akár 200 méterre is
megközelíthetjük a Himnuszt

hallgatásunkat cenzúrázzák
mellesleg leveleinket is

aki nem tudta bizonyítani román származását
azt a történelemkönyvekből mind kihajtották
az őszi betakarításra
de azért a tanórákon egy-egy óvatlan gyerek
olykor még tökéletesen kiejti neved

Az erdélyi magyarok második levele

Gróf Széchenyi Istvánhoz
Kelt: Erdélyben, 1990 januárjában

ma okmánybélyegekre gyűjtünk
hogy Iancu de Hunedoara-t
visszamagyarosíttathassuk Hunyadi Jánosra
Gheorghe Doja-t Dózsa Györgyre
a Ion-okat Jánosokra

a Stefan-okat Istvánokra
az Ecaterina-kat Katalinokra
és így tovább és így tovább

barátunknak már a zsúfolt villamoson is
magyarul meséljük mit főzött tegnap az asszony
nem félünk hogy ledobnak

Az erdélyi magyarok harmadik levele

Gróf Széchenyi Istvánhoz
Kelt: Erdélyben, 1990 márciusában

ismét a pincékbe megyünk le
megsúgni egymásnak azt
ami sehogyan sem jut eszünkbe románul
s anélkül hogy elmozdulnának a bútorok
a Petőfi utcából a Str. Bălcescu-ba visszaköltözünk

Ügyvivőváltás Bécsben

Szépfalusi István (az átadó)

Övezze Bécsben Sütő Andrást ma is nagyrabecsülés, tisztelet és szeretet!

„Fogjunk össze, barátaim, vessünk véget minden gyűlölködésnek, hogy jobb életünk legyen Erdélyben" – írta 1945-ben Kolozsvárott az az V. osztályos, nagyenyedi református kollégista egy román diáktársának, akinek később szemet kellett áldoznia szóért. Kizárólag azért, mert – az egyetemes humánum jegyében és nevében – fellépett a „szemet szemért" ellen.

Amikor ma Sütő András újabb bécsi magyar szerzői estjén köszöntöm, lehetetlen nem foglalkoznom néhány ausztriai magyar közösségi gondunkkal.

Drága András!

Nézd el ezt nekem, igaz, nem először történik meg velünk. Két évvel ezelőtt, a Nemzetközi P. E. N. Club 56., Bécsben megrendezett világkongresszusa alkalmából tartott magyar gálaesten, éppen ezen a helyen kaptam megbízást a jelen lévő magyar íróktól és a nagyközönségtől, hogy forduljak Hozzád nyílt levéllel. Kerestem a témát, végül is a budapesti Nemzeti Színház 1993. januári, a Magyar Kultúra Napja alkalmából Bécsben, a Collegium Hungaricumban megtartott „Ádvent a Hargitán" kamaraszínházi változatának előadása szolgáltatta az alkalmat. De akkor is inkább az ausztriai idegenellenességgel és a magyarországi szélsőségekkel kellett foglalkoznom, ellenükben kellett szót emelnem. S ma sincs ez másként: Téged köszöntve, ismét csupán magunkkal foglalkozom, de a mai rendezvényünkkel megválok a Bornemisza Péter Társaság ügyvivői munkakörétől, s van néhány útravaló szavam.

Hölgyeim és Uraim, kedves Barátaim!

Engedjék meg tehát, hogy ezzel kapcsolatban csupán három megállapítást tegyek.

1. (*Bornemisza Péter Társaság és az ausztriai magyar népcsoporttanács.*) Osztrák kormányunk tavaly nyáron az ausztriai magyar népcsoporttanácsot kiterjesztette Bécsre. Következésképpen művelődési intézményünk, a Bornemisza Péter Társaság munkájának elismeréseként remélhetőleg a megígért ígéretek megvalósulnak. Ez számunkra azt jelenti, hogy Ausztriában magyar népcsoportmunkát lehet a kultúra legmagasabb szintjén is végezni. Mi a magunk számára ezt így pontosítjuk: csak így lehet, nekünk csak így szabad!

2. *(Bornemisza Péter Társaság és az ausztriai magyar közösségek.)* Meggyőződésem, hogy a különböző árnyalatú ausztriai magyar közösségi csoportosulásoknak – elsősorban a múltban, de a jelenben is – megvolt és meg is van a maguk létjogosultsága és szerepe. Amikor mi úgy látjuk, hogy pluralista társadalmunkban minden, nem szélsőséges csoportosulás a jogszerűségen túlmenően szükséges, a magunk számára az egyetemes magyarság szolgálatát – és továbbra sem annak képviseletét! – nem tudjuk, ahogyan a múltban sem tudtuk, egyletekben, avagy egyesületközi munkaközösségekben elképzelni. A magunk számára ezt így fogalmaztuk meg egy esztendővel ezelőtt: keresnünk kell azt, ami nemzeti, nem csak azt, ami egyleti, építenünk kell azt, ami közös, nem csak azt, ami önös, látnunk kell azt, ami országos, nem csak azt, ami tartományi vagy helyi. A Bornemisza Péter Társaság ezért nem „klub", nálunk nincsen lehetőség „belépésre", de korlátlan lehetőség van a segítőkészség felajánlására, a javaslattételre, az együttműködésre!

2. 1. *(A Bornemisza Péter Társaság ausztriai magyar irodalmi kör.)* A Bornemisza Péter Társaság ügyvivői munkakörét átadva megállapítom: egyetlen ausztriai magyar csoportosulással nincsenek rendezetlen ügyeink, sőt – meggyőződésem szerint – nem is lehetnek. Ausztriai magyar pluralizmusunk következtében – Illyés Gyula majdnem napra harminc évvel ezelőtti biztatásától vezéreltetve – a Bornemisza Péter Társaság ausztriai *magyar irodalmi kör*. Mégpedig az irodalmi élet mindenkori teljes spektrumában. Nem jelenti ez természetesen azt, hogy az ausztriai magyar nemzetiség- vagy népcsoport-politikán „kívül" állunk, de ennek a feladatnak az ellátása primér módon – meggyőződésünk szerint – nem a mi feladatunk. Ezért, ellentétek nemcsak hogy nincsenek, de munkánkkal kapcsolatban nem is lehetnek.

Drága András!

Látod, már megint ügybe temetkeztem, de ha már jelen vagy, ha már a Nemzeti Színházból itt vagytok – ti, az erősek, akiknek szavát mi csak reszponzoriumként ismételhetjük, avagy felerősíthetjük, jó volt ezt elmondani, hogy Tőled, Tőletek ismét biztató szót, segítséget kaphassunk. Ezt az üzenetet szeretnénk viszont a jövőben hathatósan továbbadni, amikor a Bornemisza Péter Társaság tevékenységét ismét kiterjesztjük országunk tartományi székhelyeire és a nagyobb számban magyarok lakta településekre. E gondolatok jegyében, a szó szoros értelmében harmadszázados munkás korszak után, kérem művelődési intézményünk albizottságát, hogy a Bornemisza Péter Társaság kulturális munkájának, tevékenységének további biztosítására az ügyvivői munkakört, a stafétabotot tőlem ezen az esten vegye át.

A műsorismertetőn közölték a jövő évi előadók névsorát – időrendben: Tornai József (Budapest), Horváth Andor (Kolozsvár), Csiki László, A hely szelleme c. színművének ősbemutatója a Nemzeti Színház előadásában, Jozé Hradil (Muraszombat) műfordító, Balla D. Károly (Ungvár), Molnár József (München), Konrád György (Budapest), Grendel Lajos (Pozsony), Mészöly Miklós (Budapest). A 35 éves jubileum alkalmából, 1995 tavaszán a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Magyar Társulata Bécsben első ízben bemutatja Bornemisza Péter Magyar Elektráját.

Kászoni Zoltán (az átvevő)

Drága Sütő András! Kedves budapesti vendégeink! Hölgyeim és Uraim!

A hála szavával kell kezdenem. Köszönet Sütő Andrásnak azért, hogy 1993 ádventjén eljött közénk, hogy megajándékozzon ezzel a két felejthetetlen esttel.

Olyan élmény volt ez, melynek emléke eltörölhetetlenül megmarad bennünk, Bódi Máriákban, kiket a sors szülőföldünktől ily messzire vetett, s itt neveljük szüleink unokáit.

A sors keze? Vajon nem inkább a létfenntartás ösztöne volt az, amely idekergetett az alantas ösztönöket működtető gépezetből? Vagy tényleg az űzött volna el bennünket ide, hogy túl gyávák voltunk az otthonmaradáshoz, s eléggé bátrak ahhoz, hogy az emigráció kalandját válasszuk? Ki tudja erre az igaz választ?

Ha visszatekintünk történelmünkre, láthatjuk, valahányszor ösztönszerű önös érdekek ütköztek bennünk etikai elvekkel, mi, magyarok, mindig az utóbbiak javára döntöttünk. De vajon valóban erkölcsösebb-e az erkölcsösség mellett törni lándzsát akkor, amikor a tét sajátmagunk s gyermekeink puszta léte, jövője? S vajon igazság tétetik-e annak, akit erkölcsi tartása önnön léte feladására bír?

Mondják, több igazság van. Isten tudja az igazat, a valót. Mi csak kutathatjuk azt, de kutatnunk – főképp a művészet eszközeivel – nemcsak szabad, hanem szükséges is. Amiért ezt tette s teszi ma is, köszönet érte Sütő Andrásnak.

A Bornemisza Péter Társaságnak, mint az Ausztriai Magyar Lelkigondozó Szolgálat művelődési intézményének, az a dolga, hogy szellemi műhelyként segítse az ausztriai magyar közösséget, bennünket, mindannyiunkat, akik közül sokan kisebbségi sorsot újabb kisebbségi sorsra váltottunk, hogy megőrizzük azt, amit megőrizni ide menekültünk. Egyedüli célunk s létjogosultságunk lévén jelmondatunk nem lehet más, mint az, hogy közösen a közösségért, közösen a közös célért. Jelszavunk nem lehet más, mint ez: együttműködés. Együtt másokért, együtt mindannyiunkért.

Az utóbbi két est során szerzett felejthetetlen élményeink, s a Bornemisza Péter Társaság immár több mint három évtizedes múltjában sorakozó többi rendezvény átütő sikere azt bizonyítja, hogy a társaság eleddig nagyszerűen végezte munkáját, szolgálta a célt. Ezt pedig mindenekelőtt létrehozójának, szellemi mentorának, irányadójának, úgy is mondhatnók, a társaság lelkének, Szépfalusi Istvánnak köszönhetjük.

Most, amikor ő a stafétabot átadásáról beszél, s munkacsoportokat alakít a feladatok jövőbeni ellátása végett, egyre égetőbben merül föl bennünk a kérdés: vajon ugyanolyan sikerrel tudjuk-e majd ellátni ezt a nagy és fontos feladatot, mint ő? Válaszom erre: bizonyára sikerülni fog, ha ugyanolyan odaadással, valódi célunkat soha szem elől tévesztve munkálkodunk közös ügyünkért.

István; nekünk, az albizottságoknak nyújtottad a stafétabotot, s mi fogjuk azt. De azért – Sütő Andrással egyetemben – kérünk: még ne ereszd el!

KÖNTÖS-SZABÓ ZOLTÁN

K. tiszteletes diáriuma

FEJEZET A TRIANON GYERMEKEI C. (CSALÁDI) KRÓNIKA II. KÖTETÉBŐL

1923. év március 3. napján írja naplójába: „Mártogatós tollam vétlen abban, hogy percegősen formált betűk és kuszán rendetlenkedő sorok rontják az oldal külalakját, mire oly sokat adok (teológus korom óta). Istenem, hányszor tréfálkoztam Salamonnal: atyámfia, mind mellé csorog a császárkörte liktárium, vegyen erőt keze nyárfásodásán. Nü, hásze hogyne remegne a kezem, midőn látva tapasztalom, hogy Brătianu liberális kormánya nem tud, vagy talán nem is akar véget vetni az antiszemita diákok vadultságának. Mire én (kislányunk behemót keresztapjától eltanult felületességgel): áh, Iuliu Maniu majd szétcsap közöttük, ha kormányra kerül, a parasztpártiak közelebb állnak a néptömegekhez, s a földmívesnek, iparosnak nincs érkezése a zsidóellenes buzgalmakra [...] S lám, lám, az én kezem is merő rezgés, bárha nem a félelem, hanemha a felháborodás okán. A kolozsvári napilap *(Keleti Újság)* mai száma a *Times*t idézte, még az örökké fegyelmezett Pálfi presbiter is kitérült higgadt sodrából: arcátlan képmutatás, így őkelme sűrűn teremburázva, s még ők nevezik magukat a legtekintélyesebb európai napilapnak!" [...] *A szentseri lelkész hosszan kommentálja naplójában a* Times *„ájtatos manós szemforgatását". Az angol lap „keresetten keserű irállyal" számol be a génuai kisebbségi konferenciáról,* „mely mindent megtett az idegen fennhatóság alá került etnikumok reményeinek szertefoszlatására, hagyján. Ám nem átallja hozzáfűzni demagóg rosszallását, miszerint az átgondolatlan trianoni szerződés, befejezett tény, *sorry,* és bizony, bizony az utódállamok a vae victis alapján kezelik a minoritásokat. A lap sürgeti Európa odafigyelését (nahiszen), kérik, mi több, követelik az európai demokrácia erélyes és hathatós közbeavatkozását" [...]

*

Ebben az esztendőben a tavasz vonakodik tiszteletét tenni Aranyosszéken, kénytelenek voltunk befűtni hivatali irodám cserépkályhájába: elkel a meleg. Némi rekcumban részesített nőm: ne a tüzelővel takarékoskodjon, többe fog kerülni a patika, üdvös volna, ha nem percegtetné éjfélig a tollat, mi értelme annyi időt pazarolni diáriumára, ha egyszer titkos, jaj, ne produkáljon oly megbántott képet, szép ember, ma elvárom eleven jelenlétét a madárszemes jávorágyban, na nézzünk oda, elpirul meglett férfi létére?!

Március 15-e, péntek. Megemlékezés istentisztelet keretében, miként múlt esztendőben, idén sem emelt tiltást a vármegye prefektusa, feltéve: falak között történik, s román állampolgárhoz méltó visszafogottsággal.

30 ifjút tartóztattak le Kolozsváron, hozta a hírt Káli, így biza, János, meresztette fogkefeszemöldökét harangozónkra. Mire Holló: s eztet mért nekem mondja, toppantott szlavóniai tölgyből faragott pótlábával, válaszoljon, postamester úr! Barnabás atyámfia nem ijedt meg Jankó teljes mellszélességétől, azt válaszolta: kommunista hangulatkeltés okán fogták le őket, hát kinek mondjam, ha nem a 3x8 órás követelés ro-

konszenvezőjének. Egyházfink veranda iránt irányította cibikkelő járását, az ajtókeretből visszaszólt: és a botránkoztató, zsidókat hajkurászó diákokat miért nem tudják bevágni áristomba, a hétszentségit, tisztesség ne essék.

Tűri ezt, tiszteletes úr, adta az elképedőt Káli, mióta van létalapja a szentségelésnek ezen a parókián? Ha rajtam múlna, példálózott, azonnal visszahívnám, egyrészt rendre utasítanám, másrészt megkérdezném tőle: ugyanvalóst mi a véleménye arról, hogy baloldali cimborái Budapesten botrányba fullasztották a március 15-ét? Kis papném csöndesen kérdezte a Pfaff varrógép fedezékéből: s aztán maga honnan veszi, hogy baloldaliak voltak? Hát ez az, adta meg magát Káli úgy nőm szigorának, mint személyes bizonytalanságának.

*

Biza: nincs érkezése a tavasznak, nemcsak az aranyosszéki medencét kerüli el, hanem egész Erdélyt. Tegnap éjfélig hajoltam diáriumom fölé, keveset aludtam, kusza álmokból riadtam, verejtékezve. S bárha törődötten kászálódtam ki a madárszemes hálóágyból, testmozgató sétát szabtam ki magamra, mire kiértem a bágyoni határba, az Érchegység és a Gyalui-havasok hósipkás csúcsain pirkadt az új nap. Visszajövet az indóház felé kerültem, Csernáczki a ropogós békasóval terített kicsi térségen várta Torda irányából a vicinálist. Kurta beszélgetésünk még kurtább foglalata: újabb 6 hónapot kaptak a vasutasok a román nyelv *suficient*, elégséges elsajátítására, miközben azok is útilaput kaptak, kik kitűnőn hadarják az állam nyelvét. Elsőrendű szempont a román nyelvtudás, duma, csapott állomásfőnökünk a helyiérdekű kisvonat mögött terülő kőszénfüstbe, közben többségi felebarátainkat is el-eltalálja vajegy kósza seggbe rúgás, bocsánat, kapott észbe Cs. Csak nyugodtan, atyámfia, mondottam, nem a cinteremben vagyunk, s nem papi minőségemben tartózkodom a peronon [...]

*

Bizony: szerfölött helyénvaló volt kis papném firtatása, midőn kiszólt a varrógép mögül. Ellentmondó hírek kóválygonak a lapokban, úgy románban, mint magyarban, nem lehet pontosan tudni, kik, miért s hol botrányoztak Budapesten. A román lapok szerint: ébredők rendeztek *harababură*-t, rumlit, a magyar újságok baloldali ifjakat sejtenek a botránkoztatás mögött, Istenem, ezek az örökké manipulált hírek!

„Forrpontra" jut az alkotmányvita; a szenátusban Iorga veti Brătianu szemére, hogy jóllehet nem egy pártkormány, hanem csak a király írta alá az Alba-Iulia-i határozatokat, mégis illene betartani azokat. Nem méltó veszni hagyni a „szerfölött magasztos" gyulafehérvári gondolatokat. Az ellenzéki politikusok elutasítják a tervezett alkotmány szellemét, „mely nem tükrözi az új időkkel párhuzamos gondolkodást". 1918 decemberétől – hangoztatja az ellenzék – Románia nemzetiségi állam lett, ebből következik, hogy a minoritásoknak határozott, alkotmányszerű jogokat kell juttatni." Vaida-Voevod módfelett keményen szólott: a liberálisok úgy bánnak az emberekkel, ahogy civilizált helyeken a barmokkal sem bánnak. Lett erre haddelhadd: a parlament elnöke degeneráltnak nevezte az ellenzéket, idegen befolyás alá került alakoknak, akik a budapesti kormány véleményét szajkózzák. Az ellenzék replikája sem vala lágyabb: urnatolvajok gyülekezete (mármint a kormánypárt)."

Jön! *Vine!* Jön! *Vine!* Jön!!! Sajnos, nem a megváltás, csak Bonkáló Dávid jön, plakátok virítanak a Piac tér épületein, a Templom térre néző porták kerítésein: Szenvedély! Sorscsapás! Őrület! *Iubirea innebunitor* (Szerelmi téboly).

Forrpontra jutott, írtam nemrég az alkotmányvitáról, most már alighanem: zubog. Hajszálon múlt a hajbakapás a parlamentben, olvastuk az *Ellenzék*ben, kormánypárti kórus, banditák, takarodjatok Budapestre! Vaida: amit Brătianu tesz, arra még Tisza és Andrássy sem vetemedett! Zúdulnak a rágalmak a kisebbségi képviselőkre is: államot akarnak az államban, nem érik be egyenlő jogú állampolgársággal, plusz jogokra fáj a foguk, fittyet hánynak a román állam védelmére, nemzetközi védelmet követelnek!

Végre! fivérem leveléből megtudhattuk: a március 15-i rendzavarást a Pozsonyból áttelepedett magyar egyetem hallgatói vitték végbe, kinek botránkoztatás, kinek „harababură", nekem például keserves kiállás, hiszen a repatriált ifjak otthonmaradt testvéreikért tüntettek, még azt se? Ejnye, tiszteletes úr, talántán inkább az isteni igazságtételre kéne hagyatkozni, a mindenkori jámbortűrő magatartásra [...]

*

Tordán, Lőrinczi esperes hívására (húsvét előtti közgyűlés, mindvalahány aranyosszéki unit. lelkész részvételével), du.: beadtam a könyvkötőmesterhez Emerson *Művészet*ét. Lipót atyámfia ugyanazt a témát feszegette, mint szentseri hitsorsosa: szinte hihetetlen, hogy Romániában hosszú hónapok óta háborítanak és félemlítenek az egyetemi botrányok, s a diákok fütyülnek úgy Brătianura, mint Anghelescura, mi több, felkent királyukra is [...]

*

Kezdek beletanulni a képmutatásba(?), a mai társaslét folyamán se bűt, se bát nem mondtam behemót kurátorunk kifakadására: a magyar emigránsok ugyancsak kiviselik magukat, hagyján, de amit egynémely székesfővárosi bulvárlapok művelnek, valósággal lovat adnak a román zsurnalisztáknak alá, kik nagy gyakorlattal habozzák fel az információkat, kutyafüle! Ferenc csak mondta a magáét egyre ablakrezegtetőbb baritonnal: az emigráció hangadói nagy és sűrű port vertek fel Bécsben és Moszkvában az egyetemi kveszturában történtek miatt, ugyanakkor! Ugyanakkor egy árva szavuk nincs a Nagy-Romániában zajló s módszeres (és tettleges!) antiszemitizmusról, a teremtésit! Krókuszkék öltönye belzsebéből román újságokat vett elé, a damasztabroszra csapta őket: megáll az ész, és hanyatt veti magát, nézzétek a kolumnás cikkeket, s a rém-címeket, s főleg a mesterien színlelt rettegésük világ elé tárását: meddig tűri Európa, hogy Budapesten ártatlan embereket rémisszenek a *trezitorik*, ébredők [...]

*

A muszka trapperek vontatta „Kinematograf Staggione" nagy ováció közepette fékezett le a Piac téren, a vásottabb kölykök felkúsztak a rügyező platánfákra. Két vetítést produkált a zseniális ripacs (öltözéke leírására nem pazarolom anilintentámat: festő ecsetjére való). Sokan jöttek ki Szentserre a tordai Silica-negyedből, Szindről, Keresztesről, jól felcsigázták az érdeklődést a falragaszok.

Ez kell a népnek, zsörtölődött Ferenc, törődnek is, hogy micsoda alkotmányt fognak ránklőcsölni.

Miért, vetette oda a harangozó, a tekintetes úr szerint, mit kéne csináljanak?

*

Zubog a parlamenti vita, a víz kilöttyen a parázsra: átvitt értelemben. Román–román vita, köztiszteletben álló történészek, írók, jogászok utasítják el az alkotmányt [Iorga, Agârbiceanu, Maniu]. A Magyar Párt részéről Sándor József fogalmazott a leghorzsolósabban: a tervezet nem az általános béke és kézfogás jegyében, hanem szurony és véres kard árnyékában vajúdik.

A transszylván románok tiltakozó tömeggyűlést ígérnek Gyulafehérvárra: nem kérnek az Ókirályságból erőltetett alkotmányból, az erdélyi fejedelmek székvárosában ország-világ tudtára adják, miként vélekednek a regátiakról. Az ókirályságiak sem fogalmaznak kíméletesen, torz véleményük kifejtésére nem fáradnak Gyulafehérvárig: az erdélyi román szeparatisták, a magyar irredenta politika szállásmesterei, nemcsak a regionalizmust szolgálják, hanem Budapestet is, lévén ügynökök.

*

A M. P. kolozsvári nagygyűlésén 12 pontban foglalják össze a kisebbségi sérelmeket; az egybegyűltek helyeslik, hogy a magyar képviselők nem vonultak ki az alkotmányvitáról, de figyelmeztettek a kisemmizés, a mellőzés, a „jogokból való kitagadás" következményeire. A képviselők kamarájában mindössze három magyar rendelkezik mandátummal. „Bernády György betegsége miánt nem vehet részt a vitában, így behemót jogtudorunk, ez a numerusbeli csekélység ország-világ előtt kiáltó bizonyíték: az alkotmányozás ilyetén munkája nem jogsértés, hanem: jogrombolás." *A szentseri parókián találgatják, milyen állásfoglalásra szánja el magát a szász és sváb polgárság. Képviseletük erős, a kisebbségi taktikában „szakavatottabbak, mint a magyarok", a főhatalomváltozás után számos tanújelét adták beilleszkedési szándékaiknak. Határok választják el őket anyaországuktól, s ha mégis az alkotmánytervezet ellen voksolnak, kínos helyzetbe hozzák a többségi nemzetet a világ közvéleménye előtt.* „Káli postamester példálózott a világ közvéleményével, kis papném nem volt jelen, így aztán Demeter szokott indolenciáját magára öltve jelölte meg azt a helyet, ahova felőle elmehet a világ közvéleménye [...]"

*

Végleges bezárással fenyegeti Constantin Anghelescu a kolozsvári Marianum tanintézetét, őkelme indoka egy szöveges számtanpélda, mely így kezdődik: ha egy magyar katona lépése 75 centiméter... Nyilvánvaló: az Iskolák Ura a Marianum létére tör, minekutána megszüntette falai között a magyar tanítóképzést [...]

*

Örökké Krisztus sebeire hagyatkozó pénztárosunk hozta a hírt: Németországban kommunista világkongresszust tartottak. Bogdán dr. kifakadt: Rezső, szépen kérem, nekem ne jöjjön megint a 3x8 órával, mert mondok egyet. Eddig vagyok minden izmussal, emelte tenyerét feje fölé.

Rápolti nem hagyta megfélemlíteni magát, hagyján. Rám irányította mulatságosan bandzsa tekinetét, mondván: a tiszteletes úr igen jól tudja, hogy ez a világmozgalom alapja Krisztus sebeire... akarom mondani, Krisztus elveire épül.

Jankó kímélt meg a hozzászólástól (színvallástól?), kisajátítva kommunizmusról vallott felfogásomat, akként adván elé csudálkozó vendégeimnek, akárha saját meglátását: Krisztus gondolatait csakis önzetlen, merő magasrendű lényekkel lehetne megvaló-

sítani, földi halandókkal? Hatásos szünetet tartott, majd: merő talány a jövő, nézett dacos elszántsággal a hüledező kebeltársaságra, és ekként fejezte be szinesztéziázva: hallám, mire viszik Szovjet-Oroszországban [...]

Hajnali gyaloglás Szentmihályig, visszatérőben pihentem meg egy gombaforma kerékvetőn, és – rágyújtottam egy Adah Kalehra. Bűntudatos gondolatok gyötörtek: amennyit nyerek az egészséges testmozgással, annyit veszítek lebírhatatlan nikotinéhségem okán. A vaspálya mentén kerültem meg községünket, a Kalahári malom mögül bukkantam ki a Piac térre, a borbélyműhely fölé még nem volt kiakasztva a réztányér. Salamonhoz éppen bemasírozott Feneşan és két alantosa, hála a Teremtőnek: legalább nem tetéztem bűntudatomat az óaranyszínű plébánossal. Inkább a Postára néztem be, s hiába szabadkoztam: Marika asszony megreggeliztetett. Egyúttal magamhoz vettem a napi sajtót: Münchenbe készülnek a nemzetiszocialisták rohamcsapatai, Adolf Hitler fenyegetőzik, hogy leszámol a nemzetközi zsidó terrorral. Tegnap mégis rájárt a rúd a kolozsvári studentekre, noha az ellenzéki újságok előre jelezték, hogy tömegtámadásra készülnek az egyetemisták, a rendfenntartók megkésve érkeztek a helyszínre, addigra végbement a kávéházak letarolása. A pályaudvar felé vonuló tömeget közrefogta a katonaság, vagy hét zúzó-törő championt jól megdumáztak, s kéttucatnyit áristomba raktak, haladás ez is.

Pöttöm gyógyászunk le se ült jóformán, máris beteghez szólította kötelessége. Annyit mindenesetre el tudott mondani, hogy Bagdad víz alatt van. Nem mondom, sajnálatos esemény, miként az is, hogy nálunk egy egész nemzetet készülnek víz alá nyomni, s akkor Bagdad!

Ferenc sem fogalmazott vigaszosabban: emlékezzetek, amit mondok, elvérzünk, anélkül, hogy meglőttek volna. Hosszadalmas és körülményes jogi előadásának kurta foglalata: nem érünk semmit a gyülekezési szabadság és a szervezkedés jogával, ezen alkotmányos engedmények (egy nagy nullát rajzolt hurkás mutatóujjával). Tudomásul kell venni, hogy nem lesz elösmerve kisebbségi valóságunk, fellebbezésnek azonban mindig van helye (a mennyezetre bökött). A tervezet szerint ebben az országban mindenki román, faji, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenlő a törvény előtt, lásd 8-ik szakasz. Igen ám, de hová esik a hangsúly, bizony erre a definícióra: *román*. Mindenkit besoroltak egy rafináltan kiötölt kategóriába, kigyomláltak bennünket a kisebbségek közösségéből és beplántáltak a majoritás kellős közepébe, mit mond, villantotta orrcsíptetőjét a kántortanítóra.

Soltész valami olyasmit motyogott, hogy a tekintetes főjegyző úr kifelejtette a tanszabadságot. Erre a behemót azt mondta: vegye úgy, hogy kapott egy szekundát, ugyanis, mit mond ki az 5-ik szakasz? Kinyilvánítja a tan- és lelkiösmereti szabadságot, de milyen baljós paragrafusokkal környülbástyázva! Végezetül megkérte Soltészt: ne tekintetesurazza, szólítsa per Francinak, ha már alkotmányjogilag amúgy is el lett románosítva (Francisc Dumitru), de azt is mondhatja, hogy Pali, mert az, mert rest volt felszállni Konstancán egy Amerikába tartó óceánjáróra.

Kis papném gyöngyöző kacagással honorálta Ferenc idétlenkedését: léhuljon csak főkurátor úr, ne törődjön a fanyari ábrázatokkal, léhuljon, minthogy fejét verje a falba, egy életünk van, juj, mekkora közhely, ma öste kikapok az uramtól.

Március 26. nap- és eseményfoglalatából: „Megjött a vörösbegy és a füzike, a Berekben virágzik a kecskefűz, kis papném virágkertjében porhanyósra omlott a föld. Re-

méljük: nem csak beköszöntött, itt is marad a tavasz, megújulással kecsegtet, kár, hogy a liszthiány is vele érkezett. Jankó idétlen écával állott elé: adjunk túl búzánkon – nagy haszonnal. És miből sütünk kenyeret? Hásze addigra meggyün az import búza. Második kérdésem, nyomatékosítva: *melyik* búzára gondol, a parókia hambárában tárolódóra, vagy amelyik a Forrás utca 11. szám alatt aludta át a telet? Hászen mind a kettőre, válaszolta, s ha nem teszi hozzá a „keresztapát", talán nem is veszem észre, hogy tegnap a pohár fenekére nézett.

Deák életét olvasom: „A törvénysértés, a törvények teljesítésének elmulasztása, a törvényes szabadság önkényes korlátozása rendre nem vezethet – írja körlevelében (1846) a Haza Bölcse –: sőt inkább a rendnek fönntartását veszélyezteti. Törvényt sérteni annak, ki anyagi erővel bír, nem nehéz: de szellemi erőnek hiányára mutat mindenkor."

Postára adtam testvérbátyámnak írt válaszlevelemet, Marika asszony hiába erőltetett: nem fogadtam el semmiféle kínálgatást, szégyelltem megmondani, hogy rá se tudok nézni a körözöttre. Betérés Salamonhoz, kóválygó gyomrom helyrehozása végett, Teremtőm, hány esztendeje potyázom Alex atyámfia óaranyszínű liktáriumából? Bukarestben véres verekedéssé fajultak a diáktüntetések, tudósított a korcsmáros, jó helyre mentem bensőm gyomornyugtatására. Rendőrjárőrök teremtettek rendet a csendőrség hathatós támogatásával. A diákcsapatok a legforgalmasabb helyeken igazoltatták a gyanútlan járókelőket: válogatás nélkül bántalmaztak nőket, asszonyokat [...] Lehet, hogy Brătianu megzabolázza a hajthatatlan diákokat, így Alex, de mi lesz a Regátban, ahol nacionalizálni akarják a zsidó boltokat, italméréseket, s máris bevonták a dohányárulási engedélyt. Adtam a meggyőződöttet, Ferenc modorában: áh, mondtam már, Maniu pártja majd rendet vág ebben a dzsungelben. Félek, így Salamon, a parasztpárti kormányzás alatt sem lesz nyugtunk, nü, tessék nézni, megint nyárfásodik a kezem, sőt, tette hozzá férfias őszinteséggel, sőt, mi több, a lábszáraim is rezgelődnek, tetszik érteni.

A román parlament 262 szavazattal fogadja el az alkotmányreformot, nyolcvanan szavaznak ellene. Brătianu köszönetet mond a kamarának, utána Iorga emelkedik szólásra: amennyiben a király szentesíti az új alkotmányt, ő kész elismerni annak törvényességét. Az ellenzékiek értekezletet tartanak; semmisnek és érvénytelennek tekintik az alkotmányt: bejelentik, hogy tiltakozó népgyűlést szerveznek. „Majláth püspök Bukarestben instanciázott, tudtára adta Anghelescunak: megintésben részesítette a matematikatanárt, továbbá egy másik tanárt is, aki engedélyezte a Bocskai-sapka viselését. A katolikusok püspöke beleegyezett, hogy államilag képesített görögkatolikus tanár neveztessen ki a líceum és a kereskedelmi iskola tanári karába, ezen elvi jelentőségű újítás, remélhetőleg, bizonyságul szolgál minden irredenta váddal szemben.

Az iskolák parancsolója, tudom Soltésztól, elfogadta a püspöki garanciákat, ígéretet tett: kíméletes, méltányos elintézést foganatosít, mivel a vizsgálat nem mutatott ki szándékosságot, s a jövőben tüzetesebben ellenőrzi az információkat, nem ad hitelt a gyűlölködő rágalmaknak.

Márc. 30. Nagypéntek. Hatodik húsvéti beszédemet fogalmaztam meg Szentseren [...]

*

I. Ferdinand nemzeti ünnepnek nyilvánítja az alkotmány elfogadását; meggyőződését hangoztatja, hogy nagy körültekintéssel megalkotott konstrukció hamarosan kiterjeszti áldását az egész országra. Köszönetet mond a román és szász főpapoknak, kisebbségi szenátoroknak, akik voksukkal adták jelét, hogy az állam számíthat rájuk a legnehezebb pillanatokban is. K. tiszteletes csüggedten elmélkedik a megdicsért egyházi személyek magatartása fölött: „Miként járulhattak hozzá olyan alkotmányhoz, amelyik különbséget tesz a felekezetek között? A görögkeleti, ortodox és görög katolikus egyházak román egyházak, és a magyar születésű görög katolikusok, a szerb születésűek? Nemzeti besorolás felekezetek szerint, hallatlan. És felháborító, hogy a görögkeleti egyház felsőbbséget élvez a többi felekezet felett. Szász felebarátainkról is megvan a véleményem. Kis papném kertjében bomlik és hevesen illatozik az ibolya, mégis bodzaszagot érzek: miként a nyitva hagyott szorosok idején. Nagy-Romániában durván félrelökték az olyannyira honos erdélyi toleranciát, az ellenzék csak jártatta a száját: népgyűlés összehívása, csudát. És erre az alkotmányra mondja Őfelsége, hogy kiterjeszti áldását az egész országra, úgy az ma élőkre, mint az utódokra, s e nap áldottan kerül be az annalesekbe. Ferenc egészen felélénkült, látván háborgásomat, s azt mondotta: Senatores bone viri, sanatus autem mala bestia."

Jankó nem lévén józan állapotban, magam szállítottam be a harangozónét (s egyúttal saját nélkülözhető portékánkat) a tordai hetivásárba. Újfent lesz mit terjesszenek a templomkerülők: na, esmént beállt fuvarosnak, ez is egy pap [...] Ráférne némi feltöltés a gidres-gödrös jegenyésútra. A határt hálózó mezsgyéken serkent a torzsfű, kedvtelve szemléltem híveim s jószágaik nekifeszülését a barázdáknak: panaszosan recsegtek az ekék.

Lepakoltam Biriborbálát, Füssy könyvesboltja zárva vala. Hirschfeldnél mintegy másfél órát töltöttem, hajlott hátú atyámfia földhözragadt tájékozatlanságot színlelve kérdezte: tiszteletes úr, Bécs hol található, Európában? Majd komolyra fordítva a szót: a bécsi egyetemen is bevezették a numerus clausust, ott sincs hiány zsidóellenes botrányokban, tettlegességig elmenően. Bátyám levelére hagyatkozva tudattam Lipóttal, hogy a pesti tüntetéseknek nem volt antiszemita jellege, mindvalahány tudósítás – koholmány. A harsányan elmarasztalt diákok nem voltak se jobb-, se baloldaliak, tisztes polgárok is csatlakoztak hozzájuk, s az elszakított területeket jelképező szobrokhoz vonultak, s szerfölött visszafogott gyászgyűlést tartottak. Főként délvidéki, felvidéki és erdélyi repatriáltak serkentették a magyar kormányzatot: tegyen valami hathatós kijelentést az elanyátlanodottak érdekében. Egyébként: Pesten jártamkor fivérem és barátja társaságában megtekintettem a szobrokat, s biza nem tagadom – jött hogy sírjak. Ajve, így Lipót atyámfia az elszakítottságban, helyettem is ejthetett volna vajegy könynyet. Meglepődtem: ugyanvalóst miből sejti, hogy nem csak jött, magával is ragadott az ellágyulás, igaz, lefekvés után, fivérem vendégszobájának jótékony sötétjében.

Hirschfeld bőrbe kötötte Emerson esszéit, vászonborítót kértem, annyi baj legyen, aki többnyire hitelbe köttet, legyen belátással [...]

*

Tegnapi hír: Anghelescu avval vádolta a Marianumot, hogy falai között irredenta egyetem működik, az ész hanyatt vágódása! S mikor mondja ezt az Iskolák Ura? Nem sokkal a Majláth püspökkel folytatott szivélyes megbeszélés után. Ki vagyunk állítva félreértést tisztázó, barátságos kézfogásokkal nyomatékosított tárgyalásokkal, csakúgy

(világ)hírekkel: Kemal ragaszkodik a Marica határhoz, bukott be parókiánkra sebbellobbal filigrán gyógyászunk. Érdektelen hallgatásom nem vala ínyére, személyeskedő (de legalább suttogóra fogott) megjegyzést tett: ha már határról van szó, minek izzasztod magad hajnalonta, ha utána letelepedsz egy kerékvetőre a szentmihályi határban, s fújod a füstöt, akárha egy Adah Kaleh-i török, nem félsz, hogy megmondalak kedves nejednek?

Rejtély: teremtett lelket nem láttam a határban, kivéve a merev szárnnyal keringő barna kányát a gyöngyházszínben pirkadó égboltozaton.

*

Múlt hó kezdetén nagyban szomorkodott sorsunk felett a *Times*, most újfent velünk foglalkozik, és minő csalafintasággal! Európának címez súlyosan bíráló, s ugyanakkor figyelmeztető sorokat: aggodalmak tapasztalhatók az utódállamokban, azon okból kifolyólag, hogy Magyarországon egyre terjedelmesebb tért nyer az irredentizmus. Behemótunk erőltetett kacagásokat hallatott, ezúttal nem a hanyatt vágódó, hanemha a kecskebukázó észre hagyatkozott: áh, kutyafüle, maholnap megérjük, hogy összetévesztik Bukarestet Budapesttel, utóbbit vádolva a tettleges antiszemitizmussal, s a magyar országgyűlésnek tulajdonítja a szépunokáinkat is kisemmiző alkotmányt. Abbahagyom napfoglalatomat, nyárfásodó kézírásommal megint elrontom diáriumom külalakját. Zaklatottságomat nem csak az angol lap cikke okozta, pártfogásomba vettem Rápoltit és Jankót filigrán gyógyászunkkal szemben: Flórián amice, és biza nem tagadom, hogy képtelen vagyok erőt venni nikotinéhségemen, miként azt sem rejtem véka alá, hogy vonzódom a krisztusi elvekhez, részint azért, mert szegénységből vétettem, részint azért, mert pap vagyok, hát osztán persze hogy rokonszenvem a gyengék és kisemmizettek táborába sodor [...]

TANULMÁNY

GÖMÖRI GYÖRGY

Edgar Allan Poe és Dsida Jenő Szerenád Ilonkának c. verse

Az első szerelem, amelynek tragédia, halál a vége, a romantika kedvelt toposza. Még az olyan heves alkatú, eleve közéleti szerepre készülődő költőt is megérintette, mint amilyen a fiatal Petőfi Sándor volt. Huszonkét évesen ezekkel a sorokkal siratta el a nagyon ifjan elhunyt Csapó Etelkét (akit mellesleg alig ismert): „Hová levél? te szebb reményeimnek / Korán kiégett hajnalcsillaga?" (Petőfi 1954, 318) Az Etelkéről írt verseket nem a költő szenvedélye vagy kifejezésmódjának különlegessége teszi érdekessé, hanem maga a kontextus – a költő enyhén morbid vágyakozása a már halott, de még holtában is imádott leány után, akit a poézis hatalmával szeretne feltámasztani: „Fölébredendsz-e ekkor álmaidból / és elhagyod mély, hűvös nyoszolyád? / Hogy szellemed majd égő csókjaimtól / S keblem tüzétől melegüljön át" (Petőfi 1954, uo.) Ami azonban Petőfinél csak szerep, vagy legalábbis egy rövid életszakasz múló hangulata volt, más költők műveiben igen fontos, már-már központi helyet kap.

Ilyen költő volt Edgar Allan Poe. A halott kedves idézése nála (szinte a mítosz erejével) több versben is feltűnik, s legszuggesztívebb módon talán éppen az *Annabel Lee* c. költeményben fogalmazódik meg. Ez a hat versszakra osztott, szakaszonként hat, illetve két ízben nyolcsoros vers egy olyan szerelem emlékét idézi, amely túléli a halált, pontosabban magát az élő, a túlélő partnert is a halotthoz béklyózza. Ez a szerelem még az ifjúkor előtti: a költő és Annabel Lee szinte gyerekként szeretnek egymásba (legalábbis kettőjük közül a leány biztosan még gyereklány); ez a szerelem a „szerelemnél többnek" (more than love) tűnik, s meglehet, ez az egyik oka, miért kell a kedvesnek olyan korán meghalnia. Annabel Lee nagyon megfázott egy „hűvös szél"-től és így alighanem tüdőgyulladásban halt meg, de ezt a szelet Poe szerint az angyalok küldték le a földre, mivelhogy: „The angels, not half so happy in heaven / Went enjoying her and me" (Az angyalok, közel sem olyan boldogok, mint mi, fönn a mennyben / irigyelték őt meg engem), vagy ahogy Babits Mihály fordította: „Irigyeltek az égi angyalok / hogy boldogabb ő meg én" (Babits 1961, 56). Annabel tehát az égi irigység áldozata lett. De a kedves halála mit sem változtat a költő érzelmein: lélekben továbbra is őt szereti, a holdról az ő arca, a csillagokról Annabel Lee szeme jut eszébe, s ezért éjjelente (ha nem is valóságban, de legalábbis lélekben) lefekszik a holt lány mellé, „élete és jegyese" mellé – a tengerparti sírba.

Babits ezt a verset, amely egy amerikai kritikus szerint „a hangok és érzékek összehangolt ismétléséből következő hipnotikus hatást kelt" (Stovall 1969, 225), már aránylag korán, még 1911 előtt lefordította. Ezt onnan tudjuk, hogy egy 1911-es recenzióban, ahol Elek Artúr Poe-tanulmányát ajánlja az angolul nem tudó magyar olvasónak, azt mondja, olvassák inkább ezt, „mint [a Poe] fordításokat, amelyek nagyon

rosszak, beleértve elsősorban a magaméit, talán az egy Lee Annácska kivételével" (Babits 1977, 278). Önkritikus megjegyzését nem kell szó szerint vennünk, hiszen hat Babits által fordított Poe-vers között találunk formailag bravúros megoldásokat, s egyáltalán nem biztos, hogy közülük valóban a Babits által „Lee Annácskának" magyarított *Annabel Lee* a legjobb. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy Dsida olvashatta ezt a verset magyar fordításban, sőt nagyon valószínű, hogy ha érdeklődött az újabbkori angol–amerikai líra iránt, közvetítőül (a Nyugat más költői mellett) elsősorban Babitsot választotta.

Dsida ugyanis – bár egy időben tanult – nem tudott jól angolul. Bár jó nyelvérzéke volt és számos latin, francia, német és román költőt fordított magyarra, az a két angolból készített műfordítása, ami életében megjelent, jelentéktelen költők „alkalmi" átültetésének látszik. 1931-ben írt *Szerenád Ilonkának* c. verse elé mégis angol mottót választott – Edgar Allan Poe *Annabel Lee*jének második versszakát, ami eredetiben így hangzik:

I was a child and she *was a child,*
In this kingdom by the sea:
But we loved with a love that was more than love –
I and my ANNABEL LEE

(Poe 1979, 88)

Babits fordításában:

Gyermek volt s gyermek voltam én,
Lee Annácska meg én,
de szerelmünk több volt mint szerelem
tengerpart bús mezején

(Babits 1961, 55)

Már magában véve a mottóválasztás megindokolná, hogy megnézzük: van-e, s ha van, milyen mérvű a hasonlóság Poe és Dsida Jenő rokon témájú versei között, lehet-e szó költői „áthallásról" az erdélyi költő esetében. Hadd utaljunk itt a közismert életrajzi tényre, Dsida szervi betegségére. A *Szerenád Ilonkának* költője egy teljes életen át barátkozott és bújócskázott a halállal; mivel súlyos szívrendellenességgel született, sohasem feledhette saját gyöngeségét, esendőségét. Dsida törékeny testalkatú, könnyen kimelegedő ember volt, akinek sok verse keletkezett természeti élményekből, illetve futó impressziókból. Ugyanakkor különleges hallása volt, s elképzelhető, hogy amennyiben Poe-t angolul (de inkább Babits segítségével magyarul) olvasta, az ő verseiben is elsősorban a hangzatok fogták meg. Poe-ról Babits a következőket írja *Az európai irodalom történetében*: „Poe felfedezte, hogy a vers tiszta zene is lehet, ahol az értelem teljesen mellékes szerepet játszik" (Babits 1934/35, 563). A hasonló tematika mellett tehát az amerikai költő lírájának zeneisége lehetett az, amivel felhívta magára Dsida figyelmét.

A *Szerenád Ilonkának* jóval hosszabb, mint a Dsida által mottóul választott Poe-vers: tizenöt versszakból áll, és mindegyik versszakot nyolc ABABCDCD rímelésű anapesztikus sor alkot. Mint az *Annabel Lee*ben, itt is különös szerepe van a rímismétlésnek, illetve a holt kedves nevének, amely pontosan hétszer fordul elő mindkét versben, igaz, más-más szöveghelyzetben. „Ilonka" természetesen az „Ilona" kicsinyített, becézett formája, s az „Ilona" névnek Kosztolányi virtuóz verse óta a magyarban már némileg mágikus-költői aurája van. De ez Dsida esetében nem Kosztolányi-hatás:

gyerekkori játszópajtását, akivel először szerelmet „játszottak", valóban Ilonkának hívták. Érdekes itt a megfelelés nem anyira az „Annabel Lee" névvel (ahol a vezetéknévnek legalább olyan funkciója, sajátos hangértéke van, mint a keresztnévnek), mint Edgar Allan Poe más költeményeivel – az amerikai költő kedvenc keresztneve ugyanis „Helen", ami az „Ilona" név angol változata, egy másik Poe-vers pedig egy „Annie" nevű leányhoz van írva, aki a jelek szerint nem azonos „Annabel Lee"-vel. (Poe-nak persze vannak fantázianevei is, pl. „Ulalume", ahol megint csak a név dallamossága köti le figyelmünket, hiszen magáról Ulaluméről csak annyit árul el a költő, hogy az halott, és egy kriptában nyugszik.) Ami közös Poe lírai nőalakjaiban, az éppen a testetlenségük, ériségük: vagy már holtak, vagy emlékük kísért. Versei zengzetes képzelgések, szuggesztív nyelvi aberrációk.

De visszatérve Dsida Ilonkájára, ez a lányalak később visszatér az epikus hangvételű, önéletrajzinak szánt versben, a *Tükör előtt*ben. A valóságos Ilonkát a kis Jenő egy körtefa alatt egy óvatlan pillanatban szájon csókolta (amiből nagy ijedtség lett, de aztán a kislányt sikerült megnyugtatni, hogy *ettől* még nem lesz gyereke), majd később egy sérült gólyát kergettek és ejtettek foglyul a réten. A gólyával folytatott küzdelemben Dsida sérülést szenved, s a hüvelykujjából patakzó vértől Ilonka úgy megijed, hogy elájul. Ezután következik az a versszak, ahol a költő leírja játszópajtása korai halálát:

Nem tudtam akkor s nem tudtad te sem,
kis pajtásom, hogy pár év mulva formás
ajkad közül szivárog csöndesen
a vér...

...s az orvos jötte immár kései.

(Dsida 1957, 204)

Ami Ilonka emlékét illeti, az elég halvány a költő tudatában; a következő sorokban úgy utal rá, mint „nyájas kísértetre", amely úgy kísérgeti őt, mint „néma pusztán hold a vonatot" (Dsida 1957, uo.). A *Tükör előtt*ben tehát az első, még alig-testi szerelem reális inkarnációjaként látjuk Ilonkát, aki néhány évvel korábban még, a *Szerenád*ban mint stilizált alak, mint vágykép jelenik meg, a beteg költő halálvágyának kifejezéseként.

Poe *Annabel Lee*je meghatározatlan helyen „történik". A helyszín jellemzése mindössze annyi, hogy a „tenger melletti tartomány" *(the kingdom by the sea)*. A tengeren kívül a versben olyan természeti, illetve kozmikus jelenségek és tárgyak tűnnek fel, mint a felhők, a szél, a hold, a csillagok, az éjszaka, s végül a dagály. Ezek többnyire romantikus rekvizitumok, amelyek a balladai homályt (is) fokozzák, mint ahogy a „koporsó", illetve a „sír" emlegetése is formálja a vers baljós hangulatát. A *Szerenád Ilonkának* ugyancsak víz mellett, de – és ez mintegy „enyhítő körülmény" hangulati szempontból – patakparton kezdődik, méghozzá Ofélia halálát idéző fűzfával, szomorúfűzzel. Míg a Poe-vers befejező versszaka összekapcsolja az éjjeli égbolt látványait az elvesztett kedves emlékével („Mert ha kel a hold, nekem álmokat hord, / Annácska küldi felém: / s csillag, ha ragyog, már véle vagyok. / Annácska szemét lesem én") (Babits 1961, 56), Dsidánál maga a vers éjszakai képpel indul, a vízcsobogás zenéjét holdfényes tájban halljuk: „a hold egyedül csavarogva / oly holthalavány odafent" (Dsida 1957, 41), de az indítás fekete-fehér képsorait már a harmadik versszakban fölváltják

a színek, Ilonka „aranybafutó" fürtjeivel a vers kiszínesedik. Mivel Dsida a valódi Ilonkát később (a *Tükör előtt*ben), mint „kis indián arát" írja le, annak hajszíne fekete vagy sötétbarna lehetett, semmi esetre sem szőke. Ámde mivel (mint azt már jeleztük) itt stilizált emlékképről van szó, ennyi költői szabadságot nyugodtan megengedhetünk a máskülönben még képzeletcsapongásában is meglepően szenzuális, érzékletes képvilágú költőnek.

Az *Annabel Lee* és a *Szerenád Ilonkának* között lényeges különbségnek látom az utóbbi organikus természeti hátterét, illetve az Ilonka-emlékkép természeti képekbe ágyazását. A Dsida-vers harmadiktól ötödik szakasza ezt bontja ki a legtöbb érzékszerv lírai mozgósításával: a kedves hajának színe és tömege, csókjainak minősége („jópuha hópihe-csókról") éppúgy „közhírré tétetik", mint a színes tavaszi rét illataival és kis zajaival, ahol Ilonka lefeküdt a fűbe, és játszótársa fejét a kislány mellére téve aludt el. Az 5. versszak vagy az akkori álom visszaidézése, vagy retrospektív stilizálása, ami a vers szempontjából fontos, hiszen fájdalommentesnek ábrázolja Ilonka halálát: az besüpped a sírba, anélkül, hogy érzékelné (átélné) a halál drámáját. Ilonkáról persze már korábban is tudtuk, hogy már nem él, de ez a békés átmenet a létből a nemlétbe elősegíti a vers további hangulatépítését, ahol a konkrét patakpart, fűzfa és rét mellé oda lehet varázsolni a „kis égi Ilonka" elevennek ható álomképét.

A *Szerenád* hatodik versszaka tartalmi szempontból voltaképpen fölösleges; hangulatilag viszont ellenpontozza a fájdalommentes testi halál motívumát. A patak vize, amelyik korábban és később is csak „csacsog", illetve „suhan" itt, és csakis itt „zokog" és „morajlik", vagyis „a hab zokogása morajlik / morajlik a szívdobogás". A földöntúli valóságra nyitott Dsida itt egy percre visszazökken abba a szomorúságba, amit a földi valóságban egy szeretett lény korai halála szokott kelteni. Azt, hogy itt egyfajta kitérővel van dolgunk, a költő két gondolatjellel érzékelteti, amivel az elején és a végén befogja ezt a versszakot.

Mindeddig nemigen beszélhettünk Poe-hatásról, viszont a hetedik versszakban ez a nyelvhasználat szintjén jelentkezik, egy jelzős szerkezetben. „A szeráf-nevetés puha szádból" sor jelzős főneve nyilvánvalóan a poe-i „seraphic" (szeráfi) megfelelője, annak hatására került be Dsida versébe, mint ahogyan később, a 10. versszakban az „éteri" szó is Poe „ethereal" jelzőjének a magyar változata. Maga a kép megint nagyon érzékletes, enyhén morbid – a fű Ilonka „szamócapiros puha szájából" fakad, s a következő, nyolcadik versszakban a versben először maga a költő is megjelenik, konkrét léthelyzetben: „Lásd fekszem a parton a fűben / ölébe ölelget a part..." Itt a már korábbról ismert zsibongó-zümmögő bogarak képe kapcsolja össze Ilonka hajdani testi emlékét és testi bomlásának tudatát a költő aktuális tudatállapotával.

Ilonka alakja természetesen idealizált – ez minden eddiginél világosabb a kilencedik versszakban. Ugyanakkor viszont Dsida nem kívánja ezt a szerelmet kizárólagosnak feltüntetni – legalábbis, ami a múltat illeti. Míg Poe az *Annabel Lee*ben azt szuggerálja, hogy a korán elhalt kedves halála óta alig tud másra gondolni, hogy csakis ennek a „földöntúli szerelemnek" a mágneses erőterében él, Dsida viszonyítással emeli magasabbra az Ilonka-szerelem emlékét: „*Azóta kapott* csudacsókok íze ma oly keserű / hűtelen és csunya csókok / emléke is oly keserű" (Dsida 1957, 43). (Az én kiemelésem. G. Gy.) Más szóval az első, gyerekkori szerelem emléke tisztább és szebb minden későbbi, „felnőtt" szerelmi kapcsolat emlékénél. Ez a vallomás a romantikus stilizációs igényen túl egyrészt az elvesztett ártatlanság iránti nosztalgiát, másrészt (mivel Ilonka már halott) rejtett halálvágyat fejez ki, aminek megerősítésére nem is kell sokáig vár-

nunk, hiszen már a következő, tizedik versszakban egyfajta metafizikai kapcsolat létesül a holt kis Ilonka és a múltba/nemlétbe vágyó költő között. Ilonka a költőt „szomorú" nevén szólítja (közbevetőleg: a „Jenő" nem különösebben szomorú név, ha csak nem tekintjük világirodalmi konnotációit: ez ugyanis – „Jevgenyij" Anyégin keresztneve...), a költő válaszol és retorikus kérdést tesz fel: *amaz* élmény, az első szerelem emléke olyan erős, hogy ezek után hogyan lenne kedve élni az embernek? Dsidának nincs is: az éjszakai emlékidézés annyira hatalmába kerítette, hogy legszívesebben átadná magát az elmúlásnak. Idézzük: „Örökre itt maradok már / hanyagul heverészve hanyatt / míg enged a rög ragadó sár / s gödör lesz testem alatt" (Dsida 1957, 44). Ez nem olyan balladásan drámai, mint Poe versének befejezése, de lényegét tekintve hasonló. Igaz, ez a halál egész kellemes – csak elalszik az ember a „puha parton", és többé nem ébred föl. Ráadásul a halál sem igazi halál, mert föltámad a lélek, és egyesül a halott kedves lelkével. De nézzük, hogyan fejezi ki Dsida ezt a lágy halálképzetet: „és érzem aludni fogok már / akár te a mély temetőn / tudom hogy aludni fogok már / boldogan és nevetőn".

Boldogan és nevetőn! Kötve hiszem, hogy a rímekben olyannyira gazdag magyar költészetben bárhol másutt előfordulna ez a „temetőn – nevetőn" rímpár. És ez a szívesen várt halál a Dsida-verset már nem annyira a komor *Annabel Lee*vel, mint egy másik Poe-verssel rokonítja. A címe *For Annie* (Anninak), Babits ezt is lefordította, *Anni* címen. Ez utóbbi vers témájában és ritmusában is legalább olyan közel áll a *Szerenád*hoz, mint a mottóul választott *Lee Annácska*. Bizonyos egyezések már a *Szerenád Ilonkának* negyedik versszakában láthatók:

Egyszer lefeküdt ibolyák közt
harmatos fűbe feküdt...
...zümmögő zöld bogarak közt
szunnyadtam el én kebelén

(Dsida 1957, 42)

Poe *For Annie* c. versében nincsenek ibolyák. Más virággal bőven telihinti sorait, rózsákon és mirtuszon kívül beszél még az árvácskák *(pansies)* illatáról, rutáról *(rue)* és rozmaringról *(rosemary)*. Az ibolya a fordító Babits leleménye, vagy fordítói hozzáadása, ahogy vesszük. Nála a költő (Poe) lelke megtelik ibolya illatával. Ha tehát Dsida ennek a versnek csak a meglévő magyar fordítását olvasta, nem is tudhatta, hogy más virágokról van szó az eredetiben. De Babitsnál az *Anni* 12. versszakában ez áll: „Annica csókolt / simogatott / szivem a szivén / elnyugodott". Szép, de nem egészen pontos; itt Dsida föntebb idézett sora közelebb áll (lehet, hogy véletlenül) Poe eredetijéhez:

She tenderly kissed me,
She fondly caressed,
And then I fell gently
To sleep on her breast

(Poe 1979, 85)

amit szó szerint, de azért rímelni is próbálva így adnánk vissza: „Gyöngéden megcsókolt / Cirógatott szeretvén / És akkor én lágyan / Elszunnyadtam a keblén". De az *Anni* mintha másutt is hatott volna a *Szerenád Ilonkának* hangulatára. Ebben a Poe-

versben ugyanis korábban egy föld alatti forrásról van szó (Babits fordításában: „ittam a forrást / melynek szava csittit: / nem mélyen a földben / folyik ez, itt, itt") (Babits 1961, 66), aminek zenéje és vize mintegy elaltatja, megnyugtatja a lelket. Ez a forrás csak a Léthe lehet, a feledés vize. Ami a lélek „fölérzése" után Dsidánál is felbukkan, a tizennegyedik versszakban:

belefürdik a Léthe vizébe
a víz körülötte csacsog

(Dsida 1957, 44)

Miután elszakadt a földi kötelékektől, s megfürdött a Léthe vizében, a lélek kész a föltámadásra. Ami egyszersmind *unio mysticá*-t, lélekben való egyesülést jelent Ilonkával. Ez a feltámadás harsona- és trombitazúgás közepette, holdfényből hajnali napfénybe való átúszással történik. Ugyanis bármennyire is ragyogjon a hold, a színeket még a legerősebb holdfényben is alig érzékeljük. A *Szerenád* utolsó versszakában viszont a levegő egyértelműen kék. Így tehát a szerelmespár feltámadását csak a diadalmas napkeltével párhuzamosan tudjuk elképzelni. Ez már teljesen Dsida saját zenei/festői képe; Poe mind az *Annabel Lee*ben, mind az *Annie*-ban megmarad kedvelt napszakánál, az éjjelnél, hiszen úgymond: „but my heart it is brighter / Then all of the many / Stars in the sky / For it sparkles with Annie" (Poe 1979, 85). Ezt Babits valóságos nyelvi tűzijátékkal fordítja:

De csillog a lelkem
mint mind a megannyi
csillag az égen
mert csillaga Anni

(Babits 1961, 67)

Ennél már csak Dsida befejező versszaka nagyszerűbb, ahol a vers szinte fokozhatatlan ekszтázisba ível fel, ahol összeér a feltámadás és a teljes megsemmisülés:

ébresztget a szád muzsikája
ébredj valahára szegény
és zeng a szived muzsikája
és hömpölyög izzik a fény
úszunk tova kék levegőben
mint két pihe lengetegen
és fulladozunk ölelőben
fényteli fellegeken

(Dsida 1957, 45)

Edgar Allan Poe tehát elsősorban Babits Mihályon keresztül hatott – amennyit hatott – Dsida Jenőre. S míg Poe mindkét idézett verse egy lánynak állított emléken át a nemlét primátusát hangsúlyozza a lét fölött, Dsida költeménye a lét és nemlét viszonylagosságát sugallja és az égi–földi létezésformák változásait dicsőíti. Az én olvasatomban a *Szerenád Ilonkának* az örök metamorfózis verse.

AZ IDÉZETT MŰVEK JEGYZÉKE

Babits Mihály: *Az európai irodalom története.* Bpest, 1934/35.
Babits Mihály *Versfordításai.* Európa–Szépirodalmi. Bpest, 1961.
Babits Mihály: *Arcképek és tanulmányok.* Bpest, 1977.
Császtvay Tünde: *Földi angyalok. Dsida Jenő ismeretlen szerelmes versei,* ItK 1993/4. 541– 556.
Dsida Jenő: *Tóparti könyörgés.* Bpest, 1957.
Petőfi Sándor *Összes költeményei I.* Bpest, 1954.
Poe, Edgar Allan: *Poems and Essays.* London–New York, 1979.
Stovall, Floyd: *Edgar Poe, the Poet.* Charlottesville, 1969.

DSIDA JENŐ

Szerenád Ilonkának

I was a child and she was a child,
In this kingdom by the sea:
But we loved with a love that was more than love –
I and my Annabel Lee.

Allan Edgar Poe

1 *A fűzfa behajlik a vízbe*
a víz körülötte csacsog
locsogva körülsimogatják
piciny buborék-pamacsok
a hold egyedül csavarogva
oly holthalaványodafent
kémleli elcsavarogva
egy holt kicsi lány hova ment?

2 *Holt kis Ilonka fehéren*
fekszik a sírban alant
szelleme, ringva fehéren
fürdik a vízben alant
lelkemre libegve lehajlik
mint a vízbe a fűz fiatal
ágai – habzene zajlik
csobog körülötte a dal

3 *dal pihekönnyü magáról*
zizge aranybafutó
fürtjei zuhatagáról
s minden eszembejutó
esteli vágyteli csókról
lágy öleléseiről
jópuha hópihe-csókról
lágy öleléseiről.

4 *Egyszer lefeküdt ibolyák közt*
harmatos fűbe feküdt
nyíladozó ibolyák közt
még soha oly gyönyörűt
parányi piros bogarak közt
dőlt mosolyogva elém
zümmögő zöld bogarak közt
szunnyadtam el én kebelén

5 *süllyedt vele lassan a pázsit*
süppedt vele halkan a hant
s már láttam a mély gödör ásit
s ő fekszik a sírban alant –
a csöndbe furán belezengtek
a fákon a víg madarak
és csöndben a mélybe lementek
a piros a zöld bogarak

6 *– A fűzgaly a vízre lehajlik*
zsolozsma a vízcsobogás
a hab zokogása morajlik
morajlik a szívdobogás
borúsra borul be az ének
bús nász-ima színkeverés
zörögve dorombol az ének
a gyászlila csipkeverés –

7 *Ilonka kis égi Ilonka*
a kép olyan ép eleven
a képed a régi Ilonka
kék lepke sziromlevelen
szamócapiros puha szádból
fakadnak a lenge füvek –
szeráf-nevetés puha szádból
ha zsongnak a zsenge füvek

8 *Lásd fekszem a parton a fűben*
ölébe ölelget a part
a dús keserűszagu fűben
ezernyi bogár idetart
nyüzsögve nyirokteli mélyről
ezer pici hangszeren át
zümmög az ajkad izéről
végnélküli víg szerenád

9 *Azóta kapott csudacsókok*
íze ma oly keserű
hűtelen és csunya csókok
emléke is oly keserű
oly messzibe csöndesedének
éveim árnya alatt
angyali vég-csemegének
holt ajkaid íze marad

10 *Ilonka kis édes Ilonka*
a kép olyan ép eleven
halványpuha hangod Ilonka
szólít szomorú nevemen
válaszom át a sötéten
étheri fényutat ás
borzad a sás fut a réten
elsuhogó zokogás

11 *Mihez foghasson ezentúl*
ki fogta fehér kezedet
és hova nézhet ezentúl
ki nézte sötét szemedet?
Örökre itt maradok már
hanyagul heverészve hanyatt
míg enged a rög ragadó sár
s gödör lesz testem alatt

12 *Útamban az éjben a parton*
lengő lila láng vezetett
most fűzfa tövén puha parton
érzem kicsi lánykezedet
és érzem aludni fogok már
akár te a mély temetőn
tudom hogy aludni fogok már
boldogan és nevetőn

13 *Már bomlik az élet az omló*
víz suhogó zaja közt
mint százados erdei holló
váza fenyő galya közt
már oszlik a test alig élek
foszlik valamennyi tagom
rezegve fölérez a lélek
és imbolyog álmatagon

14 *belefürdik a Léthe vizébe*
a víz körülötte csacsog
locsogva körülsimogatják
fehér buborék-pamacsok
a hold ragyogó sugarában
távoli trombita búg
mind vakitóbb sugarában
hajnali harsona zúg

15 *ébresztget a szád muzsikája*
ébredj valahára szegény
és zeng a szived muzsikája
és hömpölyög izzik a fény
úszunk tova kék levegőben
mint két pihe lengetegen
és fulladozunk ölelőben
fényteli fellegeken.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

És mégis Marsyas?

KORFORMÁLÓ MITOLÓGIA

Fiatal költők előadóestje – olvashatjuk a plakátokon, s a Nyugat hírrovatában. 1928. december 14-ét írunk, a zsúfolásig telt Zeneakadémia nagytermének pódiumán megjelenik az ötletadó-szervező, a kor Vörösmartyja: Babits Mihály, s az irodalomban érzékelhető szükségszerű ízlésváltozásról, nemzedékváltásról beszél.

A rövid bevezető érzékelhetővé teszi, hogy Babits még nem békélt meg az avantgarde költészet gondolkodásával: „Az ének akadozik ma, a Vers prózává lesz", saját nemzedékének költőjéről szólva pedig azt vallja: „volt idő, ... hogy kacér magányosságot affektált". A szerinte új nemzedékről szóló szavaiban ugyanakkor egyértelműen viszontláthatjuk ma mindazt, amit Babits „eltanult" és elfogadott Julien Bendától, illetve, amit példázatként a mitológiából kiemel. „Thamyris és Marsyas kelnek versenyre a szent Múzsákkal, s Apolló vaksággal és zavarral sújtja a vakmerőket; az Író, a Szellem embere nem eszménye többé a Századnak, helyébe a harc és a sport hősei, a Testi Élet bajnokai lépnek."[1]

Babits saját korára vonatkozó kegyetlen kritikájának és egyúttal aggódásának ad hangot azzal, hogy Thamürisz alakját föleleveníti és egybemossa Marszüász figurájával. Az eredeti mitológiai történet szerint van ugyan hasonlóság köztük, mindketten lehetnek a költészet ősmintái, azonban jelentős a különbség is. Thamürisz thrák dalnok, Philamón zenész és Argiopé nimfa fia. Orpheusz mellett őt tartották az epikus költészet atyjának. Thamürisz kitűnt rendkívüli szépségével és mesteri lantjátékával. Számos díjat nyert el a püthói játékokon. A mítosz egyik változata szerint Thamürisz beleszeretett a gyönyörű, ifjú Hüakinthoszba, ezzel megvetette az egyneműek közti vonzalom alapját. Amire Babits utal, az talán a legismertebb történet Thamüriszre vonatkozóan. Vakmerő cselekedetre szánta el magát: versenyre hívta ki magukat a múzsákat. Kikötötte, hogy ha ő győz, valamennyiüket kedvesévé teszi, ha viszont alulmarad, elvehetik tőle, amit csak akarnak. A versenyben a múzsák győztek, s merészségéért vaksággal, egyben hangjának és zenei tehetségének elvesztésével büntették Thamüriszt. A másik történet Marszüászé, aki Oliagrosz fia, Phrügia szülötte, szatír vagy szilén, Kübelé körébe tartozó ősi istenség, akit Apolló kiszorított. A monda szerint ő találta meg azt a fuvolát, amelyet Athéné eldobott (azért dobta el, mert úgy találta, hogy fuvolajáték közben csúnyán felfúvódik az arca). A klasszikus történet szerint Marszüász mesterien megtanult fuvolázni, és elbizakodottságában magát Apollót hívta ki vetélkedőre. A vakmerő versengés, mert ez is az volt, azzal végződött, hogy a lantjátékos Apolló nemcsak legyőzte Marszüászt, aki csupa vad, eksztatikus dallamot csalt elő hangszeréből (a Kübelé- és Dionüszosz-orgiákat fuvolák, csörgődobok, kereplők zenebonája kíséri), hanem még elevenen meg is nyúzta a szerencsétlent. A hiedelem szerint Marszüász lenyúzott bőre a phrügiai Kelanaiban, a Maiandrosz folyó forrásánál egy fenyőfán függ, fuvolaszóra a bőr mozogni kezd, de meg sem mozdul, ha himnuszt énekelnek Apolló tiszteletére. Marszüászt megsiratták a nimfák, szatírok és más erdei rokonai. Az ő véréből keletkezett a nevét viselő folyó, fuvoláját a sebes ár a Maiandrosz-

ba sodorta, Szikóniában partra vetette a víz, és Apolló kapta meg ajándékba. Az Apolló és Marszüász versengéséről szóló mítosz tulajdonképpen a két ellentétes istenség, Apolló és Dionüszosz harcának kezdetét tükrözte. Ezt a történetet, a görög mitológiának az egyik talán legkegyetlenebb, legbrutálisabb történetét Apollodórosz *Bibliothékéjében* a következőképpen olvashatjuk: „Olümposz fiát, Marszüászt is megölte Apollón. Marszüász ugyanis zenei versenyre kélt Apollónnal, miután megtalálta azt a sípot, amelyet Athéne dobott el, mivel eltorzult tőle az ábrázata. Megállapodtak, hogy a győztes kénye-kedve szerint bánhat a vesztessel. Amint megkezdődött a verseny, Apollón megfordította kitheráját, és felszólította Marszüászt, hogy ő is cselekedjen hasonlóképp. Mivel Marszüász nem tudott így játszani, Apollón lett a győztes: felakasztotta Marszüászt egy magas fenyőfára, majd lenyúzta bőrét és így végzett vele." Marszüász alakja és története gyakran ihlette meg már az ókori művészeket is. Vázafestmények, gemmák, domborművek népszerű témája volt az, ahogy Marszüász felveszi Athéné eldobott fuvoláját, illetve gyakran szerepelt művészi témaként Apolló és Marszüász versenye, valamint Marszüász büntetése is. A versengés témáját megfestette később Perugino és Tintoretto, Marszüász büntetését pedig Baldassare Peruzzi, Raffaello, Agnolo Bronzino, Giorgio Vasari, Annibale Carracci, Veronese, Guido Reni, Guercino, Tiepolo, Jacob Jordaens.[2]

Látva a két mitológiai alak – Thamürisz és Marszüász – egyénisége, személyisége és története közti különbséget, ismételten fölmerülhet bennünk a kérdés, vajon véletlenül mosta-e össze figurájukat Babits, vagy valamiféle szándék vezérelhette? A hihetetlenül művelt, a klasszika-filológiában, a mitológiában rendkívül jártas Babitsról nem feltételezzük, hogy ne ismerte volna jól a két történetet, s még ha csak egy szóban elhangzott utalásról lenne szó, akkor sem hisszük ezt, de itt egy megjelent, mégpedig az általa szerkesztett *Nyugat*ban közölt írást idéztünk. De akkor mi oka lehetett Babitsnak e csúsztatásra? Feltehetően az, hogy felelősséget érzett a fiatal költők s a költészet, a művészet jövőjéért, amelyet veszélyeztetve látott, úgy gondolhatta, hogy a művészek, a költők helyébe a sport „hősei" lépnek. Aggályait részben, sajnos, igazolta a történelem a maga totalitárius rendszereinek művészeteszményével (gondoljunk csak a sztálini–hitleri idők hivatalosan propagált szovjet-orosz vagy német művészetére, kisportolt figurákat ábrázoló gigantikus szobraira, melyek a jövő „egészséges" emberének jelképeit voltak hivatottak megformálni, vagy gondoljunk az utóbbi évek egyik nagy sikerű filmjének, Szabó István Oscar-díjas *Mephistó*jának idemutató, egy fordított világot bíráló képsoraira!). Hogy az aggályokra történt utalásunk rendelkezhet némi alappal, s nem vulgarizálás csupán, azt akaratlanul is igazolhatja, hogy 1947-ben Gellért Oszkár is rátalál a mitológiai történetre, s így formálja meg *Marsyas* című versében:

És mégis csak azt kérdem, újra csak azt,
Rongyos kis pásztorok istene én:
Most azért büntetnél engem Apolló,
Mert a lant a tiéd,
De a furulya az enyém?

Hogy nincs, mint teneked, babérkoszorúm?
Furulyám: hatalom!
S most azért büntetnél, lantpengető te,
Mert kedvesebb tán
A pásztorok fülének furulya-dalom?

Költő vagyok én is: versenghetek,
Ha csak Marsyas is a nevem.
De mert lantodért nem adom a furulyámat
– Csak az isten farkasa az isten? –
Most meg akarsz nyúzni elevenen?

Múzsák vezetője, Napfény, tüzelő-
Nyilazó sugarad
Leperzseli az asszonyi köntöst.
Kíváncsi kéjenc, fülásig betelhetsz:
Minden bőr meztelen a köntös alatt.

Minden bőr meztelen a köntös alatt,
S a bőr alatt? Minden hús meztelen –
Hát nyúzz meg, dögvészes, de mert
Farkasom voltál,
Üvöltve kísérjen örökké:
Csak egy isten lehet ily becstelen!

Mint értelmezési lehetőség – de csak mint egy a sok közül –, természetesen adott az is, hogy a versben a hihetetlenül kegyetlenül működő fasizmus formálódik meg, szimbolikusan, mintegy megjelenítve, hiszen több idemutató vers között jelent meg a mű *(Uj, mennyei étlap, Cyklopsz és Hitler)*, azt azonban mégsem gondoljuk, hogy Marszüászban a passzív polgári humanizmus csődjét szimbolizáló alakot[3] kell látnunk, az még mindig inkább elfogadható, hogy a figura a megkínzott emberiség képviselőjeként, vádlóként jelenik meg a műben[4], mint az időben ugyanekkor született Sarkadi-műben, *A szatír bőre* című kitűnő elbeszélésben. Sarkadi Imre és Gellért Oszkár gondolkodását minden kétséget kizáróan befolyásolhatta a nekik még közelmúlt Holocaustjának „perverzitása" s műveik valóban nem nélkülözik az idemutató utalásrendszert. Ezt bizonyítják azok a Sarkadi-elbeszélések, melyeknek témája látszólag a mitológia, csakhogy a fasizmus hazug világával úgy szegül szembe a szerző, hogy a hazug mítoszokkal perel, azokat gúnyolja ki, mezteleníti le mintegy, szóljon bár Ödipuszról, Hektorról vagy Apollóról. Hogy valóban a fasizmus bírálatáról is lehet szó ezekben az írásokban, azt bizonyíthatja az is, hogy a velük egy időben született elbeszélések között nem egy van olyan, amely közvetlenül, direkt módon is utal a második világháború kegyetlenségeire, köztük a legerőteljesebb a *Pokolraszállás* és *A szökevény*. Mindegyik említett elbeszélésnek közös motívuma a halál, valamint az is, hogy Sarkadi – függetlenül a közvetlen témától és tárgytól – a szabadság és elkötelezettség kapcsolatát vizsgálja. A tragikus csábítja leginkább, szemlélete a groteszk felé hajlik. A *Pokolraszállás* Zsigmondjára tökéletesen, szinte szó szerint érvényes, amit Sarkadi Joyce-tanulmányában az *Ulysses* Bloomjáról állít: „...a hangulata határozza meg... csak az van, ami pillanatonként benne kialakul; az ember él, és ennek legtöbbször semmi értelme".[5] Sarkadi abszurd helyzeteket teremt, melyekben hősei tehetetlenek az agresszióval szemben, de Joyce művéről írja a következőket is: „A huszadik század embere nyilván abban különbözik leglényegesebben az ősöktől, hogy rájött már: saját magát saját maga határozza meg... Bloomot saját maga határozza meg... élt és semmi egyéb." Jól látható, hogy Sarkadit megérintette az egzisztencialista filozófia, hiszen az öntörvényű, az önmagát meghatározó, for-

máló ember, aki saját döntései révén válik jellemmé, azaz emberré, éppúgy a sartre-i filozófiai gondolkodás sarkalatos tétele, mint a lét értelmetlenségének tana.[6] Így születik meg, igen korán, a majd a hatvanas, hetvenes évek magyar irodalmát oly jellemző önsorsrontó figurája (a költők között tipikus példája lesz majd Sárándi József, aki ilyen címmel verset is ír: *Egy önsorsrontó monológja*), mint Pomogáts Béla megfogalmazta: „Zsigmond hadnagy alakjában jelent meg először az a jellegzetes kései Sarkadi-figura, amely a gonosz világ ellen úgy tiltakozik, hogy önmagát, saját sorsát rontja el, s az embertelen környezetből emigrálva a pokolra száll."[7]

Megfellebbezhetetlen szituációkat teremt Sarkadi, s mind e szituációk, mind az írói módszer, mely szerint „hősei" csak elszenvedik a velük történteket, anélkül, hogy megváltoztatásukra bármit is tennének, egész életművében végigkísérik. Érvényes ez a mitológiai, örökérvényűnek ható helyzetek újraírására is. Honnan az ötlet, s miért fontos a választás? Tudjuk, hogy az *Iliász* gyerekkorától legkedvesebb olvasmánya volt, s lehetséges az is, hogy a francia irodalomban a második világháború idején különösképpen divatossá vált szokás hatott rá, s azt formálta igazán egyénivé[8], mindenesetre ezekben az elbeszélésekben a megformálás miként je a lényeges, hiszen az olvasó azt eleve tudja, hogy Hektort legyőzi Achilles Trója alatt, hogy Oidipusz önmagára mért büntetés gyanánt kivájja a szemét, hogy Marszüász versenyre kel Apollóval, aki legyőzi. A Sarkadi megformálta fanyar iróniájú, filozofikus, a parabola felé közelítő történetekben is ott a „hóhér", de Hektor utálja, unja a rákényszerített hősszerepet, míg Achilles a hit és a cselekvés magabiztosságával végzi mészárosi munkáját. B. Nagy László szerint Hektor nemtörődöm fölényessége egy bomló életforma élvezőinek jellegzetes magatartása: szabadságuk egyenlő a halál szabadságával, haláluk is deheroizáló. Zsigmond és Achilles egyforma szenvtelenséggel végeznek a kiszemelt „ellenféllel", Zsigmond pillanatnyi ötlettől indíttatva, hogy bebizonyítsa önmagának is: ura érzékeinek, ösztöneinek; Achilles pedig a környezet (illetve a mitológia) elvárásainak óhajt megfelelni, jóllehet, ő maga sem hisz igazán abban, hogy jól cselekszik. „Bosszút állok. A bosszú igazság." – mondja Achilles, szinte önmagát is meggyőzendő, hiszen győzelmének sem örült igazán: „Nem is örült olyan nagyon a győzelemnek, inkább haragudott Hektorra, hogy ilyen könnyen hagyta magát legyűrni." A művelt Hektor, s a feltörő, nyers erőszakot képviselő Achilles párbaja hasonló problémát vet fel, mint később Örkény egypercese, az *In memoriam Dr. K. H. G.:* „Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte Dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta. – Ki volt az? – kérdezte a német őr. – Aki a Hyperiont írta – magyarázta Dr. K. H. G. Nagyon szeretett magyarázni. – A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine? – Kik ezek? – kérdezte az őr. – Költők – mondta Dr. K. H. G. – Schiller nevét sem ismeri? – De ismerem – mondta a német őr, és paprikavörös lett, és lelőtte Dr. K. H. G.-t." A kegyetlen irónia köti össze Örkényt és Sarkadit, gondoljunk csak Achilles bárgyúságára, Hektor nemtörődömségére, lustaságára, illetve apró bosszúságaira a sorsdöntő pillanatokban. Az Örkény-egyperces, mint Sarkadi mitológiai parabolái is, ugyanazt példázzák: a hatalom, a nyers erőszak és a kultúra, a műveltség ellentétét, kibékíthetetlenségét. Ez az irónia és gúny a legpregnánsabban Sarkadi első alkotói korszakának legkiforrottabb, az idemutató gondolatok szintézisét adó, sajátos vibrálású remekében, *A szatír bőré*ben jelenik meg, melyben Apolló hatalmaskodása, kegyetlensége és Marszüász kiszolgáltatott, groteszk lénye áll szemben egymással.

„A groteszket létrehozó művészi alkat egyik lényeges vonása a racionális szemlélet, mely nemcsak emocionálisan, hanem a ráció bonckésével nyúl a problémákhoz,

s analitikusan képes felfogni a valóságot. Mi több: képes egyszerre reálisan és torzult formában fölmérni, s a kettőt egymással összefüggésben ábrázolni, tehát rendkívül koncentráltan." – olvashatjuk Somlay Szabó József tanulmányában.[9] Ilyen koncentrált figura Marszüász alakja: „becsületes csúnya", aki becsületes tárgyilagosságra törekszik, hiszen ő is tisztában van vele, hogy ez az egyetlen alternatívája, ha meg akar szabadulni a rossztól, márpedig ez a célja: csak az előítélet csinált belőle szatírt – „s bár ha valakit hosszú időn keresztül szatírnak tartanak, akkor végül is azzá válik" –, mégis ezt akarja megcáfolni: nem a szatírság ellen emel szót, hanem az idők folyamán ráaggatott jelzők ellen: „Menteni a becsületet, ahol lehet, ha ez a becsület nem is igazán becsület, csak a kollektív értékelés alól való önző szabadulni akarás is." Bármit is tesz ugyanis a hatalomnak – adott esetben az emberformában megjelenő isteni hatalomnak – kiszolgáltatott szatír, fölötte az előregyártott előítéletek, a prekoncepciók jegyében, a ráaggatott – állítólag jellemző – címke alapján bíráskodnak, ítélnek. A rásütött bélyeg, mely szerint meglesi a szeretkezőket, tetteitől függetlenül kiszolgáltatottá teszi, s ha az isteni hatalomnak, Apollónak valami nem sikerül – kudarcot vall a szeretkezés során –, csak bűnbakot kell találnia, márpedig a szatírok a hozzájuk tapadt előítéletek miatt mindig alkalmasak e szerepre. (Érdemes figyelnünk Kónya Judit megjegyzésére, mely szerint Max Frisch például sokkal később fogalmazza meg ugyanezt a tételt *Andorrá*jában, amely még akkor is szenzációt keltett.)[10] Sarkadi történetének három szereplője van: Apolló, a nimfa és a szatír, a szerző egyértelműen Marszüász oldalán áll, a másik két figurát külső szemlélőként, az olvasóval cinkosan összekacsintva ábrázolja: például a nimfa „fürdeni kezdett, térde locsolgatását, úgy látszik, nem találta elég korhűnek, sorra került a válla, csípője, sőt melle is", Apolló pedig, a férfiasság megtestesítője, épp a szerelmi játékban vall kudarcot, később „megfelelő hierarchikus hangsúllyal, stílszerűen" beszél.

Apolló számára Marszüász „vétke" csak ürügy arra, hogy kiélje hatalmából (is) fakadó szadista hajlamait. Marszüász előbb két lábon járva szemléli a világot: kiszolgáltatottnak érzi magát, nem talál megértésre, bár bizonyítási kísérletei logikusak, a környezete elfogultan ostoba, csökönyösen rosszindulatú, ő maga pedig gyanútlanul szemlélődik, meditál. Apolló látszólag magasabb rendű öntudattal és akarattal, az „Übermensch" fölényével intézi el a dolgot. „A küzdelem rövid volt és dicstelen. Apolló torkon ragadta Marszüászt, a földre teperte (milyen keveset jelentett most a nimfákkal szemben félelmetes szatír-erő), bokáját hirtelenében vékony kenderkötéllel kötötte össze. Hozzá a kezét is, kisebb távolságra. ...könnyedén a fához vonszolta... a kötél végét egy lehajló ágon vetette keresztül, aztán lábánál fogva felhúzta a szatírt. Úgy csüngött most a fa ágán, mint egy denevér – kellemetlen volt, mert fejébe szállt a vér, s bokáját, csuklóját nagyon vágta a vékony kötél." Sarkadi Marszüásza olyan módon látja tehát a világot, ahogy később Örkény tanácsolja majd az *Arról, hogy mi a groteszk* című novellájában: „Szíveskedjék terpeszállásba állni, mélyen előrehajolni, s ebben a pozitúrában maradva, a két lába közt hátratekinteni. Köszönöm. Most nézzünk körül, adjunk számot a látottakról. Íme, a világ fejtetőre állt. Férfilábak kalimpálnak a levegőben, visszacsúsznak a nadrágszárak, s a lányok, ó, ezek a lányok, hogy kapkodnak a szoknyájuk után! Ott az autó, négy kereke a levegőben, mintha egy kutya a hasát akarná megvakartatni. Egy krizantém: keljfeljancsi, vékony szára az égbe mered, ahogy a fején egyensúlyozza magát. Egy gyorsvonat, amint füstcsóváján tovarobog." Marszüász, ha lehet, még gyöngébbé, még kiszolgáltatottabbá válik új helyzetében: lefelé csüngve *fordítva* látja a világot. A dolog pikantériája az, hogy ez a világképe sokban

megegyezik azzal, amit már két lábon állva is látott, a különbség annyiban mutatkozik meg, hogy most világosabban látja azt, amit Apolló negatív logikának nevez: „Ronda isten vagy, Apolló – mondta a szatír. – Most, hogy a fejem így fordítva néz rád, most, hogy fejjel lefelé látom a világot, látom azt is, hogy gonosz vagy, piszok vagy, komisz és irgalmatlan vagy... – Ostoba – mondta Apolló. – Mindenki tudja, hogy szebb vagyok, mint Narcisszusz. – Csak mondják, hogy hízelegjenek neked. S te ostoba vagy, mert elhiszed. Most, hogy így fejjel lefelé lógok, s nincs bőröm, amin keresztül az érzékeim hassanak rám, most már csak fejem van, amivel ítéletet tudok a dolgok fölött mondani, most megmondom, hogy csúnya vagy, ostoba és eltaposni való féreg." S valóban: Zsigmondhoz és Achilleshez hasonlóan, Apolló is hóhérrá torzul, Marszüász szinte már mintegy szépnek mondható megnyúzása visszaadja az önbizalmát, csak a teljesítmény ingere vezérli, szakszerű tímár-mozdulatokkal végzi mestermunkáját. „Cselekvése egyre inkább el is szigetelődik mindenféle erkölcsi tudattól, még a negatív erkölcsi indítékoktól is, szinte elidegenedik a cselekvőtől, a rossz, a gépies közöny arcát veszi fel."[11] A *Pokolraszállás*ban még az erkölcs romlásának, itt már az erkölcsi tudat teljes hiányának lehetünk tanúi. Apolló átéli a győzelem ízét is – az elbeszélésben a szó szoros, szinte perverz értelmében –, amikor lenyúzza (még mindig hihetetlen szakszerűséggel) a szatír fejéről is a bőrt, s a fán himbálódzó tetem alatt, visszanyert önbizalmának megfelelően, szeretkezési kedvét is visszakapva, ölelkezik a nimfával, mégpedig úgy, hogy ráadja a szatír még véres, friss, meleg bőrét, amely így „érdekesebbé", „izgalmasabbá" teszi a szeretkezést; a győzelem íze kettős: nemcsak a sikeres bosszúállást jelenti, de azt is, hogy az emberformában megjelenő istennek hatalmában áll a férfit és a nőt egyidejűen magáévá tennie, mintha a hatalom szinte korlátlan lehetőségeket adhatna a „pokolra szállás" e tobzódásában.

Marszüász nem tud megszabadulni a „külső rossztól", mégis erkölcsi fölénybe kerül Apollóval szemben, akiben viszont a „külső csín" mögött találjuk a rosszat, azaz küzdelmük így lesz a becsületes csúnya és a kegyetlen szép harca, a szatír s rajta keresztül Sarkadi bizonyos általánosabb értelemben a lélek, az értelem: a *kultúra szabadságharcát* vívja tehát: „...az erkölcsi fölény mégis azé, aki tudja, hogy igaztalan bántalom érte" – gondolja Marszüász. „Pokoli fájdalom, pokoli – ismételgette magában még mindig azzal a fölénnyel, amit az emelkedettebb gondolkozású érez a másikkal szemben, a gyönge az erősebbel szemben (persze, csak az emelkedett gondolkozású gyönge)... az igazságtalanságot, ami vele történt, méltóságteljesen úgysem lehet elviselni. S a történelem hazugsága vajon mit talál majd ki a nyúzás indoklására?"

A Marszüászok erkölcsi fölényben vannak a hóhér Apollókkal szemben, mégsem ők a győztesek, mert igazságukat nem vagy későn ismerik fel, s képtelenek szembeszállni kínzóikkal. Szomorú alternatíva: erkölcsi vagy fizikai megsemmisülés a sorsa annak, aki nem tudja vállalni az igazát, akinek nincs módjában harcolni érte. Apolló a következő – számára megnyugtató – magyarázatot találja a történtekre: „A dolgokat vegyük úgy, ahogy vannak, s igyekezzünk úgy tenni, hogy úgy legyenek, ahogy venni akarjuk." Nagyon hasonlít ez Sarkadi Imre Ödipuszának álláspontjához: „Vannak letagadhatatlan tények, vegyük ezt tudomásul, s igyekezzünk elfelejteni a többit. A kísérő jelenségek, amik a tényekre rádöbbentenek bennünket, nem mindig kellemesek, minek ezeket annyit emlegetni. ...Csak egynek marad értelme – megtenni mindent, hogy többet és jobbat jelentsen számunkra ez a piszokul irigy jelen." Nem meglepő, hogy ugyanezt a keserű alternatívát fogalmazta meg Babits is 1928-ban, már idézett bevezetője folytatásában, mely így hangzott: „Thamyris és Marsyas kelnek versenyre

a szent Múzsákkal, s Apolló vaksággal és zavarral sújtja a vakmerőket; az Író, a Szellem embere nem eszménye többé a Századnak, helyébe a harc és a sport hősei, a Testi Élet bajnokai lépnek. Különös válaszúton áll napjainkban a fiatal költő: vagy árulójává lesz a Szellemnek, melynek őréül hivatott, a Magasságnak, mely szent küldöncül küldte; s a Harcos Élet szenvedélyeinek kiszolgálójává, a köznapi zsurnalizmus olcsó katonájává törpül; vagy megmarad éhen haló pap, s misszionárius, kire nem hallgat senki se, s ki talán nem is érdemel meghallgatást, mert semmit sem tud mondani vagy adni az Életnek és Kornak."[12] De – az olvasó „vigasztalására" – a szerzői nézőpont nem csak e keserű konklúziót sugallja, sem Babits, sem Gellért Oszkár, sem Sarkadi esetében. Gellért Oszkár versének lírai hőse, Marszüász kimondja: „Furulyám: hatalom.", s kikiabálja magából Apolló becstelenségét, Sarkadi pedig elhatárolódik „győztes" hőseitől. Nem ért egyet a *Pokolraszállás* Zsigmondjának erkölcsével, közömbös szemlélőként, szinte tudósítóként adja a történtek szenvtelen, pontos krónikáját: Zsigmond ugyan nem hal meg, de „a vereség undora helyett inkább az értelmetlen győzelmek undorát választja."[13] Bár igazságos harcban, de Achilles is gyilkossá válik, vele éppúgy nem vállal közösséget az író: Achilles ugyanis az ő megformálásában ostoba, tetteit a körülmények irányítják, ezért erkölcsileg elbukik. Hektor fizikailag semmisül meg, hisz ő sem meggyőződése szerint cselekszik: értelmetlennek tartja a harcot, mégsem mond le róla, mert így „illik": vagyis a körülmények sodorják. Sarkadi távolságtartó iróniával mutatja be. Marszüász az egyetlen, akivel közösséget vállal Sarkadi, hiszen bizonyos értelemben Marszüász volt ő maga is, vallva, hogy „nemcsak a cselekedeteknek van más és más tartalmuk mások által elkövetve – a szavaknak, gondolatoknak is... A különbségben föltétlenül van valami igazság, de nem abszolút igazság. Mert az abszolútum a cselekvésben, szóban vagy gondolatban mégis maga a tartalom. S nem a formák. S nem a viszonylatok." Sarkadi nem egyszerűen tiltakozásul a fasizmus, a háború kegyetlenségei ellen, hanem azoktól (is) inspirálva, fogalmazza meg példázatait minden kegyetlenséggel, minden gonoszsággal s általában a hatalommal szemben, azt vizsgálva, mennyire adott az emberi szabadság, a cselekvő élet lehetősége, mennyire élhet az egyén ezzel a szabadsággal, mennyire tud szembeszegülni az erőszakkal, mennyire képes a kultúra szembesülni a hatalommal. Sarkadi szüntelenül az igazságot, a kor nagy kérdéseire adható válaszokat keresi. „Minthogy valódi konfliktusaiban látta a világot, tudta, hogy nincs okunk a zavartalan optimizmusra, az igazságot csak a teljes tudás birtokában mondhatjuk ki."[14] Hogy Sarkadi nemzedékébe mennyire beleivódott a Marszüásszal történő azonosítás tudata, azt ékesen bizonyítják B. Nagy Lászlónak az író halála után nem sokkal írott szavai. B. Nagy László, a korszak jelentős kritikusa, nemcsak egyik első fölfedezője, de közeli barátja is Sarkadinak, egy utcai, verekedéssé fajuló tüntetésre, közös élményükre emlékezve ezt írja – a cím sem érdektelen (!) – *A peregrinus*ban: „...a mi bőrünkre megy a játék, minket nyúznak a felsőbbrendű, félisteni apollók, szegény, csúnya, szőrös Marszüászokat, s mi még egymás torkának ugrunk, fölülünk fuvolázásaiknak, mondom, meg sem kellett semmit fogalmazni, így nem is mondtunk semmi ilyesmit, csak átölelte a vállam, s résztvevően elmosolyodott... én is mosolyogtam, a gyalázat könnyein át, mert akkor már mi voltunk az erősebbek: miénk volt a város..."[15]

Amikor Weöres Sándor is – jóval később, 1964-ben – rálel a témára *Tűzkút* kötetének *Átváltozások* című, negyven szonettet tartalmazó ciklusában, bár nem aktualizálta a történetet, nem teremtett belőle társadalmi allegóriát, a történet önkörében ő is a megőrzendő eszményt fejezte ki: „a művészet igazi értékeinek kell érvényesülniük

ahhoz, hogy ne az alaktalan, szellem nélküli és minden magasabb cél híján lévő puszta anyagi erők győzedelmeskedjenek a világban."[16] Bár Weöres másként is megformálhatta volna a történetet, hiszen kortársa, Kerényi Károly, akivel jó kapcsolatban volt, megszelídítette a jelenetet, szerinte az voltaképpen álarcos játékra utal, azaz, amikor Apolló megnyúzza Marszüászt, akkor nem arra kell gondolni, hogy megöli, hanem arra, hogy csak lehúzza róla az álöltözékül felvett bozontos bundát.[17] Weöres szonettjében mégsem dionüszoszi játéknak vagyunk tanúi, sőt a vers a kegyetlen, véres megtorlást követő pillanatokat idézi meg, mégpedig úgy, mintha tanúi is lennének a jelenetnek. Kenyeres Zoltán emlékeztet arra, hogy a jelenet egynémely változatában Mídász király is jelen van a versenyen, és ő Marszüász játékát ítéli jobbnak, amiért persze el is nyeri büntetését az ellentmondást nem tűrő istenségtől.[18] A *Marsyas és Apollon* című vers így hangzik:

Mohó vérét fakó kő-orgonák
csorgatták az átkozott legelőre,
hol nyája tétován suhant tovább,
míg két fatörzs között feszült a bőre,

s a nyúzott test, mint most-ölt békahús,
még ugrált, agyvelő nélkül bokázva,
de sárga bőrén már dörgött a dús
dobpergés gyöngyöző győzelmi láza;

majd a roncs ágyék szőrébe törölve
gőzölgő kését, nézte gyilkosa
a kopár mennyboltról a völgyi poklot:

lenn ujjongott, dobolt ezernyi törpe,
katlanban főtt az óriás husa
és sok kis szájban péppé szertefoszlott.

A lemészárolt Marszüász után itt is egykedvű gyilkosként jelenik meg Apolló, amint beletörli kését áldozata szeméremszőrzetébe. A gyilkos isten itt is a rossz szimbóluma, de a rosszat követi a még rosszabb: az öntudatától megfosztott, a nagy ember bukásán diadalmasan ujjongó tömeg. Az „ezernyi törpe" nem a nép, hanem a „mob", a vulgus mobile, az állhatatlan és alaktalan csőcselék (Adynál a „csorda nép"), a szellem nélküli, lesüllyedt világ, mint ahogy Apolló sem a pallérozott görög elme, nem a nietzschei értelemben vett művészettípus, hanem egyszerűen az önkényes erőszak, az eltorzult felső hatalom megtestesítője, míg Marszüász a zabolátlan, szabadon szárnyaló mesterség és művészet szellemét képviseli. „Az elbeszélt történet és minden, ami megjelenik a versben, Weöres költészetében mindig vissza-visszatérő, konok, makacs következetességgel ismételt, őrzött és védelmezett értékek fonákját, tragikus ellentétét mutatja be: a vers a teremtő, szabad szellemű költészet romantikus-esztétizáló eszményét kifejezett tartalom elutasítása és tagadása révén sugalmazza."[19]

Mert Weöres is bár nem a „szent költészet" elvét vallja magáénak, hirdeti az emberi teremtő erő fölényét és hisz a művészet különös hatalmában, ő is tudta, amit Gellért Oszkár, Sarkadi Imre és B. Nagy László is tudhatott, amit Babits is örökül hagyott ránk, sugallva, hogy a kultúrának, az irodalomnak hatalma – még ha „csak" transzcen-

dentális is – kell legyen a „hatalom" fölött is, ezért hinnünk kell a költőkben, írókban, hinnünk kell az *írástudókban*! Ezért mossa össze Babits Thamyris és Marsyas alakját, s ezért nem marad meg a keserű alternatívánál, hanem – hittel – folytatja, s azt állítja, hogy az új nemzedékben van egy „egész csapata a fiatal írástudóknak, akik hű papok, s misszionáriusok, s mégis közel tudnak maradni mindannyiunk letörpült életéhez – fiatal gyóntatók, akik tudják legsötétebb titkainkat, s mégsem vesztették el hitüket a Szellem magasságaiban. Kevesen hallgatnak ma még rájuk: de ők híven hallgatnak mindenkire: kihallják népük szívének primitív dobbanását, az emberi önzés lihegését s a proletár külvárosok jaját, de a jobb jövőbe futó Ember lábdobogását is, sőt az angyalok zenéjét, melyet eltakar, de el nem olt ez a földi lárma."[20]

JEGYZETEK

1 Babits Mihály: Bevezetés. *Nyugat*, 1929. január, 1. sz.
2 Vö.: Mitológiai Enciklopédia. I. *Gondolat*, 1988. 714. és 764., valamint Apollodórosz: Mitológia. 1977. 10.
3 Vö.: Hajdú Ráfis Gábor: Sarkadi Imre. *Akadémiai*, 1973. 36.
4 Vö. Kónya Judit gondolatmenetével: Sarkadi Imre. *Szépirodalmi*, 1971.
5 Sarkadi Imre: James Joyce. Cikkek, tanulmányok. *Szépirodalmi*, 417.
6 Vö.: Kónya, i. m. 68.
7 Pomogáts Béla: Sarkadi Imre novellái és tanulmányai. *ItK*, 1977. 1.
8 Vö.: B. Nagy László: i. m. 141. és Kónya: i. m. 74.
9 Somlay Szabó József: A kaland és a groteszk összefüggése Sarkadi írásművében. *Kortárs*, 1966. 4.
10 Vö.: Kónya: i. m. 81.
11 Juhász Béla: Dátum és alkalom. *Alföld*, 1971. 10.
12 Babits: uo.
13 Somlyó György: A költészet vérszerződése. *Szépirodalmi*, 1977. 498.
14 Hubay Miklós: Az igazságkeresés szenvedélye az egyetlen tisztességes írói attitűd. *Élet és Irodalom*, 1962. 39.
15 B. Nagy László: i. m. 131.
16 Kenyeres Zoltán: Tündérsíp. Weöres Sándorról. *Szépirodalmi*, 1983. 234.
17 Vö.: Kerényi Károly: Görög mitológia. Budapest, 1977. 120.
18 Vö.: Kenyeres: i. m. 234.
19 Kenyeres: i. m. 233.
20 Babits: uo. 17.

NÉZŐ

DOBOSSY LÁSZLÓ

Comenius és a magyarok

Olyan ügy bemutatására vállalkozom, amely – általános megfigyelés szerint – félreérthető módon van jelen közgondolkodásunkban. Comenius családjának magyar származásáról van szó.

Az említett félreérthetőséget számos példával szemléltethetem. Most csak háromra hivatkozom. Ha tájékozódás végett az 1976 és 1984 közt négyszer is kiadott *Világirodalmi Kislexikon*hoz fordulunk – föltételezve, hogy az ilyen kézikönyvek rendeltetése a pontos adatközlés – a *Comenius* címszó alatt ezt olvashatjuk: „a magyar–morva határon született, magyar szülőktől, családi neve Szeges volt." Ha pedig föllapozzuk a népszerű *Útikönyvek* sorozat *Magyarország* című kötetét, a Sárospataknak szentelt fejezetből arról értesülünk, hogy „itt tanított Comenius, magyar származású cseh–morva pedagógus" (371). Hasonló szöveget hallunk a hivatalos kísérőtől is, ha meglátogatjuk a nevezetes kollégium gazdag múzeumát, s megállunk a Comenius-emlékeket bemutató teremben... Mi hát az igazság az idézett állításban?

Jelen cikkem azt a kérdést kívánja tisztázni, hogy milyen mértékben jogos, illetve, hogy nem túlzás-e egyértelműen magyar származásúnak minősíteni a modern pedagógiai gondolkodás egyetemes tekintélyű alapvetőjét?

*

Egy nemrégiben – Poznańban – előkerült dokumentum fontos adata nyomán újabb cseh családtörténeti kutatások kétségbevonhatatlanul megállapították, hogy Comenius ősei, apai ágon, valóban Magyarországról származtak, s a családot eredetileg Szegesnek hívták. Az említett irat ugyanis azt tartalmazza, hogy Comenius – hányatott élete vége felé, 1660 tájt, Amszterdamban – egy cseh nyelvű ajánlást fogalmazva ekképp pontosította családi nevét: „Drága szülőhazámnak, Morvaországnak, hű fiai egyike: Jan Amos Ko..., nivnicei *Szeges*, akit atyja után Komenskýnek neveztek". E lelet – érthetően – újabb lendületet adott a comeniológia néven ismert tudományszaknak.

A dél-morvaországi Uherský Brodban működő Komenský Múzeum különleges feladatának tekinti az eddig – ilyen vagy olyan okból – homályban maradt Comenius-problémák föltárását. Ezek közé tartozik a világhatású pedagógus őseire, szüleire, rokonaira, leszármazottaira, valamint a mindmáig megállapítatlan szülőhelyére is vonatkozó adatok összegyűjtése és tudományos rendszerezése. E szorgos munka eddigi eredményeit példás alapossággal foglalta össze a múzeum igazgatója, František *Vyskočil* abban a gondosan adatolt családtörténeti monográfiában, amely 1990-ben jelent meg, s amelyhez szíves baráti közvetítéssel jutottam hozzá. Az alábbiakban főként e becses kiadvány közléseire támaszkodom.

A helyi levéltárakban föllelt különféle iratok egyeztetése megbízhatón és fölöttébb tanulságosan tájékoztatnak a Szeges család sorsáról, s egyben – túlzás nélkül mondhatón – a közép-európai néptörténelem sajátos mozzanatairól a XVI. és a XVII.

században. Eszerint a Magyarországról érkezett Szeges család 1480 tájt telepedett le a Morva folyó jobb partján fekvő Uherský Brod városkában. E helység akkor – ahogy a neve is jelzi (Uherský Brod = Magyar Gázló, azaz Átkelőhely) – fontos állomása volt a Magyarországból Lengyelországba vezető gazdasági útvonalnak. Arra egyelőre nincsen bizonyított adat, hogy az első Szeges – egyedül-e vagy rokonaival együtt? – milyen minőségben lelt otthonra Dél-Morvaországban. Mindenesetre, akiről első ízben történik említés egy vagyonjogi üggyel kapcsolatos iratban, 1492-ben, kereskedéssel foglalkozó szabad polgár, vendéglős volt Uherský Brodban. Az ő fia – Comenius nagyapja – községi elöljáró („bíró") lett egy Komna nevű közeli faluban. Itt született Comenius apja is, Martin, aki ugyan később visszaköltözött Uherský Brodba, ám a – talán már idegennek érzett – Szeges családi név mellé fölvette, mintegy ragadványként, a Komenský (azaz Komnai) jelzőt, amely idővel állandósult neve maradt a terebélyesülő család e „komnai" ágának; jeléül annak, hogy harmadik nemzedékként ők már teljesen beilleszkedtek a cseh–morva népközösségbe. Ezt nemcsak a házasságkötések mozdították elő, hanem a vallásfelekezetben akkortájt folyó bensőséges társadalmi tevékenység is.

Ugyanakkor viszont a bőven tenyésző s a Vyskočil-monográfiában részletesen fölsorolt Szeges nemzetség összes többi ága megőrizte a hajdan Magyarországból hozott, s idővel Segešre módosult nevet. Ám ezekről az oldalági rokonokról csupán nyilvántartási adatok olvashatók a méltatott könyvben: életüket és sorsukat éppúgy homály fedi, mint az akkortájt föltehetően szintén idesodródott más magyar családokét; e háborúk dúlta és viszályok szabdalta térségben a dokumentumok vajmi ritkán vészelték át a különféle pusztításokat. Hiszen a leggondosabb kutatás lám a Szegesekről is csupán azért fedett föl valamivel többet, mivel az egyik rokon – Komenský (Comenius) néven – világnagyság lett.

Arról azonban, sajnos, szintén nem őrződött meg bejegyzés, hogy amikor pontosan száz évvel az első Szeges polgár Uherský Brod-i hivatalos említése után, 1592. március 28-án megszületett Martin Szeges Komenský fia, Jan, aki később Jan Amos Komenský (Comenius) néven lett a „népek tanítója", az anyakönyvbe melyik családi név került. Eddig ugyanis a legszorgosabb kutatással sem sikerült kideríteni, hogy hol született a cseh művelődéstörténetnek e kétség nélkül legjelentősebb személyisége. A kutatók véleménye három helység között ingadozik. Vannak, akik Komna-pártiak, részint az állandósult családnév (Komenský) miatt, részint pedig huzamosabb gyermekkori tartózkodás okán. Mások a szomszéd falut, Nivnicét jelölik meg Comenius születési helyéül, mivel gyermekkorában az ottani rokonainál is több évet töltött, s mivel később – például németországi egyetemeken vagy akár a föntebb idézett ajánlásban is – „nivniceinek" vallotta magát. Legtöbben mégis inkább Uherský Brod pártján vannak, egyfelől azért, mivel maga Comenius is gyakran mondta vagy írta magáról (például a sárospataki bemutatkozó beszédében), hogy ő „Hunno Brodensis", másfelől pedig, amikor 1670-ben elhunyt, születési helyéül a fia szintén „Hunnobrodot" vésette naardeni sírkövére. E bizonytalanság azt is szemlélteti, hogy régen – tehát még a XVII. században is – a szülőföld megjelölése éppúgy nem volt kötelezően pontos, mint a származás tudata. Mindenki az volt, aminek érezte vagy vallotta magát.

*

Mindez azonban – jóllehet, a kor és a benne élt emberek megismerése, életvitelük és gondolkodásmódjuk fölidézése szempontjából legkevésbé sem érdektelen – bennünket most inkább csak a vizsgálódásom tárgyául választott kérdés összefüggésében foglalkoztasson.

Magyar származású volt-e Comenius?

Az előadott tények és adatok világánál nem kérdéses, hogy az apai ősök, a Szegesek, magyarországi eredetűek voltak. Maga Comenius azonban már a negyedik nemzedékhez tartozott, egy eléggé zárt vidéki (falusi) környezetben, amelyet mélyen áthatottak a Csehtestvér Közösség nevű késői huszita felekezet lelkesítő vallási és erkölcsi tanai. Ezenkívül nem mellékes tényezőként említendő, hogy a szülők, tehát az apa, Martin Szeges is, aki magát már Komenskýnek (vagyis Komnainak) nevezte, elhunytak, amikor kiemelkedő képességű fiuk mindössze tizenkét éves volt. Az ifjú ettől kezdve a közismerten magas színvonalú csehtestvér iskolákban nevelkedett, majd 1611-től 1614-ig németországi egyetemeken tanult. Úgy vélem tehát, hogy túl óvatoskodó az ismertetett monográfia tudós szerzője, amidőn „bizonyítékok hiányában" vonja kétségbe, hogy Sárospatakra érkezte előtt Comenius tudott volna magyarul; sőt: arra sincs semmiféle adat – sem műveiben, sem leveleiben –, hogy bármikor, bármilyen formában utalt volna apai elődeinek magyar származására.

E ponton – azt hiszem – érdemes újólag emlékeztetni arra, hogy a nacionalizmus korának kezdete előtt a nemzeti közösséghez vagy az „édes hazához" tartozásnak mások voltak az érzelmi indítékai, mint a XVIII. század vége, illetve a XIX. sz. első fele óta. Elsődleges tényező volt a közös vallás, Comenius esetében a huszitizmus szellemi hagyatékából 1458-ban szerveződött, szigorú erkölcsiségű Csehtestvér Közösség eszmerendszere. Ne feledjük, hogy Comenius mindvégig hű tagja, fölszentelt papja, majd püspöke volt e felekezetnek, s tudatában egybefonódott a fehérhegyi csata után leigázott cseh nemzet és az illegalitásba, majd emigrációba kényszerített Csehtestvér Közösség sorsa. Ő maga – tudjuk – negyven évig, 1628-tól haláláig, 1670-ig, szülőföldjétől távol: Lengyelországban, Svédországban, Angliában, Magyarországon, Hollandiában tevékenykedett, s pedagógusi tekintélyét, filozófusi hírnevét, vallásfelekezeti rangját latba vetve fáradozott azon, hogy hazájának és egyházának a balsorsán enyhítsen. Utolsó csehtestvér püspökként a szétszórtság megpróbáltatásai közt, a megsemmisülés folyamatában még ingatag ábrándokat, hagymázos jóslatokat sem utasítva vissza, követett el minden tőle telhetőt a közösségi remény éltetésére. Noha egyetemes távlatokban gondolkodott, mégis eredendően közép-európai szellemi ember volt.

Más utópistákhoz hasonlóan a neveléstől remélte az új ember eljövetelét, a tökéletes társadalom és az örök béke megvalósulását. Az ő esetében és életszemléletében pedig szinte természetes is, hogy a temérdek megpróbáltatás közepette, a csüggedés ellenszeréül, a nevelés révén elérhetőnek remélt belső megtisztulás kínálta az emberiségre akkortájt nehezedő sokféle gond-baj fokozatos leküzdését. E bajok közül legfájdalmasabbnak a hazájára és egyházára zúdult csapások sorozatát érezte. Korának és vallási közösségének szemléleti módja szerint – mint „Morvaország hű fia" – számos iratban vallott megrendítően a hűségről, mely nemzetéhez és a kényszerből elhagyott szülőföldjéhez fűzte. Gondolkodásának és szellemi magatartásának szemléltetéséül hadd idézzek pár sort abból a „végrendeletnek" nevezett elemzésből, amelyet a pusztulásra ítélt egyházának siralmas állapotáról írt 1650-ben, mielőtt Rákóczi Zsigmond és Lórántffy Zsuzsanna meghívására elindult Sárospatakra, hogy átszervezze és irányítsa a magyar oktatásügyet, s egyben, ám korántsem mellékesen – hiszen cselekvő bölcs volt! – eredménytelen kísérletet is tegyen a Rákócziak bevonására egy tervezett Habsburg-ellenes európai szövetségbe.

Az írásművészetére általában jellemző, sokfelé indázó, barokkosan zsúfolt stílusban vall mélységes ragaszkodásáról népéhez, hazájához, s a velük azonosított egyháza-

hoz. Ennek nevében szól: „Végső búcsúm órájában nem feledkezhetem meg rólad, édes hazám, cseh és morva nemzetem. Legelsőként is hozzád fordulok, téged teszlek meg Istentől kapott kincseim legfőbb városmányosává... Teljes egészében neked hagyományozom s átadom a tiszta isteni igazság kegyelmét, amelyet – más nemzetek előtt – Husz János által az Úr elsőként adott nekünk, s amelyet ő, tanítványai és hűséges cseh hívei a vérükkel pecsételtek meg. Ez a te örökséged, amelyet egyéb népeket megelőzve kaptál, ó én drága hazám." S a vallással együtt Comenius szerint – aki ebben is előfutár! – az anyanyelv ápolása szintén egyik fő alakítója a nemzeti tudatnak és a hazaszeretetnek. Ugyanebben a végakaratban így rendelkezik erről: „Továbbadom neked és fiaidnak igyekezetemet: csiszoljátok, tisztítsátok és műveljétek atyáink drága, szerelmetes nyelvét; ebben fiaim serénysége régtől fogva ismeretes, hiszen sok tanult ember mondogatta, hogy a testvérek beszédjénél és könyveinél szebb cseh nyelv nincs. És még serényebben láttak neki ennek néhányan most, amikor elűzettek hazájukból..." (Cséfalvy Eszter ford.) A serénységben – ahogy e cikkem néhány korábbi utalásából is kitetszhet – senki nem múlta felül Comeniust.

Az emberi értékek teljesebb elsajátítása és eredményes gyakorlása végett nagy súlyt helyezett az idegen nyelvek tanulására is; köztudomású, hogy ő dolgozta ki a nyelvoktatás akkor legmodernebb módszertanát. Emellett – számunkra is tanulságosan – *Nagy Oktatástan*ának XXII. fejezetében nyomatékkal javasolta, hogy a szomszédságban élő népeknek nemcsak a nemzetközi érintkezés nyelvét – vagyis akkor a latint – kell használhatóan elsajátítaniuk, hanem egymás nyelvét is: egymást ily módon érthetik meg jobban és becsülhetik meg kölcsönösen. Így juthatnak el oda, hogy a másik felet nemcsak formálisan, szólamszerűen, hanem őszintén, szívből, igazán egyenlő félként fogadják el. Az említett helyen hangsúlyozottan, neveléstani és bölcseleti meggondolásból minősítette nélkülözhetetlenül fontosnak a szomszéd népek nyelvének a megtanulását, minthogy a nyelv révén – úgymond – a maguk tiszta valójában ismerkedhetnek meg, közvetlenül érintkezhetnek az egymás mellett élő és egymásra utalt népek, amelyek – ahogy egyebütt írta – „kölcsönös vetélkedéssel serkentik egymást a boldogulásra". Comenius e téren is abból indult ki, ami oktatástanának a vezérelve volt, vagyis hogy az ismerttől kell az ismeretlen felé haladni; ha tehát elsajátítjuk a nyelvet, közelebb jutunk a néphez is, amelynek e nyelv a legjellegzetesebb kifejező eszköze, s megértjük a rejtetten lappangó legbenső értékeit, amelyek egyetemes emberi kincsek... A nyelv és a kultúra révén a másik nép iránt megbecsülés, elismerés, vonzódás ébredhet bennünk. Ez az emberség próbája: Comenius eszmerendszerének legszilárdabb pillére.

*

Ismeretes, hogy Comenius négy évig, 1650-től 1654-ig működött Sárospatakon. Az itt tartott és nyomtatásban is megőrződött előadásaiban s egyéb alkalmi irataiban bőven lett volna módja szóba hozni őseinek magyar eredetét. De soha nem tette. Vagy azért, mert a negyedik nemzedék tudatában – az akkori viszonyok közt – már elhomályosult e származás emléke, vagy azért, mert Patakon – miként közismert – elég sok meg nem értésbe, sőt irigykedésbe is ütközve célszerűbbnek látszott a gazdaságilag és társadalmilag fejlettebb „másik Európa" példájára figyelmeztetnie. Íme egy jellemző példa a sok közül: „A szomszédi szeretet arra késztet, kedves magyar szomszédok, hogy mindenekelőtt komolyan tanácsoljam: törekedjetek jó és rossz tulajdonságaitokat pontosabban megismerni, azokat növelni, emezeket kisebbíteni. Elismerem, hogy ed-

dig sem hiányzott nemzetetekben a tehetségek működése, de hiányzott azok alapos és rendszeres kimővelése. Hogy ezt magatok is megismerjétek, ha ugyan még nem ismeritek, tehetségeitek kimővelését földjeitek megmővelésével leszek merész összehasonlítani. Hogy ezeket mővelitek, mutatja a kenyér, a bor és a barmok bősége, de hogy nem mővelitek úgy, ahogy lehetne, mutatja a sok, máig puszta vagy félig puszta hely és a többi, csak félig mővelt föld. Ezért az élethez (még kevésbé a művészileg készített tárgyakhoz) szükséges dolgoknak nem mutatkozik olyan változatos bősége, mint ezen az oly boldog földön lehetne: az épületeknek, ruháknak, bútoroknak sincs oly nagy bősége és pompája, mint máshol; föld alatti kincseiteket, az érceket és a drágaköveket sem magatok bányásszátok ki, hanem másokra hagyjátok, hogy azok gazdagodjanak belőlük. Egyszóval ez a szerencsés föld, ha teljesen és helyesen művelnétek, kétszer, háromszor több embert is eltarthatna, mint amennyit eltart; tízszer több gyönyörűségtek és pompátok lehetne, ha ismernétek és használni tudnátok javaitokat..." *(Comenius Magyarországon,* 1962. 94.*)* E figyelmeztető szózatban lehetetlen nem észlelni az együttérzést, a segítő szándékot, a fölzárkózás kívánalmát.

A fejlődési ütemnek a nálunk már akkor is szembeötlő lelassulását nemcsak a gazdaság terén vette észre és tette szóvá – amint láttuk: együttérző bírálattal –, hanem éles szemű megfigyelőként a társadalom szerkezetében és szokásrendjében is. A Rákóczi György fejedelemnek ajánlott *Gentis felicitas* (A nemzet boldogsága) című értékes politikaelméleti művében így ír erről: „Kedves magyarok, a belső békét inkább óhajtanotok kell, mint dicsekednetek vele. Mert ha van hely a nap alatt, ahol az irigység és a gyűlölködés az úr, ahol az emberek belső gyűlölettel és ellenségeskedéssel emésztik magukat, vagy legalábbis nem törődnek magukkal, hanem elhanyagolják ügyeiket – ez az a hely. Többnyire úgy viselkedtek, mintha mindenki csak a maga haszna előmozdítására született volna, senki a közjóéra. Bizony bölcs közöttetek az a férfiú, akinek ezen szavait saját fülemmel hallottam: »Aligha fordítanak bárhol a világon kevesebb gondot a közjóra, mint nálunk.« Lehet-e csodálkozni tehát rajta, hogy minden oldalon hanyatlik a közjó?" *(Uo.,* 360.*)* Kevéssé barokkos szöveggel, ám lényegileg hasonló szellemben akár mai szerző is jellemezhetné így társadalmunkat.

A Sárospatakon töltött négy év mégis rendkívül jelentős időszaka Comenius hányatott életének és pedagógusi működésének. Ahogy búcsúbeszédében hangoztatta, „módszerünket nálatok tártuk először nyilvánosság elé". S tudvalevő, hogy kiemelkedő alkotásai közül több is itt keletkezett, például a szemléltető oktatás évszázados hatású alapműve, a méltán nevezetes *Orbis pictus.*

*

A bizonyításul imént idézett szövegrészek, valamint a föntebb előadott tények és érvek alapján indokoltnak látszik, hogy a cikkem elején föltett kérdésre – magyar származású volt-e Comenius? – szerfölött körültekintően válaszoljunk. Az természetesen nyilvánvaló, hogy a négy nemzedékkel korábbi apai elődök, a Szegesek, magyarországi eredetűek voltak. Másrészt azonban – miként olvashattuk, s még számtalan más helyről is idézhetnénk – Comenius elkötelezetten vallotta magát Morvaország hű fiának, a Csehtestvér Közösség mindenre kész követőjének, a cseh nyelv és műveltség tudatos gondozójának. Ezért késztet tűnődésre az a mosolykeltő kedves történet, amely a méltatott családtörténeti monográfia elején olvasható. Eszerint még a poznańi levéltárban föllelt, perdöntően bizonyító kézirat ismertté válása előtt néhány helytörténész nyomára bukkant a Szeges-rokonságnak; minthogy azonban e fölfedezés századunk első

negyedében – vagyis a mainál is gyanakvóbb és gyűlölködőbb nacionalizmus korában – történt, e derék „tudósok" hosszas tanakodás után, úgy döntöttek, nem hozzák nyilvánosságra leletüket. Értelmezésem szerint valószínűleg azért, hogy ne essék szeplő Comenius fölmagasztosult – az idő tájt leginkább Masaryk által fölmagasztosított – emlékén. A cseh függetlenségi mozgalom szervezői ugyanis főként Comenius nemzetközi sugárzású szellemi hagyatékára hivatkozva indokolták nemzetük jogát az önálló államiságra s az egyesülésre a szlovákokkal, akiket a másik nagy eszménykép, Palacký, „magyarországi cseheknek" nevezett. Másrészt, ha figyelembe vesszük, hogy a cseh nemzeti műveltség méltatói szerint egyértelműen e Szeges-ivadék minősíthető a régi cseh irodalom legérzékenyebb alkotóművészének – akár meg is érthetjük az óvatoskodókat. Hiszen mi lett volna – 1922 tájt! –, ha kitudódik, hogy a legeredetibb és a legegyetemesebb cseh gondolkodó s a „legszebb cseh könyv szerzője" magyar eredetű volt?

A fölvillantott kisajátító törekvésektől eltérően, a jelen sorok írója – korántsem magyarként, sokkal inkább közép-európai emberként – úgy véli, hogy a vizsgált jelenséget: ez esetben Comenius őseinek eredetét a valóságos történelmi környezetbe s az akkori közgondolkodásba visszahelyezve, nagyon is érdemes elgondolkodni a térségünkben keresztül-kasul ható kicserélődéseken. Ezek során sehol oly sűrűn, mint itt, nem keveredtek, nem vegyültek egymással népelemek, nemzetségek, családok, egyének... Hiheti-e bárki itt élő, hogy minden őse egyazon etnikumhoz tartozott? Hasonló kételyt hangoztatott Bartók is, Liszt Ferenc származását vizsgálva: „Alapjában véve e kérdés feszegetése nem fontos, hiszen még nyugat-európai nagy népeknek nagy embereinél is hány példáját látjuk a fajilag idegen származásnak. Hát még itt nálunk, Kelet-Európában, ahol akkora a faji keveredés, mint Európában sehol másutt!" *(Liszt-problémák,* 1936.*)*

Aligha túlzás hát úgy vélni, hogy a közép-európai néptörténelemben a Szeges család sorsa s a belőle kiemelkedő Comenius élete és sokfelé ágazó tevékenysége valósággal jelképes értelmet kap. Nem kétséges ugyanis, hogy e példás élet s e világraszóló életmű itt kapott első ösztönzéseket, ebben a tájakat évszázadokon át hol egybesodró, hol elválasztó, a népeket pedig keményen próbára tevő roppant történelmi olvasztótégelyben. Innen indult útjára, e sorsnak lett példázójává az egyetemes tudás elsajátíthatóságának hirdetője, a békeeszmény szószólója, az oktató bölcs, akinek elődeit és rokonait – saját tanúskodása szerint – Szegesnek hívták, aki azonban „atyja után" Komenský lett, s akit végül Comeniusként tisztel a világ. E szelíd forradalmár több tekintetben is legföljebb tiszteletre méltó előfutár: a kor, amelyben élt, nem kedvezett eszméinek és eszményeinek. Később persze, Leibniz hódolatával egyetértve sokan vallották: „Eljön az idő, amikor nemes lelkek tisztelni fogják, amit egyedül alkottál, Comenius..." Viszont egy részterületen már kezdettől fogva elismerten hozott létre maradandó művet: alapjaiban változtatta meg a neveléstudományt azzal, hogy új irányelveket, új módszereket, új szervezetet adott az iskolai oktatásnak (jóllehet, a nevelést csak eszköznek tekintette egy magasabb rendű cél megközelítésére: a panszófia elterjesztésére). Eötvös Loránd azonban – az 1892. évi akadémiai emlékülésen – Comenius halhatatlan tettét méltatva, pontosan jelezte a rész és az egész, az eszköz és a cél viszonyát: „Comenius iskolája minden nemzetnek életet és fejlődést biztosít; nem az idegen faj gyűlöletének, hanem az emberszeretetnek az iskolája."

FRIED ISTVÁN

Szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a századelőn

A magyarországi nemzeti(ségi) kérdés kiéleződése nem kedvezett a szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok széles körű kibontakozásának a XX. század elején. A problémakörnek azonban erős leegyszerűsítése volna, ha pusztán a (nemzetiség)politikai helyzet alakulásából, a kétségtelenül létező szlovák–magyar ellentétekből magyaráznók egyfelől a szlovák irodalom fejlődését, másfelől a szlovák (és a magyar) irodalom világirodalmi kapcsolatrendszerének jellegét. Meg lehet kísérelnünk, hogy a szlovák és a magyar irodalom egymáshoz való viszonyát a két irodalomnak önmeghatározási igényével együtt szemléljük. A magyar irodalom képviselői, mindenekelőtt a *Holnap* antológiák és a *Nyugat* köré tömörült költők programjukban és gyakorlatukban szembefordultak a hivatalossá előlépett (pszeudo)historizmussal, az akadémizmussal, ennek megfelelően az Arany János költészetét kánonná emelő epigonizmussal. Ezzel szemben a főleg Baudelaire és Verlaine nevével jelezhető líra recepcióján fáradoztak, valamint a par excellence szimbolista poétikát nemzetivé asszimiláló törekvéseket az átértékelt magyar irodalmi múltból elvont, folytathatónak vélt sajátosságokhoz igyekeztek igazítani. Miközben a modernként szemlélt francia költészet vívmányait fogadták be, a bécsi (és általában: osztrák) irodalomhoz hasonló költészet meghonosítására is sor került. Így elsősorban (nemcsak a gyakorlatban, hanem programként is!) a magyar irodalom „nyugati", „európai" jellege hangsúlyozódott. Nem kizárólag azáltal, hogy az új magyar irodalom legkiválóbb költőinek műfordítói teljesítménye tanúságtétel volt a magyar irodalomnak a hivatalosságtól eltérően kirajzolódó európai kontextusa mellett. Hanem azáltal is, hogy a XX. század elején a magyar irodalom bekapcsolódott a modernség, elsősorban a kelet-közép-európai modernség áramába. A szlovák irodalom kedvezőtlenebb helyzeténél fogva más utat járt be. Míg a magyar irodalomban a szlovák tényező a XX. század elején nem játszott lényeges szerepet, és a kölcsönös fordításirodalomból csupán a szlovák népköltészet magyar fordítása érdemel erőteljesebb említést (jóllehet, számottevő visszhangról e téren sem tudunk beszámolni), addig a szlovák irodalom a XX. század elején nem pusztán számolt a magyar (irodalmi-kulturális) tényezővel, hanem folyamatosan reagált is magyar irodalmi jelenségekre: a fordítástól, az ismertetéstől kezdve a szabad átköltésig, az adaptálásig, a vitáig bezárólag a recepció számos változatát regisztrálhatjuk. Éppen a XX. század első esztendeiben adja közre Hviezdoslav Petőfi Sándor és Arany János verseinek szlovák változatát, és fordítja le *Az ember tragédiáját*. Hviezdoslav fölfigyelt Ady Endrére, akinek a *Magyar jakobinus dala* című versének négy sora mottóként szerepelt a *Tak, herolde ty svitajúcich časov...* (Igen, te heroldja a derűsebb időknek) kezdetű költeménye előtt. Mint ahogy Petőfi egyik versének két sorát, szintén 1910-ben, írta a *Dozvuky* (Utóhangok) ciklus más darabja fölé, amelyben ifjúkori Petőfi-élményét emeli ódai magasságokba *(Sväta pravda, poete môj...* Oh, mily igaz, én poétám...*)*. Kiegészítésül jegyzem meg (Csukás István kutatásai nyomán), hogy Martin Rázus 1912-ben *Odkaz (Maďarským básnikom)* [Válasz (Egy magyar

költőnek)] című versében szintén Ady Endre költészetére reagált, méghozzá *A magyar messiások* gondolatát visszhangozva. Rázus 1917-ben a száz esztendeje született Arany Jánost tiszteli meg egy verssel, szembeállítva Arany János tiszta költőiségét a renegátokkal (Petőfire célozva).

Az alapképlet ekképpen rajzolódik ki:

– A magyar irodalmi orgánumok ritkán ismertették és még ritkábban fordították a szlovák irodalom alkotásait, többnyire az ún. „nemzetiségi vidéki" sajtóban publikálták a szlovák népdalok magyar átültetéseit. Igaz, Hviezdoslav fordításai elismeréséül a *Kisfaludy Társaság* tagja lett, a nyelvész szlavista professzor, Asbóth Oszkár tárgyilagos hangú beszámolót közölt a magyar törekvésekkel talán a legélesebben szembenálló Hurban Vajanský szépirodalmi műveiről, s a szlovák reformátusok vallásos könyveiről és hagyományairól is közölt cikket a *Protestáns Szemle.* Mindezek a tények azonban aligha jutottak el az irodalmi közvélemény szélesebb rétegéig.

– A szlovák irodalom viszont a XX. század elején akarva-akaratlan a magyar irodalmat abban a kontextusban szemlélte, amelyhez maga is tartozott. Elsősorban Hviezdoslav tevékenysége tudatosította Petőfi, Arany és Madách jelentőségét, de például Július Botto a szlovák ifjúság számára közreadta Kölcsey Ferenc *Parainésis*ét, amely egyébként a középiskolában tananyag volt.

Ezzel azonban csak az alapképletet vázoltam föl. A tüzetesebb vizsgálat több paradoxonra mutathat rá. Így mindenekelőtt arra, hogy miközben Hviezdoslav a kanonizált magyar irodalmi múltat tanulmányozva a magyar irodalomtörténet által klasszikusnak minősített korszak jeleseit fordította, fölfigyelt Ady Endrére, az irodalmi új hullám reprezentánsára, aki egyébként Petőfi és Arany átértékelését sürgette. Persze, Hviezdoslav nem Ady költői újításaira, hanem a nemzetiségek irányában tett gesztusokra, mintegy nemzet(iség)politikai programra válaszolt. S jellemző módon: még a mottóként választott sorokat sem ültette át, inkább verses kommentárt fűzött az Ady-vershez. S ha egybevetjük ezt a Hviezdoslav-költeményt a Petőfit megszólítóval, akkor ez utóbbi személyességét állíthatjuk szembe az előbbi tárgyiasított lírájával, az utóbbi rapszódia-óda jellegét az előbbi megfontolt és bonyolult rímeléssel súlyosbított gondolati poézisével. S még csak ennyit: jelenlegi tudomásunk szerint Hviezdoslav sohasem fordított Adytól, miközben például a szerb irodalomban fordítások formájában is megjelent Ady Endre lírája.

Ugyancsak feltűnhet, hogy míg a magyar irodalom jelesei „Nyugatra" tekintettek, s a szláv irodalmak közül – érthető módon – az orosz regényeké az elsőség (Sienkiewicz világsikerű *Quo vadis*ának kritikai fogadtatása egyáltalában nem egyértelmű), addig a legszínvonalasabb társadalompolitikai folyóirat, a *Huszadik Század* lehetőséget nyújtott „Stefánek Antal" számára (így írta, magyarosan, ide a nevét!), hogy mind az általa „neoszlávizmus"-nak nevezett jelenségről, amelyet magyar és német körökben *pán*szlávizmusnak neveztek, mind a szlovák nemzetiségi pártnak a kormánnyal és az ellenzékkel szemben kialakított álláspontjáról tájékoztassa az érdeklődőket. S bár az irodalmi kölcsönösségről eltérőek az álláspontok (a szlovák nézőpontot jó darabig Kollár alapvetése határozta meg), a magyar gondolkodás a világirodalmi tudatot hangsúlyozta (a századelőn valósul meg, ugyan additív szempontú, magyar nyelvű világirodalom-történet), illetőleg a magyar irodalom európai jellegét tudatosította; a nyelvészetben a magyar–szláv összehasonlító elemzések máig hasznosítható eredményeket tudtak fölmutatni.

Ebben a periódusban jelent meg Steier Lajostól *A tót kérdés* (1912, I. kötet), amely a hivatalos-nacionalista szemlélet ellenére az összegyűjtött anyagot tekintve nem minősíthető jelentéktelen alkotásnak.

A paradoxonok sora folytatható. A szlovák nemzeti mozgalom célkitűzéséből és módszereiből világlik ki, hogy még a Hviezdoslav fordításainak helyet adó folyóirat, a *Slovenské Pohľady* is tartózkodással figyelte a magyar irodalmi életet. Ha Petőfiről vagy Madáchról esett szó, akkor az értekező szinte minden alkalommal beszélt a magyar költők szlovák származásáról [!]. Csupán hangulati érzékeltetésül írom ide Jozef Podhradský *Madáč* [!] című költeményének négy sorát:

Nad kolískou mat' spievala
Slovenské mu zvuky,
Do hrobu ho cudzia pieseň
Cudzie kladú ruky.

Bölcsője fölött anyja
szlovák dalt dalolt,
sírjába idegen ének kísérte,
idegen kezek helyezték.

Az viszont megfontolásra és értelmezésre késztet, hogy éppen a magyar irodalom modern törekvéseit, amelyeknek Ady Endre volt legmesszebbre ható reprezentánsa, mennyi gáncs érte. S mint azt már eddig is megállapította a kutatás, ezen a területen az egyébként nacionalista magyar konzervativizmussal került a szlovák álláspont egy platformra, érzékeltetvén, hogy nacionalista konzervativizmusok mindig rátalálnak egymásra, ha „újító lelkesültséget" kell meg- és elítélni. 1909-ben közölt a *Slovenské Pohľady* egy tárcát *Mad'arská literatúra a život* (A magyar irodalom és élet) címmel, amelyben ezt olvashatjuk:

„V »Budapesti Hirlape« Štefan Milotay vykladá, že mad'arská literatúra vel'mi odtrhala sa od mad'arského života." (A „Budapesti Hírlapban" Milotay István megállapította, miszerint a magyar irodalom igencsak elszakadt a magyar élettől.)

A megállapítást nem követte szlovák részről cáfolat. A *Budapesti Hírlap* annak a Jozef Škultétyvel levelező, tehát a szlovák nemzeti mozgalom egyik kiemelkedő egyéniségével kapcsolatot építeni próbáló, konzervatív ízlésű, Ady-ellenes Rákosi Jenőnek volt a lapja, amellyel a szlovák törekvések irodalmi-kulturális folyóirata éles harcban állt. Viszont megegyezett vele a „nyugatos" magyar költészet kárhoztatásában, méghozzá az ádáz nemzet(iség)politikai viták ellenére. Egy másik cikk valójában Octavian Goga írásának átvétele. Az eredetileg románul publikált cikket magyar közvetítéssel, az *Irodalomtörténet* című lap közlése nyomán ismerték meg a szlovákok és vették át. Az antiszemita felhangú írás Adyt sem kímélte teljesen, hiszen „hipermodern költészeté"-t exotikusnak minősítette (s ez nem feltétlenül dicséret), ám végső fokon Adyban mégis mást látott, mint az ostorozott „budapesti"–nagyvárosi irodalomban. Hozzá kell tennem, hogy a szlovák lap aztán közölte Ignotus Gogának címzett, igen frappáns válaszát is (szintén magyar forrás nyomán). Jóllehet, a Rákosi Jenővel reprezentált magyar konzervativizmus a szlovákságot politikai ellenfelének tekintette, különösen ott, ahol szlovák autonómiatörekvésekkel találkozott, ami az irodalmi ízlést illeti, a két

egymással vitatkozó fél hasonlóképpen és hasonló érveléssel utasította el a modernség magyar irodalmát. Csakhogy éppen ezekben az években jelentkezett a szlovák irodalomban Ivan Krasko, aki szintén a „modernség" képviselője volt, és jórészt funkciójában, nem egyszer motívumait tekintve – a magyar kutatás, Csukás István és Sziklay László tanulmányai szerint – egybevethető Ady Endrével. Az újabb elemzések a *Négy fal között* Kosztolányijának és a Krasko-líra néhány motívumának hasonlóságára hívták föl a figyelmet (Krasztev Péter). Kraskónak mégsem kellett olyan etikai és pszeudonemzeti vádakkal szembenéznie, mint Adynak a magyar vagy (távolabbi példára utalva) Ivan Cankarnak a szlovén kritikusok írásaiban.

Itt kanyarodhatunk vissza a problémához, hogy ti. Hviezdoslav (és részben még Rázus is) a nemzetpolitikai költőt üdvözölték Adyban, versében Rázus a szellem hőseiről emlékezett meg, és majd csak a következő szlovák költőnemzedéknek, részben Štefan Krčmérynek, részben Vladimír Roynak, majd Emil Boleslav Lukáčnak lesz a teljes Ady az élménye, a botrányt okozó szerelmi költészet, Krleža szavaival a „kései verlaine-izmus", és nem utolsósorban az a szimbólumrendszer, amely az énhasadtságnak éppen úgy érzékeltetője, mint a nemzeti fenyegetettség-élménynek vagy a „minden egész eltörött" látomásnak. Hviezdoslav ugyan átélte és megszenvedte a szlovák és általában az európai romantika epigonizmusba fúlását, de érvényesnek tudta a romantikának azt a fajta klasszicizálását, amelyet az epikus Arany valósított meg, és így időszerűvé volt képes avatni az elbeszélő költeményt, amelyben a cselekménynél lényegesebbek lesznek a leírások, a pszichológiai megfigyelések. Valahol a romantika és a szimbolizmus között kísérletezik Hviezdoslav a gondolati líra tárgyiasságával vagy a ballada drámaiságával. Számára Ady modernsége idegennek bizonyult. Ugyanakkor Krasko úgy tudta nagyhatású lírává formálni nemzeti fenyegetettség-élményét, hogy önkritikus, önnépét ostorozó gesztusaival együtt sem került ellentétbe a konzervatív „turócszentmártoniak" nemzetvédő programjával; és emellett Krasko nem kérdőjelezte meg a szlovák nemzeti mozgalom hagyományosan vallási ideálját. Legalábbis Ady „istenképzet"-éhez hasonló vagy avval közeli vonásokat nem lelhetünk Krasko költészetében. Így ő a legérzékenyebb pontokon nem vívta ki a modernséget egyébként nagyon nem kedvelő Vajanský haragját. Sőt: Vajanský Krasko költészetében mintegy a „nép-nemzeti" irány újabb jelentkezését vélte fölfedezni.

A szlovák és a magyar irodalom erővonalai tehát részben egyfelé, részben másfelé tartottak. A magyar irodalomban a modernség mellett előbb ismertetések, majd mozgalom formájában megjelentek az „izmusok", a legnagyobb vihart Kassák Lajos költészete, prózája, majd lapja váltotta ki. A modernség széles körű kibontakozása viszont XIX. század végi, XX. századi stílusok, áramlatok egymásmellettiségét eredményezte. Nem meglepő, hogy a magyar és a nemzetközi szakirodalomban több (bár nem egyenlőképpen találó) meghatározás és megjelölés bukkant föl, szimbolizmus, szecesszió, újromantika; mások szólnak a naturalista regény vagy a Maeterlinck-színművekkel egybevethető szimbolikus mesedrámák megjelenéséről. Az irodalomnak ez a páratlan, ám az Osztrák–Magyar Monarchia más nemzeteire is jellemző kivirágzása párhuzamos a modern magyar színházi törekvések fölélénkülésével, amelynek jelzése, hogy Molnár Ferenc révén új, kelet-közép-európaian polgári arculatot kap a(z eredetileg) francia társalgási dráma, valamint az, hogy fiatalok (köztük Lukács György, Benedek Marcell) színházalapítási tervét joggal lehet párhuzamban látni a hasonló század eleji orosz törekvésekkel. Ezen a helyen csak utalni tudok a magyar filozófiai és esztétikai gondol-

kodás megújulására, Lukács Györgynek, Fülep Lajosnak, Hauser Arnoldnak, Tolnay Károlynak, Mannheim Károlynak törekvéseire. Mindezek pontosan mutatják a magyar kultúra, Budapest helyét a Monarchia szellemi életében.

A szlovák irodalmi életnek mind anyagi lehetőségei, mind pedig belső szervezettségéből adódó problémái nem engedték meg, hogy ekkor az irodalomnak olyan széles körű vagy differenciált változatát hozza létre, mint a cseh, az osztrák vagy a magyar. De az eddigieknél valószínűleg jobban lehetne hangsúlyozni, hogy a *Slovenské Pohľady* (és más sajtóorgánumok) sem kizárólag befelé fordultak, hanem keresték és fordítások segítségével általában meglelték azt a világirodalmi kontextust, amelybe a szlovák (irodalmi) jelenségek is beleilleszthetők. S bár a korszaknak vitathatatlanul Hviezdoslav a legjelentősebb költője, ő inkább olyaténképpen lett a „nemzeti klasszicizmus" poétája, mint a magyar irodalomban Arany János, jóllehet, ő már időnként képes volt megszólaltatni azt a hangot és korélményt, amelyet a magyar irodalomban az Aranyt követő nemzedék lírája (például Komjáthy Jenő) képviselt. De ez az oka annak is, hogy míg Ady Endre jórészt elutasította, hogy Arany János hangvételével szólaljon meg, és Aranyon keresztül azt a hivatalosságot is támadta, amely Arany költészetéből kánont csinált, ilyen szakításra Hviezdoslav és a XX. század elejének szlovák költészete között nem volt szükség, bár Hviezdoslavnak nem minden tetszett, amit az utána következő szlovák poéták alkottak. Éppen a hasonló nemzetfelfogás, a nemzet célként való hasonló értelmezése tette lehetővé, hogy a külső szemlélő inkább a kontinuitást, mint a diszkontinuitást figyelheti meg.

A Holnap antológiák és a *Nyugat* költői a következő szlovák nemzedék (helyenként kongeniális) fordításaiban lesznek a szlovák irodalom részévé, tehát Lukáč, Beniak, Smrek és részben Krčméry révén. A szlovák irodalom ilyen intenzitású befogadására sosem került sor a magyar irodalomban, jóllehet, 1919 után elsősorban Szlovákiában megszaporodnak a magyar fordítások. Ez az aszimmetria azonban a két irodalom helyzetéből viszonylag könnyen magyarázható. Ugyanis a magyar irodalomnak előbb sikerült differenciált irodalmat és irodalmi életet teremteni, mint a szlováknak. Ezért a magyar irodalom (mint bármely más irodalom) természetszerűleg azokat az irodalmi jelenségeket recipiálta, amelyek az irodalmi rendszer továbbépítéséhez, a korszerű terminológia kialakításához segíthették. S minthogy az európai „szláv legenda" szerint a szlávok a népköltészet népei, ezt a tézist erősíteni látszott a szlavisztikai kutatások némely iránya, valamint kiváltképpen a szerb népköltészet európai sikere az 1810-es esztendőktől kezdve folyamatosan, a szlovák kultúra világából is a népköltészet iránt támadt érdeklődés, kevéssé a „műköltészet" iránt (ismét leszámíthatjuk az orosz irodalmat, illetőleg néhány lengyel és cseh költőt). A szlovák irodalmat tekintve a szlovák–magyar együttélés századainak a XIX. század szlovák irodalmában is föllelhetők a nyomai (és nemcsak a témaválasztásban). Ám amikor a szlovák irodalom rendszerét kiteljesíteni igyekezett, a nézeteltérések és viták miatt elfordulni látszott a magyar irodalomtól. De ez sosem volt teljes, ámbár időnként ezt a szlovák nemzeti mozgalom programként hirdette meg. Ugyanis a szlovák költők jó része jól tudott magyarul, a dualizmus korában magyar tannyelvű iskolába járt. Így például a magyar verstan vagy a magyar nyelvű retorika oktatása révén a később költővé fejlődő tehetséges ifjak kora ifjúságukban megismerkedhettek azzal az irodalmi „anyaggal", amelyet később nyilatkozataikban elutasítottak, gyakorlatukban azonban hasznosítottak. Mindehhez járult, hogy a dualizmus megteremtette a maga hivatalos szlovák nyelvű sajtóját, és részben tá-

mogatott szlovák nyelvű könyvkiadást is. Ezen az úton számos magyar alkotás jutott el a szlovák olvasókhoz. Ezzel azonban nem magyarázhatjuk Hviezdoslav tevékenységét, műfordítói munkásságát. Az is hiba volna azonban, ha kivételes és rendhagyó jelenségként tartanók számon. Azt hiszem, hogy éppen azért fordított oly sokfélét Hviezdoslav a magyar irodalomból (is, mivel átültette például Shakespeare-t is!), hogy még inkább differenciálttá, sokhúrúvá tegye a szlovák irodalmat, műfajilag rétegzettebbé. Ez az oka (feltehetőleg) annak, hogy igyekezett meglelni Arany János elegico-ódájának és balladáinak vagy Petőfi Sándor tájleíró verseinek és rapszódiájának (szlovák) hangját.

A szlovák–magyar irodalmi kapcsolatok a XX. század elején is sokrétűek, de természetesen némi túlzással egyoldalasnak is mondhatók. Annyi bizonyos, hogy a kapcsolattörténeti folyamatban a szlovák részvétel a jelentékenyebb (nemcsak mennyiségileg), a szlovák reagálások vetnek föl több problémát. Ha azonban a nyelvészetre is vetünk egy pillantást, akkor ebből a szempontból a magyar kutatás minősíthető érdekesebbnek, tudományos szempontból valószínűleg izgalmasabbnak. Itt csak utalhatok rá, hogy szlovák szerzők publikáltak magyar kiadványokban, magyar szerzők a szlovák sajtóban elvétve, és csak fordítások révén jelentek meg. Még arról is tudunk, hogy szlovák alkotó magyarra tolmácsolt szlovák verset. Ezt a vázlatot azzal zárhatom, hogy az igen éles politikai viták ellenére is éltek az irodalmi (és tudományos) kapcsolatok, teljes feltárásuk minden bizonnyal még további részletekkel fogja gazdagítani ismereteinket a szlovák irodalom tájékozódásának irányairól és motívumairól, valamint a kisebb, szlovák művek magyar fordításait közlő (többnyire felvidéki) lapok szerkesztési szempontjairól.*

* A jelen írás eredetileg előadásként hangzott el egy budapesti szlovák–magyar kapcsolattörténeti szimpóziumon. Az előadást követő vita hatására néhány jelentéktelen módosítást végeztem szövegemen.

KRITIKA

„...régiónkban a hatalmat is ugyanazok a rugók működtették"

TÓTH LÁSZLÓ: ELFELEDETT ÉVEK

A hosszú történet, melyet megpróbálunk röviden rekonstruálni – akárha e könyv története is –, valamikor az ötvenes évek közepén kezdődik (ámde nem a szokványos „ötvenes évekbeli" asszociációk szerint); amikor is egy ötéves budapesti kisfiú édesanyjával Csehszlovákiába, egy Izsa nevű falucskába költözik át, s aki ezután még harminckét éven keresztül sajátságos kisebbségi sorsban él (mígnem visszatelepül szülővárosába). A sokat és sokak által emlegetett *identitás*válság Tóth Lászlóra jószerivel esze nyílásával reászakadt; hiszen neki, mint Magyarországról (ráadásul Budapestről) jött kis magyarnak *asszimilálódnia* kellett a csehszlovákiai magyar kisebbség (ráadásul egy kis falubeli közösség) világához, sőt: nyelvhasználatához, kultúrájához, szokásaihoz, mindennapi életéhez. Olyan trauma ez akkor a számára, hogy igazából csak évtizedekkel később lesz képes *odáig* visszagombolyítani élete fonalát.

Vallomásából és naplótöredékéből az is kiderül, hogy korántsem csak a kétszeresen is kisebbségi lét gyerekkori élményei tokozódtak el benne sokáig, de ugyancsak sokáig nem bírta földolgozni a hetvenes és nyolcvanas évek eleji csehszlovákiai (s benne a szlovákiai magyarságot különösen sújtó) politikai és kulturális elnyomás ránehezedő, a mindennapjait s tulajdonképpen ottani életét is tönkretevő, egy percre sem kikapcsolható terheinek lelki-szellemi következményeit sem. És akkor még nem is szóltunk a szlovákiai magyarság, magyar értelmiség politikailag és erkölcsileg is megosztott világáról, arról a – sajnos – természetes polarizációról, melynek során a valamilyen (szellemi, erkölcsi, tehetségbeli) szempontból gyengébbek az elnyomó hatalommal való megbékéléshez (vagy éppen behódoláshoz) jutottak el, illetőleg nem mutattak legalább a lehetségesnek megfelelő, elvárható és az értelmiséghez méltó ellenállást a diktatúra kívánalmaival, de még csak sugalmazásaival szemben sem.

És a harmadik sorsot, egzisztenciát-*identitást* meghatározó váltás Tóth László életében 1986: áttelepül, visszatelepül Magyarországra, szülővárosába, Budapestre. Egyszer már asszimilálódott (a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség alapvető ételeméhez), újra- vagy visszaasszimilálódnia képtelenség a számára: megmarad tehát kisebbségi magyarnak – többségi magyar környezetben. Miként írja is: „nékem tulajdonképpen *szülőföldjeim* vannak, hiszen egyként annak érzem/vallom szülővárosomat – Budapestet, gyermekkorom faluját – Izsát, s választott szülőföldem Pozsony és Dunaszerdahely is." Majd egy más helyütt: „harminckét évnyi haza- és otthonkeresés után ismét szülővárosomban, Magyarország fővárosában élek."

A téma többszöri jelentkezése, „kidajkálása" Tóth László e tanulmány- és esszékötetében arra vall, hogy mindeme (lelki, szellemi, érzelmi) sorsfordító léthelyzeteknek rendkívül fontos szerepük volt abban, hogy ez az egészen kitűnő, unikális élmények és információk sokaságát nyújtó könyv, az *Elfeledett évek* összefűződhetett.

S alighanem abban sem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk: *ezt* a könyvet *így* csakis az a Tóth László írhatta meg, akinek a számára jóval tágasabb a világ, mint annak, aki *vagy csak itthon, vagy csak otthon* van. Ő ugyanis itthon (Magyarországon) is otthoni (azaz szlovákiai) magyar író, de az sem kétséges egy pillanatra sem, hogy *otthoni* élményeit az *itthoni* belső szűrő segítségével dolgozza fel.

További következtetés mindeme életrajzi s benne a szellemi érlelődés (és ily értelmű felnőtté válás) tényeiből még az is, hogy Tóth László számára mint gondolkodó számára az is axióma, hogy „mi, (kelet-)közép-európai (kis) népek, népcsoportok egymás történelmében, egymás sorsának alakulásában ugyancsak magunkra ismerhetünk". Nagyon lényeges fogódzó ez: aki ezt ilyen tisztán látja – mint gondolkodó magyar –, az nem hibázhat túl nagyot. Ellenben sokat gazdagodhat, s igen termékeny szempontok szerint vizsgálódhat. Miként Tóth László is teszi.

Fogvacogva olvassa például Csorba Bélának az újvidéki *Új Symposion* szétverésének előtörténetét föltáró naplóját, mely 1979-től 1985-ig követi és rögzíti az *ottani* történéseket, eseményeket. A fogat vacogtató fölismerés a *párhuzamosság*, az időbeli egybeesés fölfedezése: a nyolcvanas évek elején szinte egy időben próbálják szétszórni szerte Kelet-Közép-Európában a diktatúra számára más eszközökkel meg nem zabolázható folyóiratműhelyeket, szellemi csoportokat. *Egy* időben *van* pozsonyi *Irodalmi Szemle*-ügy, budapesti („régi") *Mozgó Világ*-ügy, újvidéki *Új Symposion*-ügy és botrány a kolozsvári *Echinox* körül. S az akkor pozsonyi Tóth László 1983 tavaszán írt naplóbejegyzései döbbenetes módon hasonlítanak asz újvidéki Csorba Béla naplófóljegyzéseinek tényeihez, hangulatához, következtetéseihez. – Mi lehet ez? Miért lehet ez? Hogyan lehet ez? Csakis egy módon: „ezek a »ügyek« nem nagyon vannak közelebbi kapcsolatban egymással, legalábbis a közvetlen kapcsolatot illetően, most, az azóta eltelt évek és a (Kelet-)Közép-Európában lejátszódott történelmi események távlatából látszik csak igazán, hogy noha külön-külön »ügy« volt valamennyi, mégis mennyire ugyanarra a rugóra »járt« mind. Ugyanarra a rugóra, mert régiónkban a hatalmat is ugyanazok a rugók működtették." A szóban forgó naplótöredék és az azt kommentáló utólagos rekonstrukció, majd a Rácz Olivérrel folytatott, a fölényes és magabiztos igazságát higgadtsággal és korrektséggel föltáró vitáig, egyszersmind Tóth László belső történelme is. Arról szól elsősorban, hogyan *élte meg* ő maga ama bizonyos hetvenes és (részben) nyolcvanas éveket, *vele* mi történt (és persze szolidáris társaival) ott és akkor – Pozsonyban (és Dunaszerdahelyen). Mert előbb vagy utóbb, de mindig kiderült, még akkor is *kiderült*, ha csak valószínűsíthető volt, hogy *ki, hol, melyik oldalon* (vagy mely oldalakon) horgonyzott le; s egyáltalán nem kellett ahhoz gonosz embernek lennie valakinek, hogy a diktatúra képviselőinek tetsző módon cselekedjék.

És persze időközben 1989 novemberétől Pozsonyban is, Szlovákiában is végbement (de legalábbis lejátszódott) a „gyengéd", a „bársonyos" forradalom, melynek jó néhány eseményét a helyszínen élte át – „belső történelem"-ként – Tóth László. A „szlovákiai (magyar) változások"-at azzal summázza, hogy e néhány hét évtizedekkel ért föl, és az a tény is nagyon természetes, hogy kinek-kinek külön (más) optikája van a múlt, a jelen s a várható jövő megítéléséhez. Egyszersmind az is érthető, hogy a magyar értelmiség körén belül is vannak (és nyilván lesznek is) ideológiai nézetkülönbségek, sőt ellentétek. Ki-ki oda húzódik, ahol védelmet, netán fölemelkedési lehetőséget talál. Jól mondja Hunčik (Somos) Péter egy idevágó röpke interjúban: „az emberek szívesebben keresnek védelmet, valahol, akár egy párt védőszárnya alatt is, ahelyett, hogy önmagukat vállalják." Kiderült az is, hogy a liberális eszmekörhöz tartozó Független

Magyar Kezdeményezésnek nemigen volt (van) szavazótábora, „tömegbázisa", hiszen ideológiája szemben áll a hagyományos kollektivista felfogásokkal. Ezért hát – ahogyan Tóth Károly (azóta a Magyar Polgári Párt alelnöke) fogalmaz(ott): „e tekintetben mi feltehetően a kisebbségen belül is kisebbségben maradunk." S egy újabb fölmerülő paradoxon: a többségi alapelven nyugvó pluralista demokráciában milyen helye lehet a kisebbségek demokratikus jogainak? Szigeti László (a Nyilvánosság az Erőszak Ellen mozgalom egyik vezetője) szerint például „a pluralista demokrácia [...] többségi demokrácia, és természeténél fogva szükségszerűen képtelen a nemzeti, illetve kisebbségi konfliktusok kezelésére. Több politológus állítja, ahol ez a kérdés fölmerül, a pluralizmus rögvest antidemokratikussá válik."

Mindezek a roppant fontos kérdések és számos egyéb dilemmák 1989 és 1990 fordulóján még megválaszolatlanok Pozsonyban is; mindazonáltal – ezer más közvetlen (és korábbi) tapasztalattal, élménnyel együtt – ezek is színezik-motiválják Tóth László *belső történelmét.*

Kézenfekvő, hogy a személyesen és a „helyszínen" évtizedekig átélt nemzeti kisebbségi lét teszi oly fogékonnyá őt a *„külső"* történelem eseményeire is, mindazoknak az előzményeknek a kutatására, melyek ismerete nélkül aligha érthető meg, aligha *tisztázható* mindaz, ami azóta személyesen vele, illetőleg a szlovákiai magyarsággal történt. Így vált a kitűnő költő (és publicista) Tóth László irodalomtörténésszé, történésszé, s ezért vált kutatásainak központi témájává, fő kérdésévé és terepévé a csehszlovákiai magyarság történetének valószínűleg legkritikusabb három esztendeje: az 1945 és 1948 közötti időszak, a „hontalanság évei".

Számos beszédes és kézzelfogható jele volt már persze korábban is annak, hogy Tóth László érdeklődésének a fókuszába a csehszlovákiai magyar kisebbségnek a sorsa, kultúrája, művelődéstörténete került. Hogy csak az utóbbi egy-két évnek a szorosan ide tartozó, könyvekben manifesztálódó (többször társszerkesztőként) munkálkodását említsük: *Tudósítás egy ország elvesztéséről. Csehszlovákiai magyar elbeszélők 1919–1989; Szélén az országútnak. Csehszlovákiai magyar költők 1919–1989; Mint fészkéből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949.* Részt vett továbbá Fábry Zoltán *Üresjárat* című (irodalomtörténeti szenzációnak számító) naplójának kiadásában, valamint egyik „felfedezettje", Peéry Rezső publicisztikájának három kötetre tervezett összeállításában. (Az első kötet *Gondolatok a tehervagonban* főcímmel már megjelent.) Annak bizonyságául pedig, hogy Tóth László irodalomtörténészi szemlélete, gondolkodása, a *történetiség* szempontjaira való érzékenysége úgyszintén a témakör legkiválóbb kutatói közé emeli őt, e mostani, szóban forgó tanulmánykötet közvetlen előzményére, az 1991-ben megjelent *Párhuzamok, kitérők* című könyvére utalunk, amelyben a 18. századi felvidéki magyar művelődéstörténet számos, újszerű megközelítésétől úgyszintén Fábryig, Peéryig ível a kutatói vizsgálódás horizontja.

Az *Elfeledett évek* számos fontos pontját és gondolatát fentebb már érintettük; a továbbiakban a szűkebben vett irodalom- és eszmetörténeti tanulságait vesszük szemügyre. Mindenekelőtt a „csehszlovákiai magyar" fogalmát, illetve e fogalom tartalmát érdemes és szükséges felidéznünk Tóth László fogalomtárából. Értelmezése szerint ugyanis nemcsak a hagyományosan emlegetett, Dél-Szlovákiában élő magyarok tartoznak ide, hanem a cseh- és morvaországiak, az Észak-Szlovákiában szórványban élők, sőt a világban bárhol élő, valaha kivándorolt (legtöbbjük nyilván Magyarországra), de eredetileg a csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbséghez tartozók is. (Nem nehéz fölismerni ebben az egyébként teljességgel helyénvaló teóriában a szerző önazonosság-

tudatának történelmi igazolását, illetőleg megerősítését.) A máig meghatározó motívum Tóth László vizsgálódásaihoz – egyébként rokon az iméntivel – a történelmi tágasság vezető szempontjának a megteremtése, és az analógiakeresés, más népek hasonlóan balsorsú történelmi fordulataival, megrázkódtatásaival. A kitelepítéssel kapcsolatban például azt hangsúlyozza, hogy meg kell tanulnunk figyelni az *európai párhuzamokra*, tudnunk kell, hogy „más népek, népcsoportok miként élték túl, miként dolgozták föl magukban az őket ért, ám a mienkénél semmivel sem kisebb csapásokat, s miként merítettek azokból erőt a túléléshez és továbblépéshez".

Az *Elfeledett évek* tehát a keresés, a kutatás, a megszállott kíváncsiság, a tisztán látni akarás könyve. Megírásának a motívuma a róla eddig elmondottakból is következően: végképp eloszlatni azt a több évtizedes hiedelmet, amely úgy szólt, hogy a csehszlovákiai magyar irodalom 1945 és 1948 között a „hallgatás", vagyis a nemlétezés állapotába fagyott, s csak a negyvenes évek végén ébredt fel tetszhalottságából. Tóth szerint – Koncsol László fölvetése nyomán – ezzel szemben „a »hallgatás« évei helyett elhallgatott, emlékezetünkből évtizedekre kiesett/kitörölt éveknek kellene neveznünk a szóban forgó esztendőket". Mert hiszen nemcsak Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című döbbenetes kiáltványa és *Üresjárat* című naplója született a '45 és '48 – persze ténylegesen a jogfosztottság, a kirekesztettség és a publikálhatatlanság körülményei – közötti időben, hanem Szalatnai Rezső és Peéry Rezső nem kisebb súlyú közírói és kultúraszervező tevékenysége; de például a nem Szlovákia területén működő újságok (a budapesti *Új Otthon*, vagy a prágai *Jó Barát)* úgyszintén a magyar nyelvű írásbeliség továbbéléséről tanúskodnak. Szalatnai Rezső akkor írt történeti áttekintése, *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* Tóth szerint *A vádlott megszólal* súlyához mérhető. (Most már tudunk róla: 1990-ben került elő és jelent meg!) Vagy Peéry Rezső 1946-ban már Budapesten írt és a Szabó Zoltán szerkesztette *Valóság*ban Posoniensis álnéven megjelent *Hét sovány esztendő gazdag termése (A szlovákiai magyarok második kisebbségi korszakának tanulságai – 1938–1945)* című áttekintése úgyszintén a korszak kiemelkedően fontos dokumentuma. Tóth László summázó következtetése tehát logikus és világos: „Fábry, Szalatnai és Peéry most is kiegészítik egymást, a korról, a csehszlovákiai magyarság küzdelmeiről szóló tudásunk csak hármuk tudásának együttes birtoklásával lehet teljes." De új megvilágításba kerül magának Fábry Zoltánnak a jelzett időszak belső emigrációban töltött éveit dokumentáló írói munkássága és személyes eszmélése is. Az *Üresjárat* 1946 májusáig tartó részei *védőbeszéd*ként értelmezhetők egy végveszélybe lökött nemzeti kisebbség érdekében; a napló ezután következő részei viszont „egyre inkább egy mindent háttérbe szorító *vádbeszéd*nek számítanak a szovjet típusú kommunizmus (és terjeszkedés) ellen".

Nem is szólva azokról a második, harmadik, vagy ki tudja, hányadik vonalbeli írói, újságírói, költői munkásságokról, amelyek úgyszintén szerves és kitörölhetetlen részei az „elhallgatott évek"-nek. És talán éppen ez a fejezet („Nyolc arckép") az *Elfeledett évek*, ha nem is a legfontosabb, mindenesetre a legnagyobb újdonsága. Tóth László szerencsével járó, kíváncsi és szívós kutató: olyan dokumentumanyagok (mindenekelőtt Szalatnai Rezső levelezése) kerültek a keze ügyébe, amelyekről az a szellemi-irodalmi-közéleti, *„kis emberi"* háttér is rekonstruálható, amelyből a „nagyok" (Fábry, Peéry, Szalatnai) kiemelkedtek, illetőleg *akikért* voltaképpen hatalmas segítő, szervező, diplomáciai stb. munkájukat végezték. Hiszen ők valamennyien drámai sorsú magyar értelmiségiek: üldözöttek saját szülőföldjükön.

Gömöry Jánosnak például – Tóth László szerint – a „csehszlovákiai magyarság legkiválóbb gondolkodói" között van a helye. Kassai tanár, kultúraszervező. Töprengései, kérdésfeltevései sok helyütt Fábry Zoltán *Üresjárat*ának gondolataival csengenek össze. Már közel nyolcvanéves, amikor Magyarországra telepítik. Itt könyvtáros – Sóskúton. Kilencvenhárom éves korában írja meg emlékiratait. Keller Imre irodalom- és művelődéstörténész, ugyancsak Kassán. Őt is Szalatnai Rezső küldeményei segítik, bátorítják. Sorsának alakulásában „voltaképpen a sorsüldözött csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti elbizonytalanodásának, szellemi-fizikai leépülésének folyamatát követhetjük figyelemmel". Dzurányi László újságíró, szerkesztő, kitaszított, falura menekült ember, „az újságírók öreg, végül trónfosztott fejedelme". Forgách Géza újságíró, a legnagyobb üldöztetés közepette is rendületlen híve marad a magyar–szlovák megbékélésnek. *Válaszúton a magyar apák és a szlovák anyák fiai* című vallomását a börtönben írja. Győry Dezső a Szovjetunióhoz csatolt Beregszászon rekedt 1945 és 1948 között. Darkó István – szintén kassai – kiemelkedő jelentőségű prózaíró. Budapestre kell menekülnie, de itt is idegen marad. Másfél évtizeden át fizikai munkából tartja fenn magát. Mint publikáló író megszűnt létezni – hagyatékában viszont több kötetre rúgó értékes kézirat van. Szenes Erzsi nemcsak magyar, de zsidó is. Koncentrációs tábor után a pozsonyi szállodalét az osztályrésze. Meséket és filmforgatókönyveket ír. 1949-ben kivándorol Izraelbe. Csontos Vilmos egész életét falun éli le. Verseit folyamatosan írta a háború alatt és után is. Őt elkerülte az áttelepítés kényszere.

És persze ez az emberi sors sorozat, minden bizonnyal hosszú-hosszú ideig folytatható lenne. Talán majd folytatódik is a további kutatások jóvoltából.

Tóth László „belső történelmé"-nek vázolásával kezdtük föntebb írásunkat, fejezzük most be a magyar nemzeti kisebbségek *egysége* – sokat vitatott – kérdésében elfoglalt álláspontjával, vallomásával. A megértés, az empátiára törekvés vezetői őt mind a másik nép másságának és saját magán belüli különbözőségeinek a megismerésében és feltárásában, mind pedig a kisebbségi magyarság belső differenciáltságának elfogadásában. Egyáltalán nem híve a – legtöbbször persze kétségkívül mesterséges – *egységnek* a kisebbségi kultúrában és politizálásban. Sokkal inkább híve az *egyeztetés*nek, a *kiegyezés*nek, mivel csak az lehet – szerinte – a demokrácia elveinek megfelelő cél és követelmény. Természetesen ez a vélemény csak egy a lehetséges sok közül – alighanem a mindenkori történelmi jelenidő változatai és változásai módosíthatják leginkább –, mindazonáltal világossá teszi Tóth László kutatói és gondolkodói habitusa értékrendjének egyik szemléletbeli összetevőjét: az egyén szabad döntéseinek, cselekvési lehetőségeinek csorbíthatatlanságát és a bárminemű korlátozás elfogadhatatlanságát.

Ideálisan tiszta, a politikában talán túlságosan is steril alapelv ez, kutatói programként viszont hibátlanul érvényesül Tóth László könyveiben. Az *Elfeledett évek*ben is.

Monostori Imre

Elfelejtett értékeink

KALAPIS ZOLTÁN: BETŰK ÉS KÉPEK

Amikor olvasóként először vettük kézbe Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című művelődéstörténeti írásokat tartalmazó kötetét, még nem tudhattuk, hogy a Híd-díjas, azaz a vajdasági magyar irodalom egyik legrangosabb elismerésével jutalmazott művel ismerkedünk. A díjat odaítélő bizottság múlt év márciusában hozta meg döntését. A Forum Könyvkiadó gondozásában napvilágot látott kötet öt tanulmányt tartalmaz a Vajdaság, elsősorban Bánát művelődéstörténeti múltjának témájából. A térség porlepte, sokszor és sokak által tagadott művelődési hagyományát, annak fontos területeit, értékeit ismerhetjük meg belőle. Kalapis Zoltán többek között felkutatta és feldolgozta a kétszáz éves padéi nyomda történetét, s ezzel Takáts Rafael, az első bánáti Typotbeta (mai szóval betűszedő) rendkívüli jelentőséggel bíró, nem csupán a nyomdatörténet szempontjából értékes és érdekes munkásságát ismerteti. Az első bácskai teljes gimnázium körüli bonyodalmakra (ha ez a szó egyáltalán kifejezheti az újvidéki iskola kitüntetésének, majd lefokozásának eseményeit) is fényt derít, majd következő írásában a fényképészet múltjába tekint vissza felfedező szándékkal, amikor Oldal István bánáti fényíró munkásságát, működésének történetét dolgozza fel. A Betűk és képek negyedik tanulmánya világhírű személyiség nevéhez fűződik. A Bartók család bánáti kapcsolatait, itteni „gyökereit" rajzolja meg benne (természetesen kutatásai eredményeképp) az író. A kötetzáró írás öt szabadkai napilap történetét mondja el.

Az esztétikus kivitelezésű Kalapis-kötet valóban azt nyújtja, amit a címe (a befogadóra tett elsődleges és meghatározó információ) ígér: betűket, képeket és hatalmas munkával felkutatott tengernyi – a vajdasági művelődéstörténeti múltat tagadók számára – igazoló adatot, minek látványa akár el is riaszthatja a művelődéstörténeti értékek iránt kevésbé érdeklődő, a mai modern esszéirodalomtól intellektuális élményt váró (fiatal) olvasót. Pedig a kettőnek – ha olykor csak áttételesen is – köze van egymáshoz, hiszen a történelem s a művelődés múlt századaiban gyökeredzik intellektuális fogékonyságunk is, csak sorsunk, kultúránk (s ezáltal önmagunk) ismerete vezethet bennünket mélyebb felismerésekhez, a tények s a dolgok miértjére kérdező intellektuális írói-befogadói attitűdhöz. Ha beszélhetek a mai huszonéves olvasók nevében, akkor azt mondom, ha a Bartók-tanulmány (a név önmagában is felkelti az érdeklődésünket) nem lenne ebben a kötetben, a jelen dilemmái iránt kifejezetten érzékeny fiatal olvasók többsége talán bele sem fogna tanulmányozásába, mint ahogy az olvasók nagy része is ezzel az írással kezdi a Betűk és képek olvasását. Ez a tanulmány azonban elég ahhoz, hogy meggyőződjünk róla, tengernyi érdektelennek tetsző adat helyett gazdag és érdekes ismerettárra, gondolataiban újszerű, okfejtésében elmélyült, élvezetes olvasmányra leltünk, úgyhogy érdemes a Bartók-tanulmány elé és azon túlra lapozni.

Kalapis Zoltán e kötetével kapcsolatban az irodalmi műfajok legváltozatosabb skálája kerül rendszerint említésre. Tény, hogy írásait lehetetlen egy, azaz csak az esszé, a tanulmány vagy a publicisztika műfajával azonosítani, hiszen egyik törvényszerűségeinek sem felelnek meg teljességében, miközben mindhárom sajátosságait tartalmazzák. Ez a műfaji többszínűség, amikor a szépirodalom és bölcseleti próza, illetve ezek műfajai közé nehéz határt vonni, jelen korunk irodalmának egyik jellegzetessége, nem ritka a művének műfajára kérdező írói magatartás sem. Kalapis Zoltán „művelődéstörténeti

írások"-ként jelöli munkáinak műfaját, bár azon meghatározásba, hogy „írás", szinte minden belefér. Sokkal fontosabbnak tűnik azonban ennél maga az ismeretekben gazdag tárház, az, hogy milyen tudással, olvasói élménnyel lettünk gazdagabbak a Kalapis-kötetet olvasva.

A padéi Typotbeta című írás érdekes portré Takáts Rafael Ferenc-rendi barátról, miközben munkásságának jelentőségére is fény derül. Padéra, az alakuló bánáti településre, a Szeged környéki falvakból kirajzott dohánykertész famíliák közösségébe Takáts valószínűleg 1788-ban érkezett, hol a lelkipásztori és a tanítói teendők mellett magántevékenységként nyomdászattal foglalkozott, ismerősöktől kapott elavult eszközök segítségével. „Olyan korban foglalkozott nyomdászattal – magánemberként, személyes tevékenységként –, amikor ezen a tájon, a mai Vajdaság területén semmilyen nyomda nem volt" – állapítja meg Kalapis. Összesen 19 nyomtatvány készült műhelyében, melyek közül a legértékesebb minden bizonnyal a Pápai-Páriz szótárhoz készült Toldalék, melyet Takáts „magánhasználatra s egyszersmind a magyar nyelv művelésén fáradozó igen tudós férfiakkal való közlés érdekében készítette". A Toldalék tájnyelvi elemekkel bővíti az említett híres kiadványt. „A Takáts-féle nyomtatóműhelyről összegzésként azt mondhatjuk, hogy már a maga korában is kezdetleges volt, primitív berendezésű, s termékei egy műkedvelő nyomdász keze nyomát viselik, de ez nem sokat von le a padéi ferences barát működésének nyomdatörténeti jelentőségéből, különösen szűkebb pátriánk szemszögéből nézve. Művelődéstörténeti fontossága sem lebecsülendő, még akkor sem, ha ez nem mérhető a XIV. századi könyvnyomtató református vándorprédikátorok vagy a XVII. századi, nagy hatású Tótfalusi Kis Miklós, de még a XVIII. századi kortárs Kapronai Nyerges Miklós jelentőségével sem... De ennek ellenére is megvan, meg kell hogy legyen a maga kis helye mind a nyomdatörténetben, mind a művelődéstörténetben" – összegzi munkájának eredményét Kalapis Zoltán.

A *Betűk és képek*ben érdekes, tetszetős, mind fotótechnikai, mind esztétikai szempontból kiváló fotóanyagot találunk Oldal István becskereki fényíró, azaz fényképész műtermében, hogy a könyv fedőlapján levő – ifj. Oldal István által készített – művészi értékű fényképről ne is beszéljünk. Kalapis kutatásai során megállapította, hogy „Oldal István becskereki műhelye volt az első állandó jellegű fényképészeti műterem a Vajdaságban és az egykori Jugoszlávia területén, amely 1854-től, csaknem hét évtizeden át megszakítás nélkül működött". A műteremben zajló munkának, s tulajdonosának (végzőjének) életrajzi adatait a nyomdatörténeti esszé megformálásához hasonlóan, lényegbe látó kérdésfeltevésekkel, asszociatív ráhatásokkal egyetemben pergeti le előttünk az író, miközben a művelődéstörténet s részkérdései iránt is jócskán felkelti szunnyadó érdeklődésünket.

Bartók Béla csak igen kevésszer járt e vidéken kutatói céllal, itteni gyökereinek azonban szerepük volt karrierje, életpályája alakulásában, főleg, ha elfogadjuk Kalapis nézetét, miszerint – természetesen a tudomány is foglalkozik a kérdéssel – „a gének jelentős része nem feltétlenül érvényesül a soron következő nemzedékben, hanem lappang, és csak valamelyik későbbi utódban bontakozik ki, többé-kevésbé ismeretlen, de bizonyára meghatározott körülmények között". Akár a kötet többi tanulmánya, a Bartók családról szóló sem csak azért fontos és élvezetes számunkra, mert tényeket tudunk meg belőle (pl. a zeneszerző dédapja költözött a Délvidékre, Csernyén volt lakhelyük, a család kifejezetten értelmiségi beállítottságú volt, haladó gondolkodású stb.), hanem, mert egy ismeretlen kor hangulatát, sőt, egy földrajzilag közel eső, mégis alig

ismert vidék múltját, szellemiségét hozza közelebb az olvasóhoz minden tudományos ismerettel együtt. Ezek a megállapítások a kötet többi írására is érvényesek, különös tekintettel az újvidéki királyi gimnázium, a Regium Gymnasium Neoplantense történetével foglalkozó, s a bácskai, pontosabban szabadkai napilapok sorsát feltáró tanulmányokra, hiszen az előbbiből a jozefinizmus korszakának, az utóbbiból pedig a századelő hangulata, társadalmi-politikai törekvései bontakoznak ki a szemünk előtt. Azon olvasók számára, kiket e művelődéstörténeti kérdések mélyebben foglalkoztatnak, hiánypótló forrás ez a könyv. Ám az, hogy Kalapis az e kérdésekben laikus olvasót is képes lekötni, „magához láncolni" szövegeivel, írói készségének eredménye. Tényfeltárás, szövegformálás közben ugyanis nem a szigorú értelemben vett tudományosság vezette tollát, hanem az olvasmányosságra helyezte a hangsúlyt, a népszerűsítő szándékot helyezte előtérbe. Írásainak szinte regényszerű, azaz szépirodalmi betétei vannak, gondoljunk csak a Bartók családot is sújtó pestisjárvány leírására. Takáts Rafael meghurcoltatásának ábrázolására, vagy az újvidéki gimnázium főgimnáziummá avatásának ünnepét, az egybegyűltek magatartását, viseletét megjelenítő szövegegységekre.

Kalapis Zoltán *Betűk és képek* című könyve úttörő vállalkozás a vajdasági magyar művelődéstörténeti kutatásban. Évtizedekig tartó, tengernyi munka eredménye, amely eredményeket azonban olyan formában sikerült a kutatónak olvasói elé tárni, hogy az a széles olvasóközönséget éppúgy, mint a tudományban jártas személyeket, érdeklődéssel tölti el, s hasznos olvasói élményben részesíti. S persze a könyv tudományos értéke még véletlenül sem csorbult. *(Forum, 1992.)*

Bence Erika

A járványtörténet aktualitása

A nyolcvanas évek elején Kaliforniában feltűnt, hogy egymás után halnak meg úgynevezett *Pneumocystis carinii* tüdőgyulladásban fiatal homoszexuális férfiak. Ez a fajta betegség addig igen ritkának számított; halmozódása élénk figyelmet keltett az orvosok között. Hasonlóképpen értetlenséget váltott ki egy korábban szórványos daganatfajta, a Kaposi-sarcoma egyre gyakoribb fellépése – ugyanabban a betegcsoportban. Viszonylag rövid idő után előbb a kutatás, majd a közvélemény is megbizonyosodhatott róla: megkezdődött az emberiség történetének első lassú vírusjárványa, a kiszámíthatatlan következményekkel fenyegető AIDS-epidémia. (Lassú vírusbetegség esetében a fertőzés és a kórkép kitörése között évek telnek el.)

Különösen veszélyessé teszi a helyzetet, hogy az AIDS-vírushordozók az évek során szexuális úton igen sok embertársukat fertőzhetik meg, és hogy a megbetegedés a mai gyógyítási lehetőségek mellett gyakorlatilag mindig halálos. Bár a fejlett gazdaságú országokban a szerzett immunhiány még ma is inkább csak kisebbségi csoportokban, a homoszexuálisok és a kábítószeresek között terjed – ami persze már önmagában is tragikus –, Afrika jelene elővetíti az északabbra fekvő országok jövőjét. A fekete földrészen ugyanis a vírus átadásának fő útja a férfi-női nemi kapcsolat. Egy AIDS-kongresszuson elhangzott kijelentés szerint az új fertőzés Afrikában „a XX. század pestise".

2000-re az egészségügyi világszervezet „a legjobb esetben" világszerte negyvenmillió fertőzöttel, népek, népcsoportok szinte teljes eltűnésével számol. Nem lehet biztosan tudni, hogy honnan ered ez a baj, de a legújabb feltételezések szerint a sötét kontinensen talán már száz–kétszáz éve jelen volt, ha hosszú ideig igen kis gyakorisággal is. A járvány a világ sok vidékén – így a harmadik világ országain kívül az Egyesült Államokban és Németországban – kikerült az ellenőrzés alól. Nincs ok annak feltételezésére, hogy a Duna–Tisza táján másképpen lesz.

Az AIDS-világjárvány (pandémia) paradox módon újra divatba hozta az orvostörténet egyik ágát, a járványtörténetet. A szerzett immunhiányos betegség megjelenése előtt, a penicillin és más fertőzésellenes gyógyszerek felfedezése óta a szakemberek egy része is abban a kényelmes hitben ringatózott, hogy a járványok eltűnése csupán idő kérdése. Az egész világot körbejárta az utolsó himlőbeteg, egy szomáliai szakács fényképe; jó néhányan azt gondolták, hogy a himlőt előbb-utóbb a többi fertőző betegség is követi majd. A járványtörténetnek – gondolták – körülbelül akkora (vagyis merőben kuriózum-) jelentősége lesz egykor, mint a mamuttal vívott harcok históriájának.

Az újfajta járványtörténet azonban más, több, mint a hagyományos XIX. századi, az eseménytörténetre összpontosító irányzat. A nyilvántartások, a kimutatások iránti ambivalencia ellenére a kutatók egyre szélesebb körben vesznek igénybe statisztikai, történeti demográfiai módszereket. *Winston Churchill* ugyan azt mondta, hogy csakis abban a statisztikában bízik, amit maga hamisított. Értelmiségi körökben közkeletű a felfogás, hogy a statisztikával mindent be lehet bizonyítani – amire persze a statisztikusok (joggal) hozzá szokták tenni, hogy csak a rossz statisztikával. Mit nem adnának az ókor- és középkor-történészek olyanfajta betegségkimutatásokért a római birodalom utolsó időszakából, mint amilyenek akár csak a XVIII. században is léteztek! Az efféle óhaj persze merőben történelmietlen.

A járványtörténet és a történeti demográfia elegyítése jellemzi a témáról megjelent újabb összefoglalásokat, így *Manfred Vasold* könyvét is. Alapjában három kérdésre próbál meg választ adni. Az első: miképpen befolyásolták a fertőző betegségek a népességszámot? Amióta tudjuk, hogy a népesség nagysága egyike a történeti fejlődést befolyásoló leglényegesebb tényezőknek (Trianon is egy több évszázados demográfiai fejlődés lezárását és következményét jelentette), ez a probléma előlépett a história tudományának egyik központi problémájává.

A második kérdés, hogy miképpen hatottak a járványok a populáció összetételére? Ez lényegileg összefügg az előző témakörrel, hiszen nem csupán a népesség nagysága számít, hanem minőségi jellemzői is – a *quantitás* mellett legalább ilyen súllyal a *qualitás*. Az összetétel ebben az összefüggésben csakugyan tücsköt és bogarat magában foglal: a nemzetiségi, az életkori, a foglalkozásbeli, a vagyoni, a szexuális magatartás szerinti, a lakóhelyi, a vallási megoszlás mellett akár bizonyos biológiai jellegzetességeket is (a vércsoportokat, a sarlósejtes vérszegénységet hordozó gént, és ezen kívül valóban a búrt, a búrt a búrkalappal).

A járványok válogattak a különféle embercsoportok között. Vasold társadalomtörténeti szemléletű járványtörténete kitér néhány ilyen összefüggésre. A gazdagabbak jobban el tudtak menekülni a közeledő vész elől; *Boccaccio Dekameron*jában is az előkelőségek bujdokoltak el a pestistől (amely a késői középkor legrettegettebb járványának számított). Egy angol történész adata szerint a XIV. századi nagy pusztulás után az alsóbb klérus pozícióinak negyven, de a püspöki helyek csak tizennyolc százalékát kel-

lett újra betölteni. A pékek és a hentesek szinte mindig meghaltak – a betegséget közvetve terjesztő rágcsálók szívesen tanyáztak az ő házaikban, ahol mindig találtak élelmiszert –, a kovácsok viszont gyakran életben maradtak: a patkány nem szereti a zajt.

Általában úgy gondolták, hogy a zsúfoltan élő városlakókat a sokszor halálos végű fertőző betegségek jobban sújtották. A német orvostörténész úgy véli, hogy ez nem egyértelmű: a városlakók ugyanis azáltal, hogy gyakrabban kapcsolatba kerülnek a baktériumokkal és a vírusokkal (ennek a két kórokozócsoportnak a legnagyobb a jelentősége), nagyobb ellenálló képességre tesznek szert. Hosszú távon tehát jobban védettek, mint a XIX–XX. századig elszigetelt, kevesebbet mozgó vidéki lakosság. A hagyományos felfogás az volt, hogy mindenekelőtt a ma már elképzelhetetlen mértékben pusztító középkori pestisjárványok főleg a városok lakóit tizedelték, sőt negyedelték és harmadolták (az adóívek stb. révén a városi polgárokról persze több forrásanyag is áll a rendelkezésre), s ezzel nem kis mértékben lassították, késleltették a városiasodás és ily módon a modern polgári fejlődés, a kapitalizálódás folyamatát.

És ezzel már a járványtörténet harmadik nagy témakörénél vagyunk: a nagy epidémiák társadalmi, gazdasági és kulturális következményeinek taglalásánál. *Stefan Andreski,* a londoni lengyel egyetem professzora minden bizonnyal túlzott, amikor úgy vélte, hogy a korai újkori boszorkányüldözés szörnyűségeit a *Kolumbusz* tengerészei által az Óvilágba hurcolt szifilisznek köszönheti a világ. Az azonban kétségtelen, hogy a járványok hatása az elmúlt történeti korokban nehezen túlbecsülhető volt.

Különösen a hadtörténészek tennék jól, ha gyakrabban keresnék fel az orvosi könyvesboltokat: a háborúk és a járványok kölcsönhatása végigkíséri az évezredeket. Hány ostromnak kellett megszakadnia, mert infekciók törtek ki a támadó seregek soraiban, és hány csatát döntöttek el az egyik vagy a másik fél katonáinak bélrendszerében lappangó baktériumok! *Hunyadi János* is a pestisnek esett áldozatául röviddel a nándorfehérvári diadal után. Az ibériai félszigetet azért sújtotta különösen érzékenyen a késő középkori pestisjárvány, mert javában zajlott a *reconquista*, a terület visszafoglalása a móroktól. A harmincéves háború áldozatainak többsége nem a harctéren, hanem a különféle infekcióktól pusztult el. A török hódoltság, Magyarország visszafoglalása idején a seregekben dühöngött a *morbus hungaricus* (amely abban az időben még a kiütéses tífuszt, és nem a gümőkort jelentette; Ausztriában, Németországban is *magyar betegség*nek hívták). A nagy népmozgások – tehát a zarándok- és turistautak, a kereskedelem, a tömeges menekülés mellett a hadjáratok is – amúgy is kedveznek a járványok terjedésének. Részint mert mozognak a mikrobák hordozói, az emberek (esetleg a rajtuk élősködő bolhák, a tengerjáró hajók rakományával együtt utazó patkányok), részben pedig mert a háborút kísérő nyomor és anyagi romlás rontja a higiénés körülményeket, akadályozza az orvosi rendszabályokat. Az utóbbiaknak persze az elmúlt évszázadokban, az elkülönítéstől eltekintve, inkább csak szimbolikus jelentőségük volt.

Mindannak, amit rosszul körülhatároltan „társadalmi hanyatlásnak" nevezünk, egyik fontos jellegzetessége a lakosság egészségi állapotának és az egészségügyi ellátásnak a romlása. Az összefüggés kétirányú, mert nemcsak a járványok vezetnek szociális bajokhoz, az utóbbiak is járványokhoz (vagy a XX. század körülményei között túlnyomórészt nem fertőző betegségekhez). Gondoljunk a rossz szovjet éveket, a magyar „reális szocializmus" utolsó két évtizedét kísérő fejleményekre, az alkoholizmus, a szív- és érrendszeri betegségek terjedésére, az orvosi ellátás lezüllésére. Aligha kétséges, hogy ha Magyarország egyszer újra egyenesbe kerül, akkor annak a betegségmutatók vonatkozásában is meg kell mutatkoznia.

A római birodalom utolsó, szétesõ korszakában feltûnõvé vált a tájkultúra hanyatlása, a megmûvelt területek egy részének elmocsarasodása – és ezzel bizonyos szúnyogfajták megtelepedése, a malária elharapózása. A gazdasági fennmaradásukat nem utolsósorban a prostitúciós turizmusra alapozó Thaiföldön és a Fülöp-szigeteken egyre többen betegednek meg AIDS-ben.

Az éhség, az élelmiszerhiány és a járványok összefüggése Vasold szerint kevésbé egyértelmû, mint gondoltuk volna. Nem igaz, hogy az éhezõ embert inkább megtámadja a fertõzõ betegség – a pestisnek és a maláriának (az orvostörténet legnagyobb gyilkosainak) teljesen mindegy, hogy áldozataiknak korog-e a gyomruk, vagy pedig jóllakottak. A járványok után azonban (a népességritkulás miatt) mindig csökken az élelmiszer-kereslet, alacsonyabb lesz a mezõgazdasági termékek ára, ami az újkor elõtti paraszti társadalmakban súlyos gazdasági, pénzügyi válságokhoz vezetett. A fõleg városi munkaerõhiány – mint a XIV. századi Olaszországban vagy Amerika felfedezését és az indiánok tömeges pusztulását követõen – megélénkíti a rabszolga-kereskedelmet (késõbb a be- és kivándorlásos migrációt). A középkori Itáliába a Levantéból, az Újvilágba pedig Afrikából hurcolták a rabszolgákat. Ahol viszont addig a viszonylagos túlnépesedés vezetett krízisekhez, ott a járvány után elmarad a békés vagy a harcias népességmozgás. A közép- és újkori járványok lelassították a keleti német területek (Szíria, Kelet-Poroszország) felé vezetõ kolonizációt; és a keresztes hadjáratokhoz vagy a viking portyázásokhoz – amelyek egyik oka a lakosságszámnak a kor körülményeihez képest túlzott növekedése volt – hasonló eseményekre sem kerülhetett sor a pestis, a kiütéses tífusz, a vérhas, a kolera tombolását követõ idõszakban.

Az új historikus módszerek a XIX. század hagyományos, eseménytörténeti járványtörténetéhez képest jó néhány kérdést segítettek tisztázni – és rég megoldottnak vélteket újra nyitottá tettek. Minden járvány és fõleg a kísérõjeként fellépõ félelem segíti a bûnbakok megjelenését; úgy gondolták, hogy a középkori zsidóüldözések – melyekben „kútmérgezéssel", vagyis a betegségek terjesztésével vádolták a Mózes-vallásúakat (ami persze már csak a bakteriológiai ismeretek hiánya miatt is lehetetlen lett volna, hiszen akkoriban senki sem tudhatta, hogy miképpen kellene terjeszteni a pestist) – szorosan összefüggtek az epidémiákkal. Elõbb jött a járvány (mindenekelõtt a pestis), aztán agyonverték, máglyára küldték, leszúrták a zsidókat – így szól a hagyományos séma. Annál is inkább, mert a zsidók között fejlettebb higiénikus szokásaik révén kevésbé dühöngött a kór.

A szép elmélet margójára jó néhány kérdõjelet lehet tenni. Mindenekelõtt nem valószínû, hogy „a bélyeges sereg" soraiban kevesebb lett volna a betegség-áldozat. Egykori feljegyzések szerint ugyanannyi volt – hiszen a nagyobb tisztaság feltételezése a késõbbi jellegzetességek visszavetítése. *Hanák Pétert*õl tudjuk, hogy a XIX. században Magyarországon a zsidóságra csakugyan a modernebb testápolási szokások (például a gyakoribb kézmosás) voltak a jellemzõk; a gettóban szorongó középkori izraeliták azonban legalább ugyanolyan elhanyagoltak lehettek, mint keresztény környezetük.

Sok helyütt a pogromok már a járvány megérkezése elõtt kitörtek; Nürnbergben (és más német városokban) pedig, ahol 1349–1350-ben különösen kegyetlen és alapos zsidómészárlásra került sor, nem is volt járvány. Ez persze nem jelenti azt, hogy a pestis és a középkori antiszemitizmus között egyáltalán nincs összefüggés. Úgy tûnik azonban, hogy a flagelláns mozgalom, a járvány és a zsidóüldözés háromszögében a hatások és kölcsönhatások szövedéke bonyolultabb, mint ahogy azt eddig az orvostörténet vélte. (Az önostorozók élénken agitáltak, hecceltek „Krisztus urunk gyilkosai" ellen.)

Az egykori pestisjárvány azóta jórészt elsüllyedt az emberiség tudattalanjában; pedig annak idején (legalábbis a lakosságszám vonatkozásában) két és fél évszázaddal visszavetette az európai fejlődést. Csupán olyan nyomai maradtak meg, mint talán a patkányok iránt érzett nagyfokú undor. Még *József Attila* is „az ős patkányra" hivatkozott egyik versében (de utalhatnánk a Freud-féle „az elfojtott visszatéréseként" *Camus* allegorikus regényére, *A pestis*re vagy *Wilhelm Reich* freudomarxista pszichoanalitikus elméletére „az érzelmi pestisről"). Ez az érzés, tudniillik a viszolygás a patkányoktól, egyáltalán nem természetes, veleszületett indulata a *homo sapiens*nek: vannak világtájak, ahol a patkányhúst jóízűen elfogyasztják. Magyarországon persze elképzelhetetlen lenne, hogy a háziasszony finom patkánypörköltet tesz az ünnepi asztalra, sok nokedlival – aminek minden bizonnyal a régi járványok nyomán átörökített kulturális és magatartási hagyomány az egyik oka.

De vajon csakugyan olyan jelentős volt a patkányok szerepe a pestis terjesztésében? Vasold megkérdőjelezi az orvostörténetnek ezt az axiómáját is. A középkori krónikákból paradox módon hiányoznak a patkányok tömeges elhullásáról szóló utalások (ami pedig a legutóbbi századforduló ázsiai pestisjárványainál, amelyekből a modern orvostudomány pestis-epidemiológiai tudása javát merítette, elképzelhetetlen lett volna). Lehet, hogy a középkorban a bolhák még a patkányok nélkül, emberről emberre terjesztették volna a halálos betegséget? A járványtörténetnek nem ez az egyetlen nyitott kérdése. A régi leírásokból magából értetődően nélkülöznünk kell a modern medicina precizitását. A középkori emberből általában éppen úgy hiányzott a számok iránti érzék, mint az iskolába még nem járó kisgyerekből; hajlamos volt a túlzásra, a veszteségek túlbecsülésére. Néha emögött ravaszkodás bújt meg (a nagyurakkal jobban el lehetett engedtetni az adót, ha felnagyították a bajt), többnyire viszont egyszerűen másfajta gondolkodási struktúra, a mennyiségekhez való archaikusabb viszony. A járványtörténet ezen a ponton – meg persze máshol is – érintkezik a mentalitástörténettel, a modern történeti kutatások másik fontos irányzatával.

Bizonyos, hogy – ha sokáig tart – az AIDS-járvány is megváltoztatja a társadalmak mentalitását, és persze nem éppen a nagyobb tolerancia, szolidaritás és liberalizmus irányába. A homoszexuálisok máris arról panaszkodnak, hogy a légkör türelmetlenebbé vált az irányukba; szexológus tudósok sokkal nehezebben kapnak pénzt a kutatásaikra (ismét kezd felbukkanni a régi beállítottság, hogy a szexualitás = bűn = betegség); Varsóban a minap egy városrész lakói tiltakoztak HIV-pozitív gyerekek beköltöztetése ellen a szomszédságukba. Vajon, ha egy XXI. századi vagy későbbi járványtörténész megírja majd a szerzett immunhiányos epidémia történetét, csak azt a következtetést vonja majd le, hogy ez a vírus különösen alattomos volt? Azt már nem – miként mi a régi pestis történetéből –, hogy *homo humini lupus?*

Harmat Pál

Manfred Vasold: Pest, Not und schwere Plagen. Seuchen und Epidemien vom Mittelalter bis heute (Pestis, szorongatottság és súlyos bajok. Járványok és epidémiák a középkortól máig). 1991, München, Verlag H. C. Beck. 352 lap.